

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

ВОЛОДИМИР БАСАРАБ, МИКОЛА ВЕГЕШ

ДВІ ПОСТАТІ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ:
АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І АВГУСТИН ВОЛОШИН

Ужгород
Видавництво УжНУ «Говерла»
2011

УДК 94(476)
ББК 63.3(4Укр)
Б26

«Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький та Августин Волошин» – комплексне науково-популярне дослідження, в якому об'єктивно і незаангажовано висвітлюються життєвий шлях і багатогранна діяльність видатних державних, громадсько-політичних, культурних і релігійних діячів України митрополита Андрея Шептицького та президента Карпатської України Августина Волошина. З іменами цих яскравих постатей вітчизняної історії закономірно пов'язують національне відродження української нації.

Видання розраховане на широкий читацький загал.

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Остапець Юрій Олександрович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, декан факультету суспільних наук Ужгородського національного університету

Відповідальний редактор:

Марина Василь Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, проректор з навчальної роботи та перспектив розвитку Ужгородського національного університету

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ: ЙОГО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

Серед видатних людей нашого століття важко знайти особу, яка би ще при житті досягла такої величі й любові народу до себе, як митрополит Галицький Андрей Шептицький. Видатний теолог, науковець, просвітник, педагог, політичний діяч, меценат... Але, необхідно погодитись, що водночас не легко також знайти людину, на яку було вилито стільки бруду, як на нього. Не хотілося б давати огляд тої величезної кількості “історичних праць”, в яких розвінчувався “український буржуазний націоналіст” і “запроданець”, як часто його називали радянські вчені мужі, бо серед них не знайдеться жодної об’єктивної книги чи статті. Правдиві роботи, на жаль, видавалися тільки за кордоном. Проголошення незалежності України, якої так добивався митрополит Андрей, дозволило нам подивитися на цю неординарну і дійсно могутню постать зовсім іншими очима. Різнобічна діяльність Андрея Шептицького не втратила своєї актуальності по сьогоднішній день. Витримали випробування часом його наукові, освітянські, просвітницькі ідеї. Їх вивчення і аналіз необхідні в умовах розбудови незалежної України.

Головна мета цього скромного дослідження полягає в тому, щоб по можливості в комплексі висвітлити церковну, наукову, освітню, культурну і громадсько-політичну діяльність А.Шептицького на фоні його епохи. Поряд з головною метою автори намагалися вирішити також цілий ряд конкретних завдань: простежити життєвий шлях митрополита Андрея Шептицького на фоні загальної характеристики епохи, в якій він творив; висвітлити головні віхи церковної діяльності Шептицького, акцентуючи увагу на його екуменічних поглядах; зробити ґрунтовний аналіз основних теологічних праць А.Шептицького, прослідкувавши еволюцію його релігійних поглядів; дати оцінку діяльності А.Шептицького в галузі освіти і культури; зробити спробу об’єктивно і без упереджень проаналізувати політичну орієнтацію А.Шептицького, з’ясувавши мотиви його відношення до різноманітних режимів (польського, німецького, радянського); висвітлити релігійну ситуацію в Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст. і позицію щодо неї А.Шептицького.

Джерельну базу дослідження складають, перш за все, праці самого митрополита. Зокрема, нами опрацьовані його послання і листи “Про єдність”, “До науки і просвіти”, “До української молоді”, “До української інтелігенції”, “Християнська праведність”, “Про ліберальну совість”, “Про виховання”, “Культ Христової любови”, “Про милосердя”, “До вірних”, “Не убий” та ряд інших. У цих релігійного змісту творах піднімалися актуальні проблеми освіти та виховання. Важливий фактичний матеріал міститься в збірниках документів і матеріалів “Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939-1953” (Львів, 1995) і “Літопис Нескореної України” (Львів, 1993). Нами також використано періодичну пресу 20-30-х років нашого століття, зокрема газети “Свобода” і “Нова свобода”, в яких йдеться про ставлення А.Шептицького до Закарпаття, простежуються особисті відносини між Галицьким митрополитом і Августином Волошином. Цікаві й маловідомі факти із релігійного життя Закарпаття містяться на сторінках “Творів Августина Волошина” (Ужгород, 1996).

За кордоном про митрополита Андрея Шептицького вийшла велика кількість праць, в яких їх автори намагалися прослідкувати головні віхи в його житті, показати роль Шептицького у піднесенні національного і культурного рівня українців, передусім тих, що проживали у Західній Україні, проаналізувати його погляди, різнобічну освітню, культурну, екуменічну та політичну діяльність. Зарубіжні історики мали можливість вільно висловлювати свої думки, чого не можна було сказати про дослідників, які видавали праці в межах Радянського Союзу. Враховуючи той факт, що про життя і діяльність Шептицького опубліковано кілька сотень праць, ми зупинимося тільки на окремих.

Серед спеціальних робіт, в яких аналізувалися життя і діяльність Андрея Шептицького, необхідно назвати працю о. Василя Лаби, перше видання якої побачило світ у 1965 р. Окремі розділи його монографії носять назви: “Боярський рід Шептицьких”, “Хлоп’ячий і шкільний вік майбутнього Митрополита Андрея”, Важливе рішення д-ра Романа Олександра Графа Шептицького”, “Роман Шептицький василіанським ченцем”, “Андрей Шептицький Станіславським єпископом”, “Єпископ Андрей Шептицький Галицьким Митрополитом”, “Митрополит Андрей –

Князь української Церкви”, “Той, хто молиться за своїх братів”. Цей перелік розділів праці В.Лаби свідчить про всебічність висвітлення життєвого шляху митрополита. Однак сам автор вважав своє дослідження скромною працею. У передмові до книги В.Лаба писав: “Повний життєпис Митрополита можна буде зладити не швидше, як щойно тоді, коли наголовок того життєпису буде звучати “Життя св. Андрея, Великого Галицького Митрополита”. Все, що про нього буде писане до того часу, це тільки причинки, які майбутній гагіограф збере в одну цілість. Я обмежуся до того, щоб за порядком записати найголовніші події з життя Митрополита, і так немов ткаю канву, на якій будуть мережати чесноти, ідеали і діла Великого Митрополита та увічнювати його у вдячній пам’яті українського народу. Мій скромний нарис життя митрополита Андрея є тільки висловом моєї скромної особливішої вдячності для нього: мого Виховника, Святителя і довголітнього Ієрарха”.

Ще раніше вийшли з друку праці С.Барана і В.Дорошенка. Обидва ці нариси є подібними до праці В.Лаби. В них аналізуються в загальних рисах основні етапи життя і діяльності митрополита. Професор університету в Торонто О.Баран – автор ряду статей про екуменічні ідеї Андрея Шептицького. Роль Шептицького в житті митрополита Йосипа Сліпого дослідив І.Хома.

Велику увагу особі Андрея Шептицького приділив у своїх працях відомий зарубіжний історик і політолог І.Лисяк-Рудницький. У статті “Українці Галичини під Австрійським пануванням” він писав, що Шептицький “Загально визнаний як один із виданих слов’янських церковних діячів нашого століття... Досить згадати, що він заснував нові чернечі ордени, провів літургійні реформи і сприяв теологічним дослідженням. Тримаючись оддалік від поточної політики, Шептицький зробив великі послуги українській справі, тактовно використовуючи свої зв’язки у Відні, а також як щедрий покровитель мистецтва... Інтелектуально повороткий і свідомий потреб часу, він заохочував участь духовенства у громадському житті. Той факт, що греко-католицьку церкву тепер очолювала важлива персона й водночас виразна, яскрава особистість, дав українському національному рухові певності у своїх силах. Проте Шептицький був не вузьколобим націоналістом, а людиною наднаціонального бачення: ідея, якій він присвятив своє життя, – це поєднання

західного та східного християнства. Це передбачило повагу до всіх рис східної релігійної традиції, сумісних із католицькою догмою". В багатьох питаннях, вирішення яких були життєво необхідними для українців Східної Галичини, Андрей Шептицький займав компромісну позицію. У праці "Український національний рух" І.Лисяк-Рудницький в черговий раз повертається до постаті Андрея Шептицького. На його думку, "під керівництвом визначної особистості – Андрея Шептицького, галицького митрополита від 1900 р., греко-католицька церква стала тісно пов'язана з боротьбою України за незалежність". З такими міркуваннями необхідно погодитися.

Великі надії на підтримку Андрея Шептицького ставили діячі Української Народної Республіки Лонгин Цегельський і Володимир Винниченко. І.Лисяк-Рудницький наводить цікавий епізод на сторінках своєї серйозної праці "Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка": "Коли Цегельський зауважив, що такий крок (зробити митрополита головою всеукраїнської церкви – Авт.) означав би розрив з православ'ям, Винниченко зразу ж відповів: "Православ'я скасуємо! Це ж воно завело нас під царя східного, то воно проводило обмоскалення України. Православ'я завжди буде гравітувати до Москви. Ваша (галицька) унія добра для відрізнення від Польщі, і від Москви. Уніят із природи стає (національно-свідомим) українцем. Скличемо синод єпископів, архімандритів та представників мирян з України і порадимо їх прийняти унію (церков) а Шептицького поставимо на чоло. Ще й порозуміємося з Римом, щоб його зробив патріархом України... Ви думаєте, я жартую?"

Досліджуючи життя і діяльність В'ячеслава Липинського, І.Лисяк-Рудницький теж не обходить увагою галицького митрополита. Справедливо відносячи Шептицького до яскравих представників польсько-української аристократії, вчений писав: "Розглядаючи незліченні послуги, що їх надала українській справі тільки ця особистість, можна запитати себе, чи участь більшої кількості таких людей, як Шептицький, не змінила б вислід української боротьби за самостійність із поразки на перемогу".

На відміну від тверджень радянських істориків, І.Лисяк-Рудницький справедливо відмічав, що "Шептицький у питаннях загальнонаціонального значення ладнав з існуючими партіями й

не вважав за доцільне творення окремої католицької політичної організації, що було метою Хомишина". Він був "настроений, говорячи термінологією пізнішого часу, більше екуменічно та хотів зберегти у Греко-Католицькій Церкві корені східної, візантійської традиції". Таким чином, хоча І.Лисяк-Рудницький і не написав спеціальної праці про Андрея Шептицького, але проаналізував різноманітні моменти його діяльності, дав об'єктивну оцінку галицькому митрополиту.

Спробу написати коротку біографію Андрея Шептицького зробив Роман Головин. Проаналізувавши основні моменти в житті і діяльності галицького митрополита, автор відмітив: "І.Франко був захоплений бурхливою діяльністю і культурною роботою Шептицького. Він з М.Павликом часто навідували митрополита у наукових справах. Вони були здивовані способом життя графа-митрополита. Жив як аскет: мала кімната, сам у вовняній чорній рясі монаха-студита, звичайним чорним ремнем підперезаний, чотки за поясом або в руках, найскромніша страва...". На глибоке переконання автора, Шептицького "завжди турбувало майбутнє українського народу. В міру своїх можливостей владику намагався якось перешкодити денационалізації нашої інтелігенції".

Вагоме місце посідає постать Андрея Шептицького на сторінках узагальнюючої праці про історію церкви І.Ортинського. На думку автора, "митрополит Андрей Шептицький стає найбільшою особистістю, яку рід Шептицьких дає Україні. Адже був він не тільки безумовним та безперечним провідником Української Церкви через пів століття, але й найвищим авторитетом серед українського народу у такі важкі часи української історії. Його можна б назвати прещедрим даром Божого Провидіння багатостраждальному українському народові". Дослідник чітко підмітив, що "його погляд не затримується тільки на Україні, хоч вона залишається його першою ціллю. Через відповідь вірності українському народу Митрополит Шептицький хоче повести до єдності всіх східних християн. Він має намір завершити те, що розпочала Потієва Унія, а зокрема те, про що мріяли великі митрополити з XVII століття, Йосип Вельямин Рутський та Петро Могила: український патріархат із осідком у Києві в пов'язанні з усією вселенською Церквою під зверхністю Папи".

Окремі штрихи до портрету Шептицького – політика зробили у своїх працях відомі зарубіжні вчені Володимир Косик і Павло Роберт Магочій. Останній, зокрема, відзначив, що “в сусідній Галичині (1938-1939 рр.- Авт.) українці під проводом впливового греко-католицького митрополита Львівського Андрея Шептицького з великою надією поглядали на Підкарпатську Русь”. Андрей Шептицький привітав закарпатців з наданням їм Прагою автономних прав, відслужив молебень у Храмі Святого Юра, вів переписку з Августином Волошином.

Важливою і цікавою у всіх відношеннях є праця Ришарда Тожецького “Митрополит Андрей Шептицький”, яка вперше побачила світ у 1988 р. Піднявши цілий ряд складних проблем, автор детально зупинився на неоднозначному ставленні до митрополита різних політичних сил: “Досі нам залишається відкритим питання про те, чому митрополит не знаходив належного послуху серед верств українського суспільства. Діяло націоналістичне підпілля, виховане після першої світової війни в душі боротьби. Процес його переорієнтації розвивався дуже повільно, і воно не мало наміру, зокрема, внаслідок нереалістичної оцінки міжнародних умов, тієї боротьби зректися. Заполонити серця і запальні уми було надзвичайно важко, навіть якщо йшлося про вплив на духовних осіб. Вони походили переважно із селянства і становили опору національного руху, а нерідко – націоналізму, що виріс на соціальній і національній кривді, завданій українцям. Такі люди з-поміж духівництва були впевнені: якщо українці матимуть збройну силу, то Третій Рейх рано чи пізно прислухається до їхніх вимог, вірили у спільність інтересів, у припинення хижацької політики стосовно України. Деякою мірою ці причини призвели до фактів схвалення дій тих священників, які були капеланами при різних військових одиницях, що співпрацювали з вермахтом або були у нього на службі (тут іде мова про батальйони “Нахтігаль”, “Роланд” чи дивізію “Галичина”)). Як би там не було, але “консолідаційні зусилля митрополита добре знані всім українцям”.

Велика заслуга зарубіжних дослідників полягає ще в тому, що ними опубліковано цілий ряд збірників документів, вибраних праць Шептицького, його пастирських послань. Опубліковані спогади Софії Шептицької. У 1982 р. в Філадельфії побачила світ повість Григора Меріам-Лужницького “Двадцять листів о. Андрея

Шептицького до матері”, яку на сьогоднішній день вважають однією з найбільших сенсацій в українській літературі. У передмові до книги Л.Рудницький писав, що “Двадцять листів” не можна беззастережно віднести до того жанру епістолярної повісті, що й деякі твори (мається на увазі “Памела”, “Кляриса” та деякі інші – Авт.), оскільки це любовні романи... Повість Меріама-Лужницького теж про любов – сина до матері, про найприроднішу, ідеалістичну, нееротичну, можна сказати, священну любов. Отже, “Двадцять листів”, не так тематично, як радше своєю формою входять у світову епістолярну традицію. Окремі історики ставлять під сумнів автентичність листів митрополита Шептицького до матері. Однак, якби там не було, Меріам-Лужницький правдиво, хоча і в художній формі, виклав біографічні сторінки і переживання молодого Шептицького.

Серед праць вітчизняних дослідників заслуговують на увагу, перш за все, праці вченого з Івано-Франківська професора Я.Ю.Заборовського. У 1955 р. побачила світ його книга “Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.)”. Автор у стислій формі описав основні періоди життя і діяльності Андрея Шептицького, проаналізував його погляди. Не можна не погодитися з твердженням автора, що “славетні особистості – немов високі гори, сніжно-білі вершини яких видно за багатьох десятків кілометрів, бо не можуть закрити їхні височінь дерев, ні складки поверхні землі. Митрополит Андрей Шептицький, безумовно, заслужив бути названим славетним, бо немає практично жодної ділянки сукупільно-політичного життя Галичини в ХХ ст., де ми не зустрічалися з ділами чи, як мінімум, значним впливом його особи. Рівних йому церковних або світських діячів можемо знайти хіба що в ХVІІІ ст., для прикладу, Вініамін Рутський – київський митрополит; а то ще в Х-ХІІІ ст. Серед князів – Володимир Великий, Данило Галицький. Тому не дивно, що давно вже Митрополита Шептицького називають не зовсім вдалим з філософського боку, але цілком влучним історичним терміном “Князь Церкви”.

Високо оцінив сподвижницьку діяльність митрополита Андрея Шептицького історик-теолог К.Панас. На його глибоке переконання, Шептицький – одна з найяскравіших постатей нашої історії, ім'я якого ввійде в число святих отців-ісповідників Української Католицької Церкви. Дослідник виділяє дві важливі

справи, які здійснив галицький митрополит: «Все своє життя і весь свій геній митрополит присвятив змаганню за Українську Церкву – духовну твердиню української нації, якої не змогли б знищити всі сили світу і пекла. Другою справою, якій цей геній нашої історії присвятив своє життя, було відновлення української Київської митрополії в межах її існування за часів київської княжої доби і проголошення Українського Патріархату. На жаль, несприятливі політичні події в Європі перешкодили здійсненню цього великого діла”.

Микола Береславський, описуючи різноманітну діяльність Шептицького, виділив ставлення митрополита до розвитку української культури – збирання пам’яток давнини, допомога українським митцям, створення гімназій тощо. “Владика Андрей, – на глибоке переконання дослідника, – був великим гуманістом, людолюбцем, він виступав за соціальну справедливість, допомагав бідним, нужденним. Це засвідчують його слова і діла”. Митрополит Андрей Шептицький уважно слідкував за процесами, що мали місце в Закарпатті. Цій проблемі присвятили свої праці ужгородські історики. Нарис і спогади про Андрея Шептицького опублікував відомий український вчений з Івано-Франківська, професор Володимир Грабовецький.

Таким чином, у працях зарубіжних і вітчизняних істориків дається висока оцінка подвижницької діяльності галицького митрополита Андрея Шептицького. Історики підкреслюють його великий внесок у розвиток греко-католицької церкви і культури в Галичині, піднесення рівня національної свідомості всього українського народу. Дослідження сучасних істориків розвінчують писання радянських вчених про «буржуазно-націоналістичну і фашистську діяльність” галицького митрополита.

Як вважає один із дослідників життя і діяльності митрополита Андрея Шептицького Василь Лаба, рід Шептицьких був одним із найстаровинніших на Україні і брав свій початок (про що свідчать старовинні грамоти) ще в XIII ст. Дещо іншої точки зору притримується сучасний історик Я. Заборовський, який вважає, що рід графів Шептицьких виводив себе з галицьких бояр XIV ст. і мав велику церковну традицію. Вчений довів, що тільки з XVIII ст. він дав українській Церкві кількох ігуменів, єпископів і двох митрополитів: Львівського єпископа Варлаама (1710-1715),

Атанасія – єпископа Львівського та митрополита Київського (1715-1746), Атанасія – єпископа Перемишльського (1762-1779), Льва – єпископа Львівського і митрополита Київського (1778-1779). В середині XIX ст. цей рід спіткала досить типова для української шляхти доля: перехід на римо-католицький обряд і як результат – колонізація.

29 липня 1865 р. в сім'ї графа Яна (Івана) Шептицького і Софії народився син, якому щасливі батьки дали при хрещенні потрійне ім'я Роман Марія Олександр. Сім'я Шептицьких мешкала в селі Прилбич, що поблизу Яворова. Батьки були не тільки високоосвіченими, але й високоавторитетними людьми свого часу. Іван Шептицький (1836-1912) був депутатом австрійського парламенту, а мати – Софія (1837-1904) – дочкою відомого польського письменника Фредра. Значною мірою великій своїй ерудиції майбутній митрополит завдячував саме їм. Він вільно володів багатьма іноземними мовами, зокрема латинською, єврейською, грецькою. Під час однієї зі своїх численних поїздок за кордон, у Франції він провів службу французькою мовою. До речі, Софія Шептицька теж вільно володіла англійською, німецькою і французькою мовами.

Роман Марія Олександр, як вважають дослідники його життя і діяльності, вже з самого початку відзначався великою побожністю, що теж було наслідком сімейного виховання. Освіту з 1875 р. почав здобувати спершу вдома приватно, щопівроку складаючи відповідні іспити в польській гімназії у Львові. Восени 1879 р. продовжив її у Кракові в гімназії св. Анни, де був прийнятий відразу до п'ятого класу. 11 червня 1883 р. Шептицький одержав атестат зрілості, який свідчив про його відмінні знання предметів. Близько одного року він віддав службі в австрійській армії, але 22 червня 1884 р. залишив її. Існують різні версії з приводу залишення Шептицьким військової служби. На нашу думку, необхідно погодитися з думкою Я. Заборовського, що причина такого кроку полягала в захворюванні на скарлатину, яка перейшла на суглоби рук і ніг. Хвороба буде прогресувати, що згодом приведе до паралічу.

Ще перебуваючи на військовій службі, Шептицький паралельно навчається на юридичному факультеті Краківського університету. Після відставки продовжує навчання спочатку в Краківському, а потім у Бреславському (Вроцлавському)

університетах (1883-1887). Закінчивши їх, 10 травня 1887 р. майбутній митрополит одержує наукову ступінь доктора права. Таким чином, на перших порах Роман Шептицький – виключно світська особа.

Як трапилось, що Шептицький вирішив повністю присвятити себе релігії? Можливо, на цей вибір вплинула подорож у 1886 р. до Ватикану, де він мав розмову з Папою Римським. Немаловажний вплив на це зробили відомий російський філософ Володимир Соловйов та український історик Володимир Антонович. Відомо тільки те, що того ж року Шептицький остаточно вирішив вступити до Василіанського чину. В монастирі він прийняв ім'я Андрей. «Дванадцять листів о. Андрея Шептицького» Григора Меріама-Лужницького так відповідають на причину цього вибору майбутнього митрополита: «Завдяки моїм дядькам і Тобі, Дорога Мамо, я зрозумів, чим я є та чим повинен бути: як чернець, я прошу помочі у дядька Варлаама, як архиерей прошу помочі у дядька Атанаса, а перед авдієнціями на цісарському дворі чи в Апостольській Столиці в Римі звертаюсь про поміч до дядька Лева. Коли ж приходять хвилини безсилля і я стаю дитиною, тоді я звертаюся до Тебе, Мамо, й зразу почуваюсь дужчим і сильним...».

Вже у 1896 р. Шептицького призначають ігуменом монастиря святого Онуфрія у Львові. Фактично, починаючи з цього року, Андрей не обмежується тільки монастирською діяльністю, а йде «в народ», що з часом принесло йому велику славу і авторитет. 17 червня 1899 р. Шептицький призначається Станиславівським єпископом і на цей час йому йшов 34-й рік. Однак і на цій посаді він пробув недовго, бо вже 21 жовтня 1900 р. Папа Лев XII іменував Андрея Шептицького Львівським архієпископом і Галицьким митрополитом.

Все своє життя митрополит Андрей повторював своїм вірним, що вимагає від них виконання трьох речей: 1) щоб знали добре свою віру, 2) щоб пізнали віру православних братів, 3) щоб молилися за об'єднання. Крім того він очікував, щоб вони чесно і сердечно відносилися до православних. Але такого самого відношення він вимагав від православних українців до Української Греко-Католицької Церкви. У підтвердження цих слів О. Баран наводить послання А. Шептицького «До Духовенства»: «Ієрархи на українських землях поставлені сьогодні в те саме

положення, в якому були під кінець XVI століття (тобто Берестейської Унії). Коли хочуть розв'язати по Божому і для добра українського народу проблеми, які їм накладає положення, повинні так мудро стан нашої Церкви досліджувати, щоб всесторонньо здати собі справу з того, які наслідки принесло нашої Церкві рішення ісрархів XVI-го століття».

Дуже багато зробив митрополит Андрей за період своєї діяльності. Насамперед доводилося дбати про те, щоби виховувати інтелігентних і освічених священників. Саме з цією метою він висилає на навчання до різних країн світу обдарованих юнаків. Всього Андрей Шептицький дав дорогу в життя близько 200 релігійним діячам. Коли канадські українці звернулися до нього з проханням покращити справу богослужіння, митрополит Андрей 1902 р. направив до Канади трьох постійних українських священників з ордену василіян, яких розмістив поблизу Едмонтона. Щоби переконатися в тому, що такий акт призвів до певних якісних змін, він у 1910 р. особисто здійснив поїздку до Канади, під час якої відвідав значну територію від Монреалю до Ванкувера.

У своїх проповідях митрополит Андрей велику увагу приділяв вихованню українського народу в дусі християнської моралі. Часто свої ідеї він викладав у письмових зверненнях до народу. Таких було більше сотні. Він був автором кількох десятків популярних книг. Все те, що митрополит зробив як жертводавець, меценат та ініціатор добродійних акцій, важко навіть перерахувати. Майже всі свої прибутки він віддавав на народні цілі. Як вважають сучасні українські дослідниці З.Суханова і Н.Сулима-Матлашенко, «у Львові й нині живе чимало людей, які в життєво скрутні моменти скористалися матеріальною допомогою митрополита».

З приходом до Львова 6 вересня 1914 р. царської армії митрополита було заарештовано і вивезено вглиб Росії. Немаловажну роль в його арешті відіграв і той факт, що одночасно з приходом російських військ пролунав заклик Шептицького до народу залишатися в своїй вірі. Деякі історики арешт Шептицького пов'язують з тим, що він активно працював на німецьку розвідку, хоча приводять при цьому непереконливі докази.

Лютнева революція 1917 р. застала його в Ярославлі. Одним із перших наказів голови Тимчасового уряду О.Керенського (тоді

ще міністра) був наказ про звільнення Шептицького. Хоча, все було не так просто. В березні 1917 р. О. Керенський повідомив Шептицького, що той може сам вибрати місце свого перебування в Росії. Митрополит вирішив їхати в Петроград. Там з допомогою своїх знайомих йому вдалося добитися прохання про повернення особистого архіву, якого раніше skonфіскували. Тимчасовий уряд при наполяганні Шептицького дозволив легалізувати діяльність греко-католицької церкви в Росії, а митрополитом призначив екзарха Леоніда Федорова. Але у зв'язку з складною воєнною обстановкою, добратися до Галичини було не так легко. Шептицькому довелося їхати через нейтральні країни, «тому подальша дорога Митрополита на Батьківщину пролягла через Стокгольм. При переході російського кордону у Фінляндії в нього та його супутників забрали все, включаючи навіть дорожні харчі. Після Стокгольма – Гамбург..., далі – Швейцарія, Австрія з наміром потрапити до Рима на зустріч з Папою Бенедиктом XV, однак поїздка до Риму тоді не відбулася, бо, будучи громадянином Австро-Угорської імперії, не мав доступу Митрополит до Італії, яка воювала на боці Антанти, тому 10 вересня 1917 р. після трьох років відсутності А. Шептицький прибуває до Львова. Можна собі уявити, як зустрічали львів'яни свого Мойсея. На його честь відслужено служби в цілому ряді країн світу.

1 листопада 1918 р. митрополит Андрей прийняв групу січовиків-старшин і благословив утворення Західно-Української Народної Республіки. Однак уже 3 листопада ситуація змінилася і Шептицького було піддано домашньому арешту. Це було чи не найбільшою мукою для нього, людини, яка звикла щоденно спілкуватися з народом.

Після приєднання Галичини до Польщі внаслідок Сен-Жерменського мирного договору митрополит Андрей продовжував здійснювати подорожі в різні країни світу. Мета їх була єдиною – добиватись єдності між українцями, яких доля розкидала по всьому світу. У цей час Галичина перебувала під важким соціальним, національним і культурним гнітом, коли польський уряд душив все, що було українським. Історичні документи свідчать про це велеречиво. Відомий польський письменник і публіцист Збігнев Залуський писав, що в колишній Східній Галичині крок за кроком ліквідувалися культурні й економічні організації, закривалися школи. Знову ж таки на Волині – в селі,

80% населення становили українські селяни – із 2000 початкових шкіл було тільки 8 українських. Однак, як зазначає З.Залуський, «... не дивлячись на це, не увінчалися успіхи спроти полонізації «місцевих елементів». Під впливом давління на них поширювався процес національної самосвідомості, особливо на селі. Військо «приборкувало» неспокійні українські села в Тернопольському воєводстві, розстрілювало селянські демонстрації на Волині. В тюрмах, в Березі Картузькій, поліція знущалася над арештованими українцями, у відповідь гинули від куль терористів і міністр санаційного уряду, і шкільний куратор, і невинні прості люди. Зростали напруження і ворожість. Презирство правлячих породжує ненависть пригноблених».

Українські депутати до польського Сейму С.Баран, С.Білак, Д.Веліканович, С.Витвицький та інші неодноразово протестували проти закриття українських шкіл і заборони службового листування на українській мові, але їхні депутатські запити залишалися невіршеними. Відповіді на них директора бюро Сейму А.Рутковського були надзвичайно туманними і занадто загальними. Польські власті систематично займалися перевіркою лояльності українського населення. Так, 6 листопада 1923 р. шкільний інспектор під час перевірки приватної школи ім. Шашкевича в Станіславові прийшов до висновку, що в цьому навчальному закладі неблагонадійною є Адольфіна Макогон. На його думку, вона була «організатором кружков українських педагогічних товариств у Станіславові» і «склонна до антипанства».

Поляки ще 20 січня 1920 р. скасували автономні права і самоврядування Галичини, порушивши цим свої зобов'язання перед державами Антанти про надання краю української національної автономії. Фактично українське шкільництво було підпорядковане польському міністерству освіти. У Львівському університеті були закриті українські кафедри, на що українці зреагували створенням Львівського (таємного) Українського Університету (1921-1925), в якому було понад 50 кафедр і близько 1500 студентів.

Політика денаціоналізації приводила до опору з боку українців Галичини. Так, повітовий комендант Коломиї скаржився місцевому старості, що Петро Павлюк, Микола Зайковський, Михайло Овзарук, Микола Гузол, Микола Будзяк (всього 54

чоловіка) ведуть антипольську агітацію в справі шкільництва. У жалюгідному фінансовому становищі знаходилися українські педагогічні товариства Галичини. В одному з документів говориться, що для того, щоб коломийське товариство повноцінно діяло, необхідно щомісяця збирати грошові податки в розмірі 700 злотих.

Власті переслідували священників, які виписували шлюбні свідоцтва українською мовою. Так, стрийський староста Стефан Новак 22 грудня 1924 р. писав до Станіславівського воєводства, що священник І.Каратницький «видавав метрики на українській мові». Парох Анатоль Барилевич теж зробив аналогічні «злочини», коли виписав подібні свідоцтва П.Костіву і М.Бриндзей, був змушений протягом 14 днів їх переписати.

У 30-х роках становище українців Галичини ще більше погіршилось. Одним із перших, хто піднявся на захист свого народу був митрополит Андрей Шептицький. Він звернувся із своїм пастирським листом до всього цивілізованого світу. Лист був надрукований у закарпатській газеті «Нова свобода» і став, в деякій мірі, постійною темою для обговорення. В ньому говорилося: «Коло сто церков розібрано і розвалено. Деякі спалено рукою незнатих злочинців. У замкнених церквах і каплицях заброньовано Богослужіння, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятки церковної архітектури. Часто знищені і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру у латинському обряді... Неповинних людей не раз бито та видалювано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехізму й проповідати у матерній мові людей».

Говорячи про міжвоєнний період, необхідно погодитися з твердженням сучасних істориків, що «в цих умовах керована Митрополитом УГКЦ була чи не єдиною цементуючою силою суспільства, а її курс на самостійність принаймні у культурному та релігійному відношенні не лише був успішний, але й єдино доцільний. Шкода, що не завжди зусилля Митрополита і Церкви знаходили відповідне розуміння у всьому суспільстві».

Нерідко виникали суперечності між лінією, яку вів Шептицький, і методами боротьби проти поляків з боку ОУН. Митрополит, дійсно, протягом тривалого часу підтримував тісні стосунки з такими організаціями, як УНДО, ОУН тощо. І цей факт

радянські історики постійно використовували для цькування митрополита. Однак більшість із них забували, або не хотіли помічати того, що саме Шептицький засудив терористичний акт членів ОУН стосовно польського міністра Броніслава Перацького. Митрополит розумів, що це викличе нові репресії по відношенню до українського населення Галичини.

У вересні 1939 р. у Львові з'явилися радянські війська, які згідно з пактом Молотова-Ріббентропа окупували Західну Україну. Доктор медичної стоматології із американського міста Рочестера, українець за походженням, Іван Кіндрат пригадував: «У цій ситуації небезпека, щонайменше депортація, загрожувала доктору Панчишину – депутату тодішнього парламенту і нашому духовному провіднику Митрополиту Андрею Шептицькому. Отож оунівськими зверхниками було створено і озброєно гвинтівками і гранатами студентський курінь (біля 40 осіб), щоб боронити їх. Я опинився в групі 28 оборонців Митрополита і його резиденції при соборі св. Юра. Забарикадувавшись у церкві і резиденції, ми чекали... Правдоподібно, що НКВД не стало часу або відваги нас атакувати і так обійшлося без конфронтації між нами».

17 вересня 1939 р. митрополит Галицький і архієпископ Львівський Андрей Шептицький нелегально скликає екзархів церкви для проведення унійної акції на території СРСР, повідомивши Ватикан про свої наміри постфактум. На землі Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя було призначено єпископом М.Чарнецького. Брат митрополита Казимир Шептицький повинен був діяти в Росії та Сибіру. Майбутній наступник владики Андрея отець Йосиф Сліпий отримав вказівки своєї місійної діяльності на теренах Наддніпрянської України, а А.Неманцевич мав відправитися до Білорусії. Окупаційна політика Третього Рейху на Сході не давала змоги здійснювати унійну акцію легітимним шляхом. В ході цих процесів було арештовано і згодом розстріляно А.Неманцевича. Така ж доля спіткала і брата митрополита.

Більшовики на західноукраїнських землях поводили себе вкрай зухвало. У доповідній записці представників ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У М.О.Бурмистенку 25 жовтня 1939 р. вказувалось, що до музею художньої промисловості у Львові, який вони націоналізували, необхідно «негайно звести цінності з при-

ватних колекцій графа Дзедушицького, Голуховського, Борковського і Шептицького (хазяї втекли, колекції без догляду), націоналізувавши їх».

У грудні 1939 р. митрополит Андрей висвячує на єпископа і призначає своїм наступником Йосифа Сліпого. У заповіті митрополита від 26 липня 1940 р. говорилося: «Преосв. Йосиф Сліпий є від літ добре знаний цілому духовенству Львівської єпархії, бо через 15 літ повний уряд ректора львівського духовного семінаря і яко ректор положив великі заслуги для цілої Асепархії, а передовсім для духовенства і для всіх тих з Вас Вс. Отці, які під його проводом виховувалися в літах від... Діло над яким з замишуванням жертвенно працював через усі ті літа з Божого допусту лежить в руїні, гранат в часі війни знищив цілком церков св. Духа, при ній заховувана цінна бібліотека богословського товариства знищена, переважний і прецінний семінарський музей і бібліотеки Семінаря і Богословської Академії сконфісковані та перенесені; музей до Національного музею, бібліотеки до університетської бібліотеки. Те цілковите майже знищення діла, над яким працював, було для Преосв. Йосифа тяжким хрестом, який з підданцям волі Всевишн. прийняв і без сумніву освятив і підніс його душу...».

Йосиф Сліпий став надійним наступником Андрея Шептицького. Палкий поборник соборності, він неодноразово заявляв: «...Український народе, стань уже раз собою. Позбудься своєї вікової недуги сварів і чварів, вислугування чужим, підлецування і пониження, бо на встид і сором не бракує їх і нині в наших національних церковних провідних кругах. Отрясися зі своїх вікових недотач, стань на свої ноги в Україні і на поселеннях!»

...Народе, піднеси свою голову, випростуй свої руки!...».

Прокламацією від 1 липня 1941 р. Галицький митрополит вітає вермахт, сподіваючись, що саме німецька армія розгромить більшовизм. 5 липня 1941 р. Андрей Шептицький закликає вірних і все духовенство прихильно зустріти гітлерівську армію: «Побідоносну німецьку армію, що зайняла вже майже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за звободження від ворога... кожний душпастир... внесе многолітствія побідоносній німецькій армії». У грудні 1941р. він переконається, що фашизм нічим не відрізняється від більшовизму і засудить фашистську ідеологію,

яка суперечить християнській моралі. Як бачимо, Андрей Шептицький досить обережний у своїх висновках, оскільки засуджує її лише як служитель віри Христової. А вже на початку 1942 р. він засудить фашизм не тільки з точки зору релігії, але й політики. Не викликає жодного сумніву, що саме ліквідація фашистами відновлення української державності 30 червня 1941 р. найбільше вплинула на це.

Виступивши проти окупаційного фашистського режиму, А.Шептицький сильно ризикував своїм особистим життям. Він кілька разів звертався до вищестоящих нацистських чинів з протестами проти переслідування місцевого населення, зокрема представників польської і єврейської національностей. Відомо чимало фактів, коли він переховував переслідуваних фашистами людей. Не заарештовано його не тільки за те, що він мав велику популярність як серед свого народу, духовенства, так і в церковних колах світу, але через те, що такий акт міг призвести до зворотної реакції українських національних сил, зокрема ОУН і УПА.

Що стосується захисту Андреем Шептицьким єврейського населення Східної Галичини, то дозволимо собі навести досить велику за обсягом, але необхідну у нашому випадку, цитату з книги відомого українського дослідника з діаспори д-ра Петра Мірчука «Зустрічі й розмови в Ізраїлю» (Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1982):

«... український Митрополит одинокий в тодішній Європі окремим листом до Гітлера й Гімлера запротестував проти жорстокого переслідування й винищування жидів, а вслід за тим у своїй резиденції у Львові, в підземеллях катедри св. Юра, врятував життя кільканадцять рабінам з їхніми родинами і доручив усім українським священикам, монахам і монахиням помагати жидам і рятувати їх від смерті.

Геройська постава Митрополита Шептицького і його гуманітарна дія в користь жидів широко відома серед самих жидів. Жидівський вчений Леон Гайман... наводить свідчення про це рабіна др. Давида Кагана: «Я присягаю на Біблію, що граф Шептицький був одним із найбільших в історії всего людства гуманітарних чоловіколюбців і найкращим приятелем жидів. Оце я свідчу не тільки тому, що він врятував життя мені самому, моїй дружині і моїй дитині і не тільки тому, що він поміг врятувати від

певної смерті з рук нацистів безлічі інших жидів. Прошу мати на увазі не тільки те, що він зробив, але й мотиви його дії. В тому часі граф Шептицький був уже старшою людиною, німецький тілесно, але велет духом. Віком понад 80 років, спаралізований і напередодні смерті, він зовсім певно не шукав якихось політичних користей чи респекту до себе. Усе це було вже за ним. Якщо б німецькі нацисти були знайшли в підземеллях катедр св. Юра, або в монастирях жидів, вони б на місці постріляли чи повішали священиків, монахів чи монахинь і спалили б церкву чи монастир, або здемолювали б і перемінили б у стайню для своїх коней. І якщо Митрополит готов був ризикувати життям власним, своїх священиків, монахів і монахинь, то робив це виключно з мотивів правдивого, шляхетного християнства, приятні до жидівського народу і з почуття національної гідності».

Аналогічні думки висловив д-р. Курт Левін: «Ізраїль знаходив мало приятелів у критичних моментах своєї історії. Місцеве населення було звичайно байдуже до долі жидів. Мало хто виявляв співчуття, а ще менше відважувалися помагати. І в тій годині жаху жиди знайшли правдивого приятеля в особі Його Екселенції, Митрополита Андрея Шептицького... Резиденція Митрополита це була мала палата барокового стилю поруч катедр св. Юра... Двері митрополичої резиденції були завжди відкриті для кожного, хто бажав зайти до Митрополита. Бувало нераз, що й жидівська делегація з котрогось містечка коло дібр Шептицького заходила сюди з проханням, щоб великий Митрополит дав пожертву на жидівські харитативні чи релігійні потреби. Фактично, не одна синагога у тих місцевостях була збудована подарованим деревом з лісів Митрополита Шептицького...

Жиди віддячувалися за те виявом найвищої пошани і вдячності. Як Митрополит візитував якесь місто, чи село, його витала численна українська громада, на чолі якої йшли українські священики і обов'язково рабін... В час німецької окупації Митрополит помагав жидам і переховував їх, та в ім'я Христа закликав до такої постави супроти жидів всіх вірних Української Католицької Церкви. Він видав спеціальний Пастирський Лист у справі жидів під дуже промовистим заголовком: «Не вбивай!». Він пішов так далеко, що вислав протестного листа проти переслідування жидів до «Ката Європи» Гімлера...».

Після заборони уряду Ярослава Стецька, що виник внаслідок Акту 30 червня 1941 р., у Львові в лютому 1942 р. виникла Рада Сеньйорів, яку очолив колишній член парламенту Кость Левицький, а моральним правителем якої став Андрей Шептицький. Однак, Рада Сеньйорів проіснувала тільки до кінця місяця.

Голова Українського Допомогового Комітету (УДК) Володимир Кубійович та капітан дивізії «Галичина» Й.Побігущий в газеті «Львівські вісті» за 9 листопада 1943 р. подали інформацію про прихильність митрополита А.Шептицького до формування українських військових одиниць, зокрема згадуваної дивізії у складі німецького вермахту. Засвідчує про це й участь трьох єпархій галицької провінції в німецько-українських святкуваннях. Мирослав Малецький пригадував: «Мою долю вирішив митрополит Андрей Шептицький, хоч як зухвало і дивно з мого боку це звучить. Річ у тім, що підпілля ОУН неоднозначно ставилося до формування дивізії. Одні вважали, що молодь мусить іти в УПА, інші, навпаки, що необстріляні і невишколені вояки повинні з УПА піти на науку до дивізії. Були й інші думки.

Митрополит Андрей Шептицький – людина колосальної популярності і величезного авторитету – підтримав ідею створення української дивізії і сказав віщі слова: «Майже немає ціни, яку не треба б дати за створення української армії». Це остаточно вирішило мою долю, і я пішов до дивізії». Однак, питання про долю участі галицького митрополита і його пастви у цих справах залишається поки що відкритим. Але є фактом, що перед смертю митрополит Андрей закликав УПА до припинення боротьби. У розмові з завідуючим кафедри історії України Львівського державного університету, який, одночасно, являвся агентом НКВС, про що, звичайно, Шептицький не знав, митрополит говорив, що він «два роки веде боротьбу з УПА, і в своїх посланнях різко засуджував її».

У 1944 р. більшовики знову з'явилися у Львові. «Більшовицька кіннота,- писав очевидець, – що рухалася нам назустріч, була брудна, пошарпана і нагадувала орду». Прихід радянського війська в 1944-му мало чим відрізнявся від їх приходу в 1939-му. А.Шептицький змушений був вести помірковану політику, добиваючись поступок з боку нового окупанта. Так, 29 серпня 1944 р. він написав листа секретарю львівського обкому КП(б)У І.Грушецькому, в якому просив дозволити відправляти

службу Богу в лікарнях: «прохаю у всіх шпиталях Львівської області і всіх міських шпиталях у Львові і в парохії медичного інституту у Львові лишити церкві їх з відправленням Служб Божих». Відповідь Грушецького була стандартною: «1. За радянською конституцією церква відділена від держави. 2. В усіх радянських установах – діють радянські закони. 3. Лікарня є радянська установа, в якій застосовуються відповідно радянські закони. 4. Радянська медицина проводить лікування всіх громадян незалежно від їх релігійних переконань, хворий повинен одержати допомогу від наших лікарів. 5. Релігія особиста справа кожного громадянина нашої країни, яку він може виконувати у себе дома або в відповідних релігійних установах. 6. Монашки або сестри милосердя, коли вони влаштовуються на роботу в госпиталях – медичних установах – повинні підкоритись внутрішньому розпорядку лікарнянських установ”.

Окрім цього, Андрей Шептицький вимагав, щоб до Червоної Армії не брали «студентів-слухачів духовної семінарії», а також, щоб радянська влада залишила в духовній консисторії друкарню. Грушецький у листі до Голови Раднаркому УРСР М.Хрущова писав: «Ми вважаємо, що в радянській лікарні має бути радянський порядок, а тому слід каплиці закрити... В частині призову до армії студентів-слухачів духовної семінарії – дали вказівки Військкомату поки що утриматись від призову, але вважаємо, що до них слід застосовувати такі ж правила як і до радянських студентів. Друкарня залишилася до цього часу в монастирі, просимо Вашого дозволу забрати її для потреб Виконкому Обласної Ради депутатів трудящих та Бюро Обкому КП(б)У». Грушецький просив відкрити у Львівській області спеціальний комітет, а на постійну роботу прислати «висококваліфікованого робітника в справах церкви при Виконкомі Облради депутатів трудящих», що невдовзі й було зроблено.

Більшовики проводили масові арешти проти місцевого населення. У Храмі святого Юра вони провели обшуки і арешти серед учнів Духовної семінарії, де були знайдені бандерівці і зброя. НКВС через своїх агентів «Галицького» і «Вишнякова» «встановила пильний нагляд за митрополитом». Народний комісар Держбезпеки УРСР Савченко доповідав М.Хрущову, що «на думку Шептицького, арешти духовенства греко-католицької церкви є результатом проїсків православного патріарха в Москві».⁴¹ 17 ве-

ресня 1944 р. начальник Управління НКГБ Львівської області полковник Волощенко і підполковник Алексеев доповідали наркомун Держбезпеки Савченку: «...Германофіл Шептицький пережив глибоке розчарування в німцях... 29 липня 1944 року митрополиту виповнилось 79 років, з цього приводу у нього був великий прийом духовенства. Митрополит, за його власними словами, висказав у своєму виступі такий крайній оптимізм, що здивував духовенство: «Все в руках Бога, – сказав митрополит, – і все закінчиться без сумніву дуже добре». Проте, в багатьох донесеннях органів НКВС панувала думка, що така різка зміна ставлення Шептицького до нової влади є тільки прихованою незадоволеністю більшовиками.

Слідкували не тільки за Шептицьким, але й за його прихильниками, яких пізніше заарештовували й засуджували. У прихильному ставленні до Шептицького звинувачувалися академіки АН УРСР Колесса, Щурат, Возняк, які в оперативних донесеннях НКВС фігурували як «українські буржуазні націоналісти». Д.Мануїльський звинувачував композитора Василя Барвінського: «Ви піднімали на щит Шептицького, цього польського магната, який натягнувши рясу, підтримуваний Ватіканом з одного боку і націоналістичними колами, з другого боку, проводив свою реакційну ворожу народові політику, а ви його підтримували, ви його піднімали на щит, і у вас не знайшлося мужності тепер, щоб виступити перед молоддю, просто стати перед нею на коліна і сказати: «Судіть нас, ми обдурювали, ми вас зраджували, ми винні, але ми просимо нас простити, ми визнаємо свої помилки. Цього всі не заявили».

Вже після смерті Андрея Шептицького органи влади примушували українських письменників паплюжити світлий образ галицького митрополита. Так, в листі до поета Петра Карманського заступник головного редактора Держполітвидаву УРСР Г.Зацепілін писав: «Ваш рукопис ми вважали за потрібне трохи доповнити матеріалами про Шептицького, про його зв'язки з націоналістами, про зрадницьку роль греко-католицької церкви в період Вітчизняної війни... Ви вважатимете за потрібне щось додати, то це можна і треба зробити... Якщо ці факти змальовують якісь нові сторони «діяльності» Ватікану та його агентури в особі Шептицького й уніатської церкви, то такі доповнення треба зробити неодмінно».

Однак, все це вже буде діятися після смерті галицького митрополита. «В середу 11-го квітня 1945 р. біля 8-ї години вечора НКВД в силі коло 600 чоловік з трьома танками обложили святоюрську гору, впали до середини і почали сильно «бушувати». З митрополичої каплиці забрали понад 100 тисяч карбованців, призначених на потреби митрополичого ординаріату, духовного семінаря і інші. З митрополичої канцелярії забрали весь старинний, як і теперішній архів, всі акти і т.п. Забрали рівнож і все інше, що належало до неї. З переплетні вивезли два авто молитвенників та інших духовних книжок, а решту книжок і молитвенників розкинули, потоптали та знищили». На цьому їхні аморальні вчинки не припинилися: «З церкви св. Юра забрали всі золоті речі, не лишили жодних цінностей. Ревізію проводили надзвичайно стисло і докладно. В півниці під вівторок розбили гробівець покійного Екс. Митрополита Шептицького. Звідти забрали весь запас вина, призначеного на обслуговування Служб Божих в цілій галицькій дієдезії. Кількість вина перевищувала 1600 літрів. Забрали рівнож понад двісті кг свічок. З митропольної палати протягом двох тижнів вивозили всяке добро: перські килими, меблі, випакувані валізи, паки... Всі кімнати, як також митрополича капличка, заплombовані та поставлено напис: «Невільно відчиняти, за зірвання плombи, кара смерті». Дотепер (25 червня 1945 р. – Авт.) енкаведисти даліше господарюють, а в митрополичій спальні спить енкаведист «старшина» з нещлюбною жінкою». Та всього цього митрополит вже не бачив. Андрія Шептицького не стало 1 листопада 1944 р.

Тісно переплетена поміж собою церковна і політична діяльність Андрія Шептицького, створює можливим оцінити його задуми, ідеали та його діяння універсального значення, їх не можна обмежити одним історичним явищем або ж окремим народом. В його особі містяться найцінніші вартості християнина-політика і християнина Церкви Божої.

В контексті української національної культури християнська церква займає особливе місце. Вона завжди виконувала і виконує роль морального регулятора суспільних відносин, інтегратора всіх духовних чинників національного життя в єдине ціле, що становить ядро національного характеру, роль хранителя народних звичаїв і обрядів, захисника національних інтересів українського народу у найважчі часи його історії.

В різні періоди XIX-XX ст. українська культура зазнавала великого впливу цілого комплексу ідей, вироблених прогресивними діячами як православної, так і греко-католицької церков, які сприяли формуванню своєрідної і самобутньої ідеології українського народу, зорієнтованої на визрівання його національної самосвідомості.

Роль греко-католицької церкви в цьому процесі важко переоцінити. Адже саме унія створила передумови для появи національної інтелігенції. Формальне зрівняння з католицьким духовенством відкривало для українського духовенства можливість здобувати середню і вищу освіту європейського рівня. Польські, римські, а пізніше австрійські та власні духовні заклади готували не лише священиків: з них виходила церковна і світська інтелігенція, яка започаткувала і успішно здійснювала українське національне відродження.

Греко-католицьке духовенство також не лишалося осторожним національних змагань. Деякі дослідники саме його вважають піонером українського відродження. Автори перших українських граматик, які вимостили дорогу «Руській Трійці», були священики. Із 43 книг, виданих українською мовою в «Галичині за 1837-1850 рр.», 40 написали священики. Вплив греко-католицького духовенства у 1848 р. був настільки сильний, що деякі польські діячі, зокрема К.Центлевич, Ф.Земляковський та ін., навіть звинувачували його у намаганні встановити теократію.

Унія, виникнувши як єдиний засіб порятунку нації, витворила українську національну церкву, бо тільки національне надає їй самобутності в католицькому і в православному світі, а тому здійснюване нею національне виховання віруючих є запорукою існування самої церкви, як продовжувача традицій «київського християнства».

Саме тому весь тягар національного відродження впав на плечі греко-католицького духовенства, і воно виявилось на рівні вимог часу. Це визнавали навіть ті, хто ліквідував унію: «В 19 ст. наша уніатська церква повільно скинула з себе польське духовне поневолення і саме вона відродила наш народ національно».

Цей релігійно-національний рух, як уже відмічалось, досяг свого піку під час «весни народів». Але після 1848 року греко-католицька церква в західноукраїнських землях опинилася в складній ситуації. З одного боку, все відчутнішим стає вплив

римського католицизму, а з іншого – посилюється контратака польського шовінізму, який сягає державного рівня і пов'язаний із спробами полонізувати українців через їхнє покатоличення. Остання була настільки ефективною, що здобутки українського національного відродження, здавалось, зведуться на ніщо. Головним об'єктом репресій стала греко-католицька церква. Духовні заклади, школи, гімназії, товариство «Просвіта», науково-літературне товариство «Галицько-Русская Матица», товариство ім. Т.Г.Шевченка – усе це, народжене багаторічними зусиллями греко-католицького духовенства, опинилося під ударом.

Ситуація ускладнювалась і ще однією обставиною. Вкладаючи стільки енергії у національний рух, церква кінець кінцем опинилася у небезпечному становищі: вона стала діяти і її стали розглядати як інструмент світського руху. Церква почала втрачати самобутність, зусилля духовенства, спрямовані на розвиток національного руху, стали брати гору над виконанням суто духовних обов'язків. Часто священики вважали себе більше громадськими діячами, ніж служителями Бога. Престиж релігії серед світської інтелігенції та селянства почав помітно підупадати. Наприкінці ХІХ ст., за митрополита Сембратовича, церква переживає справжню кризу.

Здолати цю кризу, вивести церкву на рівень нових завдань, зробити її фактом вже не тільки національного відродження, а й національного державотворення, витворити з неї цілком національне, українське релігійне об'єднання – судилося митрополиту Андрею Шептицькому.

Своє життєве кредо А.Шептицький чітко виклав в пастирському листі «До української інтелігенції» (27.1-9.V.1909 р.): «В кожній праці і в кожному слові... я шукаю лише добра народу, щодо якого я почуваюся до важких і святих для мене обов'язків. Ті обов'язки накладає на мене не лише моє становище митрополита, але і торжественна присяга, зложена в день вступлення в монастир, що буду відповідно до моїх сил працювати для української суспільності, на найбільше саме переконання, що ставляє мене в ряді громадян-патріотів, із яких хотів я бути найлінішим».

Вірність присязі та покликанню митрополит проніс крізь роки і ніколи не відступав від своїх засад, хоча і нелегким був його життєвий шлях. Тому, маючи на увазі і власну подвижницьку

діяльність, він з повним правом зазначав у щирому «Слові до української молоді»: «І легше часами кров проляти в одній хвилині ентузіазму, чим довгі літа з трудом сповнювати обов'язки і двигати спекоту дня, і жар сонця, і злобу людей, і ненависть ворогів, і брак довір'я своїх, і нестачу помочі від найближчих, і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед побідою, ані винагороди перед заслугою!»

Вже сама поява А.Шептицького в лоні греко-католицької церкви була сенсаційною, а жертовність його кроку — безсумнівною (титул, становище, кар'єру, маєток — гнаний «хлопській церкві»). Особливо вражаючим було не стільки те, що з римо-католика він став греко-католиком, скільки те, що з поляка він став українцем. Це стало важливим фактором піднесення національної свідомості галичан і причиною незмінно-ворожого ставлення до нього з боку польської влади і спільноти.

Слід, однак, зауважити, що й українські політичні діячі та національна преса зустріли його, м'яко кажучи, зовсім не оплесками. Блискучі здібності і освіта, швидко просування у греко-католицькій церковній ієрархії стали причиною того, що в ньому спочатку вбачали польського агента. Виступи і дії Шептицького на захист українського руху немов би розвіяли сумніви щодо ширості його релігійного і національного поступування. Та, коли він, відчуваючи моральну необхідність, ставав на якусь непопулярну позицію, критики не барилися сказати, що в нього проявляються його справжні польські аристократичні барви, і порівнювали його з Валєнродом А.Міцкевича.

Іншою причиною такого ворожого ставлення було порівняно толерантне трактування А.Шептицьким москвофільства. Перед приходом на митрополичий престол він був один рік станіславським єпископом. Тоді він ще не зорієнтувався в громадському житті і співпрацював з москвофілами, які становили більшість серед духовенства станіславської єпархії. Разом з тим, він розумів, що москвофільські тенденції пов'язані із серйозними і реальними проблемами релігійної та національної ідентифікації. Як зазначає І.-П.Химка, «греко-католики мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і ... просвічену австрійську душу. Всі ці елементи не відтворювали нового релігійного синтезу». Обрати в таких умовах свій власний вірний

плях було дуже нелегко. Саме тому А.Шептицький закликав при вирішенні будь-яких національних чи релігійних питань керуватися не лише почуттями, а, насамперед, розумом. Однак, навіть значно пізніше, у 1943 році, він з гіркотою змушений констатувати: «Такі грізні з многих оглядів прояви, як москвофільство, є майже тайною для нас самих. Я не мав ніколи нагоди перечитати не то поважної розправи про цю національну язву, але й не пам'ятаю, чи взагалі є в цілій нашій літературі хоч би тільки короткі, а глибоко обдумані спостереження над тією язвою. Коли боротьба між цими двома партіями [москвофілами і «народівцями» – Авт.] в нашому краю була найбільше заогнена, ні з одної ні з другої сторони майже не чулося поважнішого суду про взаємні відносини чи наміри двох партій. Взаємно лаялися, закидали собі взаємно зраду, а нікому й на гадку не прийшло опитати, які причини заставляють противників так думати як думають».

Така поміркована позиція А.Шептицького викликала незадоволення певних кіл української інтелігенції не лише на початку його діяльності, а й під час його перебування на митрополичому престолі. Показовим в цьому плані є відкритий конфлікт А.Шептицького з редактором газети «Діло» Л.Цегельським у 1908 році.

З певною пересторогою зустріли появу нового митрополита і церковні кола. Причиною цього була його несхожість на попередників. Визначні українські письменники І.Франко та М.Павлик, що часто навідували А.Шептицького у наукових справах, були здивовані способом життя графа-митрополита. Жив як аскет: мала кімната, сам у вовняній чорній рясі монаха-студита, звичайним чорним ременем підперезаний, чотки за поясом або в руках, найскромніша страва, двері його палат на святоюрській горі завжди відкриті і для близького оточення, і для всіх бажаючих, навіть для недругів.

Однак, навіть не так надзвичайна особиста скромність А.Шептицького викликали загальне здивування і увагу до його особи, як інша, на той час надзвичайна обставина. Ще у станіславський період свого життя він звертається з пасторським посланням до вірних Косівського деканату «До любих моїх гучулів». За своїм змістом це послання не є чимось винятковим: до порушених тут моральних проблем А.Шептицький

повертається пізніше неодноразово. Але за формою послання є своєрідним маніфестом – написано воно на гуцульському діалекті. Щоб зрозуміти значення цього вчинку, слід згадати, що на той час навіть загально-прийнятої орфографії не існувало і вживали надзвичайно складну мішанину церковнослов'янської мови з українською. І хоча діалекту А.Шептицький більше ніколи не вживав, всі його подальші послання написані на доступній народній мові, чітко і зрозуміло по-українськи. На цю сторону його діяльності звернув особливу увагу І.Франко: «... А.Шептицький від самого свого вступу на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм... Почати з того, що замість заплісної псевдо церковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з сучасною морфологією, він пише листи чисто галицько-руською народною мовою, а подекуди, приміром, у голоснім посланню до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом – річ досі нечувана у наших церковних достойників...

Він не промовляє так, як його попередники, з високою, авторитетною, напускною, ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходильниках і не «возвіщає», а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упомінає, іноді і полає, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає.

Попри таке упереджене ставлення, діяльність митрополита Андрея у соціальній, політичній і культурних сферах, його відвага в ім'я нації і віри завойовали йому визнання в українському суспільстві, пошану і прихильність недавніх противників.

Культурно-просвітницька діяльність Шептицького була скерована на піднесення моралі і духовності народу до того рівня, на якому з'являється свідомо і масова готовність до практичної роботи у справі національного державного будівництва. А.Шептицький займався широкою меценатською діяльністю, надавав матеріальну допомогу окремим митцям, здібній молоді, провадив виховну роботу серед школи, спортивні та просвітні товариства («Просвіта», «Рідна школа», «Пласт»), газети, часописи, масові заходи з обов'язковим поєднанням двох початків – національного та релігійного.

Митрополит дивився на галицький народ очима політика. Він розумів: щоб піднятися до державності, галичанам необхідні

знання, різноманітні професії, друковані видання. Шептицький щедро фінансував друкарні, «Біблїос» та інші, у Жовкві у монастирі Василян заснував українське видавництво, започаткував часописи «Місіонер», «Наш приятель». У 1930 р. владика заснував Український католицький Союз, що видавав тижневик «Мета» та літературно-науковий журнал «Дзвони».

Дбаючи про економічний розвиток Галичини, митрополит закупив кілька панських маєтків, які були розparcelьовані серед селян. Він був ініціатором і співзасновником «Земельного банку гіпотечного» у Львові (1910 р.), який позичав селянам гроші на придбану землю. Сприяючи parcelяції великих земельних володінь, А.Шептицький мав на меті не лише вирішення суто економічних проблем краю, але й розвиток сільськогосподарської науки, розповсюдження її досягнень серед різних, особливо найбідніших верств населення. У розparcelьованому фільварку села Коршів, біля Коломиї, товариство «Сільський господар» стало власником землі, на якій заснувало хліборобську школу. У Миловані, біля Товмача, двір і кількадесят моргів поля одержала «Просвіта» на заснування першої української садівничо-городницької школи, там же влітку працював табір відпочинку дітей з бідних родин. В Скнилові двір і великий сад зайняли монахи-студіти, щоб відкрити майстерні ремесла, механіки тощо. У Зарваниці 300 моргів було віддано студітам для господарства, а 250 моргів – на сиротинець.

Наведений перелік яскраво характеризує один з найголовніших напрямків багатогранної діяльності А.Шептицького – його постійне піклування про майбутнє нації – дітей, особливо дітей-сиріт. Він допомагав дитячим садкам і сиротам у сиротинях. На його кошти була споруджена перша українська жіноча гімназія «Рідної Школи», де сестри Василянки давали дівчаткам-сиротам середню освіту. Не уряд Польщі, а Шептицький після Першої світової війни зібрав сиріт, щоб дати їм опіку. Для них він влаштував кілька сиротинців, у яких набували освіту та засвоювали різні ремесла, затративши на це мільйон доларів.

Митрополит щороку проводив оздоровчу кампанію убогих дітей. У Підлютому Долинського району, серед карпатських лісів, збудував низку будиночків для дітей. Тут у чудових кліматичних умовах та у виховній опіці добрих педагогів кілька

тисяч дітей у віці від 4 до 14 років набирали сил і розуму. Тут їх учили молитви, історії, українознавства, української мови, поведінки.

Взагалі, проблеми охорони здоров'я також займали чільне місце в колі інтересів А.Шептицького. У вересні 1903 року він заснував народну лічницю, яка згодом перетворюється у надзвичайно розбудовану лікарню. Поштовхом до її створення стала діяльність лікаря Євг.Озаркевича, який, стурбований тим, що до польських шпиталів українців не приймали, мріяв про необхідність відкриття українського шпиталю, де б наші лікарі набували і вдосконалювали складні медичні професії. З цією метою він заснував в 1903 році добровільне лікарське товариство. Митрополит підтримав ініціативу, надав значну матеріальну допомогу, сформулював напрям і обсяг її діяльності: «для нижчого і страждаючого людства без різниці народності». Лікування і ліки були безкоштовними. При духовній семінарії було відкрито курси медсестер, їх закінчило 228 дівчат, внаслідок чого лічниця була забезпечена своїм допоміжним медичним персоналом.

Проте дана лічниця була не єдиною, яка функціонувала на кошти А.Шептицького. У 1925 р. він передав у Янівському передмісті Львова будинок для філіалу Львівської лічниці – Товариству опіки над молоддю, де розмістилась ще й «Порадня матерів». У селі Підлюте на угіддях, які належали митрополиту, був організований курорт на базі сірчано-йодових джерел. У районі Сокаля, в горах при співпраці з Учительською громадою на його кошти діяв постійний табір «Пласту», а в 1911-1912 рр. студентська медична громада при його сприянні створила санаторій для студентів.

Визнаючи цілюще значення природи, А.Шептицький дбав про її збереження. 1925 року його обрали членом Наукового Товариства імені Шевченка. За клопотанням Комісії охорони природи при НТШ митрополит дав розпорядження утворити на землях Львівської метрополії заповідник кедрових лісів на горі Яйце біля Підлютого та степової рослинності біля Чортової гори (в Рогатинській парафії). Це були перші природні заповідники, утворені в Україні.

Однак понад усе митрополит Андрей цікавився культурним розвитком українського народу, його освітою та вихованням. Він допомагав митцям, хоровому мистецтву, церковному і народному

та іншим товариствам і громадам. Митрополитом були засновані десятки іменних стипендій, які дали можливість не одній сотні юнаків здобути освіту медика, юриста, педагога у вузах Західної Європи. На його кошти закінчили мистецьку освіту Г.Крушельницька, Ф.Лопатинська, А.Гаск. Для львівських художників А.Шептицький придбав окреме приміщення (вілла польського художника Я.Стика), де розмістились художня школа О.Новаківського та майстерні М.Сосенка і О.Куриласа. Вершиною культурно-освітньої діяльності Митрополита А.Шептицького стало заснування та матеріальне забезпечення «Національного музею» у Львові. В 1905 році він засновує у Львові церковний музей, який кураторія перейменувала на Національний музей ім. Митр. А.Шептицького. Для цього музею А.Шептицький придбав 15 тис. експонатів, сплативши два мільйони крон. Шептицькому вдалося купити за 34 тисячі доларів чудовий палац під музей, хоч власник-шовініст довго не погоджувався продавати його українцям. 13 грудня 1913 року Шептицький передає в музей унікальну збірку українського мистецтва XI-XX ст. Мистецтвознавець Іларіон Свенцицький упорядкував музейні експонати, внаслідок чого Національний музей став найбільшою музейною скарбницею України: до 1939 року він нараховував понад 80 тис. експонатів у 10 відділах, видав 16 томів наукових записок, організував біля 70 виставок. При музеї діяла унікальна бібліотека: понад 30 тис. томів альбомів з різних ділянок українознавства та історії мистецтва.

Важливо зазначити, що А.Шептицький розглядав мистецтво не лише як визначний засіб формування загальнокультурного рівня народу, але й як один з головних чинників виховання національно і релігійно-свідомого суспільства. Про це яскраво свідчать його письмо-послання «Про церковний спів» від 25 квітня 1941 р. і лист до проф. Кубійовича відносно проекту мистецької школи для вчителів рисунків від 8 серпня 1942 р. «Без сумніву, – пише він у листі, – поважним чинником у вихованню є пробудження естетичного зміслу і культурний напрям, який тому зміслові надає виховання. Але вчителі рисунків, українці, мають і друге переважне значення: вони повинні надавати патріотизмові благородний і піднесений напрям... Наша молодь, яка довго мусила ходити до польських середніх шкіл, часто не

має поняття про найважливіші постаті українського народу. Ми ще не маємо так ілюстрованої історії України, але маємо знаменитих і великих митців, про яких в пересічній, навіть українській гімназії, молодь ніколи нічого не чула. Ми маємо такого Мурашка, Нарбута, Новаківського, навіть Репіна, а з давніх в 19 столітті, такого Левіцького. Тільки учитель рисунків може з ними познакомити українську молодь, і тільки мудрі і добре виховані учителі рисунку можуть розбудити в українській молоді таланти та митців, які нам показали би, яким був Хмельницький чи Мазепа. А може, ліпше сказати, не тільки яким був, але яким повинен бути в наших думках, серцях, поняттях”.

Великі зусилля митрополит Андрей Шептицький прикладав до розбудови системи національної та релігійної освіти, якій надавав надзвичайного значення. Уже в своєму найпершому пастирському листі до вірних Станіславської єпархії від 2 серпня 1899 року «Перше слово Пастиря» майбутній митрополит зазначає, що освіта є ціннішою від багатства. Як зазначалось вище, Шептицький постійно опікувався середньою освітою, інститутським навчанням українців і не лише на теренах Галичини. Зокрема, завдяки його особистому втручанням була врятована від ліквідації чеською владою Українська господарська академія у Подєбродях на порозі кризи в добу політичних ускладнень по-локаменського періоду.

Природньо, що головну увагу митрополит приділяв розвитку духовної освіти. Його стараннями були розбудовані духовні семінарії у Перемишлі і Станіславові. Останній під час відкриття в 1906 р. Шептицький передав чи не найцінніший подарунок – 4000 книг з особистої бібліотеки, серед них чимало рідкісних і старовинних видань та рукописів. Вже 1 вересня 1901 р. був виданий пастирський лист з планом повної реконструкції львівської Великої Семінарії, яка була центральною на всю Галичину: був оновлений майже на третину викладацький склад і управа, спрощені семінарські правила.

Однак, «відчуваючи, що результати цієї реорганізації будуть нескорі, Митрополит часто за свої родинні гроші кращих семінаристів направляє на богослівські студії до Рима, Інсбрука та Августінеума (в Австрії), Фрібурга (Швейцарія). Незабаром ці зусилля дали свій результат і найважливіші церковні посади займали за нього люди європейської освіти (не нижче), а часто знач-

но вищої, ніж в інших католицьких єпархіях Західної Європи чи Америки».

При цьому важливо зауважити, що А.Шептицький ніколи не поділяв освіту на «суто релігійну» і «суто світську», навпаки, постійно підкреслював їх взаємообумовленість і взаємозв'язок. Митрополит прагнув озброїти духовенство і віруючих не лише теологічними знаннями, але й «достатніми знаннями філософії, соціології і політології, загальної світової науки», надати поштовх розвитку правової освіти, бо справедливо вважав, що «в нашому народі є загальний брак ясного і твердого поняття закону,... брак поміж нашими людьми талантів-законодавців, бо навіть й знаменитий правник може бути слабим легіслятором».

Ідеї митрополита А.Шептицького в значній мірі були реалізовані в діяльності заснованої ним Богословської Академії, що відкрилась 6 жовтня 1929 р. у Львові. На той час це була перша і єдина вища богословська українська школа, яка повинна була продовжувати традиції Києво-Могилянської Академії, з одного боку, а з другого – орієнтуватись на зразки закордонних богослівських високих шкіл. Через кілька років Академія стала поважним осередком не лише богослівських наук, але й науково-дослідницьким центром вивчення історії і літератури.

А.Шептицький був не лише засновником Академії, але й постійно опікувався нею, приймав безпосередню участь в її діяльності. Починаючи з 1933 р. він викладав аскетичку Західної та Східної Церков. Ректором Академії він поіменував такого видатного релігійного і культурно-освітнього діяча, як майбутній кардинал Й.Сліпий. Митрополит залучив до наукової діяльності і викладання в Богословській Академії найбільш відомих вчених, що на той час перебували в Галичині: юристів Л.Глинку, Р.Ковшевича, О.Надрагу; істориків мистецтва В.Сас-Залозецького, І.Свенцицького; істориків І.Крип'якевича, М.Чубатого, В.Струтеня; філологів В.Соневицького, К.Чеховича; археолога Я.Пастернака; геолога Ю.Полянського; філософа М.Конрада; медика З.Гординського; антрополога І.Раковського; соціолога Б.Казимира. Цей перелік далеко не повний, але й він дає змогу оцінити той широкий спектр навчальних курсів, які читались в Академії.

Тому не дивно, що розвиток Академії сприймався сучасниками як загальнонаціональна справа, як важливий крок у

створенні нового українського національного університету. Академія виправдовувала ці сподівання. «Національні завдання академії, – писав часопис «Наш клич» з 16 квітня 1933 року, – у ділянці підготовки до суспільної праці... до деякої міри здійснені. Абсолюенти академії добре зорієнтовані у всіх головних течіях філософічної думки та у найважливіших проблемах соціології, можуть добре сповнити свою роль провідників і організаторів різних ділянок нашого національного життя. Деяке знання сучасного права стане для них доброю зброєю у злободенній боротьбі за індивідуальні і національні інтереси тих українців, серед яких їм доведеться працювати. Знання українського церковного мистецтва і археології серед молодшої генерації українського духовенства може причинитися до збереження від знищення не одної цінної пам'ятки нашої давньої культури і до розбудови нашого музейництва».

Однак, перетворитися на національний університет, як цього хотів А.Шептицький, Богословській Академії не судилося. Польська шовіністична влада наклала вето на цей план митрополита, проголосивши, що не визнаватиме дипломи з такого навчального закладу. Принагідно зазначимо, що це була не перша і, на жаль, в черговий раз невдала спроба митрополита створити у Львові український національний університет. Ще у 1908 році на скликаному у Празі панслов'янському конгресі за його ініціативою була запропонована резолюція про сприяння відкриттю університету у Львові. Вона була провалена за пропозицією глави російської делегації гр. Вол.Бобрінського, який тоді був членом Державної думи, лідером Національної партії, а пізніше, під час Першої світової війни, як губернатор Галичини і Буковини «уславився» своєю русифікаторською політикою і, зокрема, депортацією митрополита А.Шептицького до Росії.

Великого розголосу не лише в Галичині, але й усій Західній Європі набула промова А.Шептицького 28 червня 1910 р. на 11-му засіданні 22-ї сесії Палати Панів у Відні, де він підніс справу утворення українського університету у Львові. Глибока аргументація, наведена А.Шептицьким, справила вплив і, незважаючи на протидію польських правлячих кіл в 1913р., а також офіційну ноту російського посла у Відні, де відкриття українського університету називалось «ворожим актом» по

відношенню до Росії, цар видав декрет про відкриття такого університету 1 вересня 1916 р. На жаль, цим планам А.Шептицького не вдалося здійснитись, бо все перекреслила Перша світова війна.

Митрополит Андрей Шептицький не обмежувався лише меценатством та організаційною діяльністю на ниві культури, освіти і науки. Тричі доктор – богослів'я, філософії і права, – він був науковцем європейського масштабу, мав значний особистий науковий доробок.

Приділяючи виключну увагу проблемам освіти і вихованню, А.Шептицький був свідомий того, що підґрунтям будь-якої системи національної освіти є духовні і філософсько-методологічні засади. Вони покликані визначити сенс і ціннісні орієнтації педагогічної діяльності, а також співвідношення між загально-людським, національним і особистим в системі людина-світ.

В екзистенціальному плані освіта як пізнавальний аспект людського буття, як поняття є набагато ширшим за змістом, ніж інституалізована діяльність в межах її конкретних історичних форм, складає один з аспектів виховання людини. Саме таке розуміння освіти та детальну розробку філософських основ і моральних принципів освітянської діяльності знаходимо в творах А.Шептицького.

Звертаючись до української молоді, митрополит писав: «Горнетесь до всякого роду шкiл... добре робите, що дбаєте про освіту і знання. Бо після християнської праведності та божої благодаті знання є найбільшою силою, якою людина може розпоряджати».

При цьому важливо підкреслити, що високо цінуючи освіту і науку як вияв пізнавальної активності людського розуму, А.Шептицький постійно вказував на взаємозв'язок мети і шляхів освіти з християнськими принципами, самою суттю християнства. Вже на початку своєї митрополичої діяльності, у 1901 році, стурбований поширенням релігійної байдужості, агностицизму і атеїзму сфер освічених українців, він пише спеціального пастирського листа до української світської інтелігенції, пояснюючи, чому в вік раціоналізму все ж важливо дотримуватися християнської віри. «Ісус Христос та його св. Церква, – зазначено в іншому його пастирському посланні, – зовсім не противляться науці і просвіті. Навпаки, поширюють та поширюють її». На підтвердження цього А.Шептицький наводив численні вислов-

лювання Ісуса Христа, в яких той називав себе «світлом світу», «Правдою», «дорогою», а метою свого приходу в цей світ вважав свободу для людей, якої вони можуть досягти через просвітлення, якщо зрозуміють свідoctво правди. Тому «в освіті йде про одне: щоб знання було правдивим знанням, щоб відносилось лише до правди, а не було неправдою, брехнею. Бо як правдиве знання є силою людини, так і фальшиве знання, оперте на неправду, є для чоловіка правдивою недугою, каліцтвом та нещастям на ціле життя».

Пов'язуючи поступ європейської культури з християнством, яке звільнило людей від п'ятми поганства, А.Шептицький зазначав, що справжня культура і освіта в Україні мають християнські корені. «В цілій нашій історії, – писав він, – не знайдете епохи такого великого і такого наглого поступу в культурі та просвіті, як саме за часів св. Володимира Великого, коли то Русь-Україна прийняла християнство».

Маючи за головну мету домогтися органічного сполучення національного відродження з духовним, митрополит справедливо вважав, що «нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність й нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу». Умовою такої єдності є усвідомлення всіма верствами спільності своїх інтересів незалежно від партійної чи кофенсійної належності. Для досягнення такого стану, на його думку, українцям, насамперед, слід відмовитися від властивого їм провінціалізму і підвестися до рівня світової культури та шукати вирішення своїх проблем на підставі загальнолюдських цінностей і християнської моралі. В становленні національної самосвідомості має сказати своє вагоме слово і наука, освіта. Поки ж, з прикрістю констатує А.Шептицький, питання «звідки все те, що ділає український нарід людською організацією, такою безконечно далекою від природнього організму, що наша спільність видається більше подібною до купи піску, поодинокі зеренця якої нічим не пов'язані з всіма іншими, ніж до могутнього дерева, в якому розвивається життя, повне сили і здоров'я», багато в чому залишається відкритим, адже «або надзвичайно мало, або й зовсім не маємо філософів, або моралістів, які б досліджували національну нашу психіку».

Подібний стан є характерним і для інших сфер національно-суспільного життя, зокрема, для політики. «У многих напрямках ми ще люди примітивні, для яких демонстрація, фраза і шум часто видаються чимсь важнішим ніж спокійна зимна розвага та витривала праця. В нашій суспільності надто часто срічається людей, що себе вважають фаховими політиками, хоч не мають ніякого фаху і ніякого спеціального знання. Само положення змушує заступати поважнішу фахову працю реторикою».

На яких же засадах має будуватися система національної освіти, яка дозволила б подолати наш «загумінковий патріотизм»? У загальному плані відповідь на це питання А.Шептицький намагається дати у великому богословському творі «Християнська праведність», де розмірковує про природу та співвідношення знання, мудрості й віри, теорії і практики, виявляє зв'язок цих гносеологічних понять з категорією блага.

Під природним людським знанням він розумів правильні міркування про речі, що здобуваються досвідом і розмірковуванням над цим досвідом. Мудрість – це знання про найвищу причину всього, про Бога, найвище і найдосконаліше знання, що не походить з людського досвіду, а є відблиском Божого знання. Віра ж стосується і мудрості, і людського знання. Джерелом віри є найперша правда, Бог. Людське знання так безпосередньо з Богом не пов'язане. Проте в іншому смислі віра, як правда об'явлена, пов'язана зі знанням, адже людина в процесі пізнання сама вільно обирає у що вірити, – а в що – ні.

Поняття віри розглядається також у взаємозв'язку з категоріями «теоретичне-практичне». Віру як таку, як відблиск Божої правди віднесено до теорії, адже через неї людський розум поєднується з Богом. Водночас ця правда Божа є і вища мета пізнавальної діяльності, своєрідний теоретичний ідеал, задля якого відбувається практична діяльність. Віра постає як поняття, що охоплює і теорію, і практику. Теоретичне, або вище знання, яке здобувалось через віру, є найпершим і найголовнішим, бо воно стосується правди Божої. Проте й відповідна практика, що цією правдою зумовлена і якої потребує, – дуже важливий момент життя людей, оскільки пов'язана з людським поступом.

Гносеологічні категорії знання, мудрості, віри, теорії і практики, що перебувають, таким чином, у деякому рухомому взаємозв'язку, виявляються системою, структуруючим елементом

якої є категорія благодаті. В цій системі істинне знання не може бути в душі, позбавленій благодаті. Так само і з вірою. Лише освячена благодаттю людина може знати, у що вірити (теорія) і як за цією вірою діяти (практика). Отже, пізнавальна діяльність людини може бути праведною і успішною як за своїми найближчими, так і подальшими наслідками лише в разі злучення їх з благодаттю.

Таким чином, філософія освіти, викладена А.Шептицьким у творі «Християнська праведність», логічно струнко і світоглядно зрозуміло доводить, що між знанням і мудрістю, знанням і благом, теорією і практикою не повинно бути антагоністичних суперечностей.

Навпаки, знання лише тоді стають справжніми знаннями, коли з логіко-гносеологічним (теоретичним) та праксеологічним (практичним) аспектами органічно поєднається аксіологічний (ціннісний) і коли вони інтерпретуються розумінням блага (благодаті). Справді, відірваність знань людини від її духовно-моральних засад, втрата блага (благодаті) як головного орієнтира веде до «гордині розуму», що є прямим шляхом до «горя від розуму», прикладом чого є сучасний екологічний стан.

А.Шептицький переконував, що знання не повинно бути зброєю, воно не є силою у позитивістському розумінні цього терміну, воно є підґрунтям для сходження до вищої мудрості – Божественного одкровення через духовне самовдосконалення. «Божя мудрість – це найкраща, найвища і найцінніша прикмета людського ума. Вона є причиною, що й дитина мудра вище стоїть, ніж не один чоловік, що береться інших учити. Така дитина може не має всіх відомостей, які він посідає, але якщо він Божої Мудрості не має, то дитина перевищує його усю світлою, ясною та могутньою прикметою ума, яка ставить її вище його інтелектуальним умовам життям. Сила ума і його світло не в тому, щоб знати багато подробиць, але щоб добре, глибоко знати те, що знається, бути якнайбільше віддалений від помилок і обманів та мати якнайправильніші поняття про загальні питання, обминаючи може і мільйони подробиць, в які умові не можна, або й не варто входити. Так більше знає про нашу землю той, хто знає, що вона є кулею і обертається довкола сонця, ніж той, хто того не знає, але зате хоч би на цілому моргові порухував усі травинки і їх корінчики».

Ця дещо задовга цитата прекрасно показує, наскільки в своєму розумінні процесу пізнання А.Шептицький випередив свій час. Адже жив і творив він у той період, коли у європейській і не лише європейській філософії, науці, освіті майже неподільно панували різні течії позитивізму, в якому пізнання зводиться до досвіду. Для Шептицького пізнання – активний процес діяльності свідомості для виробництва знання. Знати – це не просто отримати певну інформацію про об'єкт, що вивчається, а й розуміти її смисл. Інформаційна діяльність, до якої нерідко зводять пізнання, є лише технічна робота розуму. Ось чому пізнання треба брати у єдності інформаційної і розумової (герменевтичної) діяльності. Однак, і цього ще замало. Наприкінці ХХ ст. людство нарешті усвідомило, що пізнання має дати відповідь не лише на питання «як?» і «чому?», але й на питання «для чого?», тобто нести в собі самооцінку з позицій добра і зла. Саме на цій цілісності процесу пізнання і загострює увагу А.Шептицький.

До цих проблем А.Шептицький неодноразово повертається і пізніше. Зокрема, у написаному митрополитом Декреті АЕп. Собору 1942 р. «Про ліберальну совість» він піддає ґрунтовному аналізу співвідношення таких понять, як психіка, свідомість, совість і мораль. Він звертає увагу на те, що в деяких мовах, зокрема грецькій і латинській, поняття совісті і свідомості позначаються одним і тим словом. В українській мові ці два поняття теж злучені, хоча і позначаються різними словами: со-вість, со-відомість. З тих самих двох коренів складається слово «сумління» – со-мління. Тому совість слід розглядати як особливий вид свідомості – моральну свідомість. Поняття ж «свідомість» у власному розумінні вживається тільки для означення психологічної свідомості. Остання «являється сумою тих спостережень, які робить чоловік, звертаючи увагу на свою психу, своє внутрішнє життя. Є це спостереження внутрішніх феноменів, себто вражень, переданих зміслами, почувань і виявів хотіння та проявів думання і розумування».

Таке внутрішнє спостереження, з одного боку, є самосвідомістю, тобто таким станом свідомості, коли людська особистість є одночасно і об'єктом, і суб'єктом пізнання. З другого боку, свідомість не можна звести до самоспостереження: людина «тільки в діланні спостерігає вияви діяння, мисли, хотіння,

почувань, вражіннь, змислів, але не має ніякої свідомості, ні самої волі, розуму чи власти змислами відібрати вражіння від зовнішнього світу». Тому шлях до осягнення потуг душі, свого духовного інтелекту лежить через дослідження і осмислення зовнішніх проявів цих потуг.

Однак, підкреслює А.Шептицький, навіть пройшовши довгою і важкою дорогою пізнання, відкривши наявність у собі духовного ества, дійшовши до понять духовності, незложеності, інтелектуальності, безсмертя тощо, людина все одно лишається для себе незнаючою безоднею, нерозв'язаною загадкою, бо природа духовності залишається за межами усвідомленого, в сфері несвідомого.

До несвідомого в людині належить також і світ надприродний. Божа благодать як стан, чесноти, дари святого Духа, як потуги душі пізнаються не в самих собі, а стають предметом пізнання лише в діяннях, в виявах і відкриваються через досліди і міркування у непевному, неясному, неповному вигляді.

Нарешті, до сфери несвідомого відносяться прояви органічної природи людини, а також діяння волі або розуму, що відбуваються у підсвідомості.

Таким чином, психологічна свідомість не тотожня психіці взагалі, а тим більше людській духовності, вона має певні межі існування. Однак, кордони між свідомим і несвідомим не є непрорубними, вони залежать від здібностей, досвіду, загальної освіти людини.

На думку А.Шептицького, психологічні спостереження грунуються довкола двох предметів знання: з одного боку – незмінного буття, Бога як Абсолюта-Єства та причини всього існуючого; з другого – зовнішнього світу, насамперед, людського суспільства. Разом з тим, психологічна свідомість не зводиться до простої більш або менш чіткої констатації наявності феноменів та їх ознак. В ній предметом пізнання стає також наше відношення до Бога і до зовнішнього світу, до інших людей. «В цих спостереженнях переходить свідомість у совість, т.зн. у зносинах до Бога і до людей спостерігаємо також і наші обов'язки. Совість – це свідомість моральної сторони наших відносин до Бога, себе самих і людей. Так, як психологічна свідомість досліджує, розумує, шукає пізнання внутрішніх феноменів, так совість досліджує ті прикмети, чи браки, які роблять наші діяння морально добрими

або злими. Вона наші діяння з пізнаваними розумом правилами того діяння, з природним законом». Законодавцем природнього порядку-закону є Бог.

Як уже зазначалось, психологічна свідомість залежить від швидкості розуму, дару спостереження, освіти, особистого досвіду. На совість, крім того, впливають ще й пристрасті, звички людини, вплив оточення, виховання, моральна атмосфера. Тому совість охоплює вужче порівняно із свідомістю коло феноменів внутрішнього життя.

Моральні принципи, а особливо правила застосування їх до життя не лежать на поверхні, їх усвідомлення, тобто перетворення у совість вимагає роботи розуму, яка не завжди є достатньою. Це приводить до появи хибних форм совісті. Однією з таких форм помилкової совісті є, за А.Шептицьким, ліберальна совість, яка заперечує або зменшує значення моральних законів, ґрунтуючись на індивідуалістичному принципі вседозволеності. До чого призводить така позиція прекрасно показав в своїх романах Ф.М.Достоевський. Однак ліберальна совість мала й своїх апологетів, найвідомішим серед яких є Ф.Ніцше. Його зверхлюдина, «білокура bestія» є втіленням саме такого розуміння совісті: Бог вмер, отже вона сама собі є Бог, тобто творець моралі.

Звертаючи увагу на небезпеку таких збочень совісті, А.Шептицький закликає душпастирів, всіх вірних до боротьби з ними. Носій ліберальної совісті «перевертає моральний порядок: замість судити про свої бажання по приписам совісті, судить про обов'язки совісті по приписам своїх бажань. Гріх стається другою природою, елементом, в якому чоловік живе, а коли в ньому є ще сліди віри, то й правди віри поволі примінює він до свого способу життя, пересаджуючи милосердя і доброту Божу та приписуючи Всевишньому давання такої свободи, на яку дозволяє тільки власна ліберальна совість». Тому така совість веде до стану глибокого морального занепаду і є тяжкою недугою душі, яка важко піддається лікуванню.

Разом з тим, підкреслює А.Шептицький, ліберальну совість слід відрізнити від широкої совісті. «Широкою совістю називають богослови розумний і супокійний суд, що в деяких обставинах, або з деяких поважних причин, якийсь людський закон не обов'язує». Іншими словами, мова йде про совість, яка опирається на так званий принцип пробабілізму, сутність якого

полягає у твердженні, що не всі моральні норми мають значення природнього, тобто божественного закону і є вічними, деякі з них створені людьми, а тому можуть бути раціонально переосмисленими, спростованими і зміненими в процесі історичного розвитку людства. Однак широка совість ніколи не веде до заперечення моралі як такої, що і відрізняє її від совісті ліберальної.

Ще однією дуже важливою помилкою в науці про совість А.Шептицький називає те, що «совістю заступається моральний закон і совість вважається за одиноке правило морального поступування зі запереченням об'єктивного правила, яким є закон». Така помилка характерна для атеїзму, який, заперечуючи Божі закони, не може не визнати наявності і необхідності моральних норм у людському суспільстві. Але моральні норми повинні мати характер закону, тобто, бути загальноновизнаними і загальнообов'язковими. Такого статусу, на думку атеїстів, їм надає суспільна воля, публічна думка. Така суспільна мораль, зауважує А.Шептицький, неминуче набуває характеру імперативу, абсолюту, тобто не дозволяє не лише непослуху, але й критики, а все, що їй не відповідає, оголошує злочином. По відношенню до індивідуальної свідомості вона буде мати характер примусу, а не добровільного обов'язку, без якого, власне, і не існує моралі.

Однак, публічна думка на має абсолютно-позачасового характеру, вона змінюється, а її декларована загальність аж ніяк не є гарантією від помилок. «Історія також учить, як загальна думка гнулася перед тиранами і, може, цілком інакше виглядала назовні, а інакше в укритті». Крім того, суспільство, де всі соціальні групи та індивіди, що їх складають, були б цілком згодні щодо всіх моральних принципів взагалі не існує.

Отже, беручи за основу моралі суспільну думку, атеїсти, поперше, неодмінно приходять до заперечення існування незмінних і сталих моральних норм, а, по-друге, «розчиняють» індивіда у суспільстві, роблять його гвинтиком соціальної системи.

Аналізуючи це питання, А.Шептицький піднімає проблему, надзвичайно актуальну і для сучасного суспільства. З часів Гегеля у філософії моралі прийнято розрізняти мораль і моральність. Особливе значення такому розрізненню надавав видатний російський філософ Вол. Соловйов, з яким А.Шептицький був особисто знайомий в молоді роки і який вплинув як на формування світогляду, так і на вибір життєвого шляху майбутнього

митрополита, про що йтиметься далі. На думку Соловйова, моральність (нравственность) завжди корпоративна – це принципи поведінки тієї чи іншої спільноти (класу, нації і т.п.), які опираються на певні уподобання. Мораль є загальнолюдською – це постулати поведінки індивіда як частки людського роду. Мораль – це абсолютна моральність, єдина в усі часи для всіх народів, для всього людства. Соловйов називає її Богом. Тому безпідставними є розмови про класову, або національну мораль.

Корпоративна моральність знає такі поняття, як «свій», «чужий», «друг» і «ворог». А звідси – якщо ворог не здається, його знищують, якщо здається – теж знищують, разом знищують і потенційного ворога і взагалі – підозрілих. Мораль визнає безумовну значимість кожної людини незалежно від її предикатів і корпоративної приналежності. Вбивство дикуна, говорить Соловйов, такий же злочин, як вбивство генія і святого.

Таку позицію цілком поділяє і А.Шептицький. На його думку, ні індивідуальна, ані суспільна совість не можуть бути основою моральних санкцій. Ці санкції належать лише совісті, заснованій на прийнятті природного і Божого права.

Синтез психологічної і моральної свідомості досягається, згідно з А.Шептицьким, єдністю освіти і виховання. Тому проблеми виховання завжди знаходилися в центрі уваги митрополита, до них він постійно звертається в настирських посланнях. Своєрідним узагальненням його поглядів стала промова «Про виховання», проголошена на АЕп. Соборі 1942 року. На підставі цієї доповіді Собор 10 грудня 1942 р. прийняв Правила «Про виховання молоді», які були розроблені митрополитом і, за його виразом, складають малий кодекс християнського виховання. Принагідно зауважимо, що сам А.Шептицький вважав цю роботу далеко не завершеною і планував повернутися до неї через декілька років.

Виховання, на думку А.Шептицького, – то річ не тільки надзвичайно важлива, але й незвичайно трудна. Воно є «найвищою і наймудрішою проблемою, яку можна людині завдати». Тому, слідом за Григорієм Назіанзіном, Шептицький називає виховання «мистецтвом мистецтв» і «знанням всякого знання».

Метою виховання, за А.Шептицьким, «є такий розвій дитини, щоби з неї стався дорослий чоловік з розвиненими і старанно плеканими усіми способами ума, волі і серця. Той розвій за-

висить, очевидно, від поняття про людину, яка є провідною гадкою виховання. Те поняття зависить знову від цілого світогляду, серед якого приходить людині жити».

А.Шептицький розрізняє три типи світогляду, які визначають відповідні напрямки і ідеали виховного процесу. Перший – матеріалістичний, в якому людина розглядається як природна істота, а тому виховання спрямоване на те, щоб виробити в людині ті здібності і сили, які потрібні їй для задоволення матеріальних потреб.

Другий – гуманістичний світогляд. Тут людина є найвищим автономним еством, здатним до нескінченного розвитку науки, мистецтва, культури. Носії цього світогляду будуть «у вихованні шукати розвою цілої людської природи зі всіма її прикметами і владами, щоб виплекати носіїв найвищої і найвсестороннішої цивілізації; будуть плекати всестороннє знання, поезію і всякого рода мистецтва, творчого або критичного.

Третій тип світогляду – християнський. В ньому людина розглядається як Божа дитина, що поєднує в собі природне і надприродне, а виховання прямує до вироблення всіх чеснот християнського життя, найголовнішою з яких є любов до ближнього.

А.Шептицький звертає увагу на те, що людська любов є подвійною: одна любов розуму і волі, якою мають християни любити усіх своїх ближніх; друга – любов серця, що охоплює всю людську природу і душу, не підлягає наказові волі. «...Це любов, якою люди природно люблять своїх найближчих – це любов рідивна, родичів супроти дітей, дітей супроти родичів і між собою. Це любов приятелів, свояків, – це любов свого народу».

Любов ума і волі є більш повнішою в незіпсованій природі, але через зіпсуття людської природи, через первородний гріх, виникає бунт пристрастей проти розуму і волі. Тому лише любов серця є по-справжньому християнською. На це, згідно з А.Шептицьким, вказує і те, що у св. Письмі представляє Бог свою любов до людей у виразах та образах, які характерні для людської любові серця.

«Любов ближнього, а радше любов Бога, – підкреслює Шептицький, – любов якою обіймається усіх ближніх як дітей Божих або бодай покликаних на Божих дітей, – вона підносить людину понад усяке створіння, понад цілий матеріальний світ і учить її, по прикладу Ісуса Христа, віддавати навіть і життя за спасіння, за

життя ближніх. Вершок тої любови сягає до неба, але підстава її спирається так на людській природі, що нема чоловіка, який би з роду не відчував потреби любови в тому природному нахилі людського серця до співчуття і милосердя.

Таким чином, любов серця є надприродою на природі, втіленням Божої благодаті. Однак тут потребує вторгнення поняття серця, яке широко використовується в богослів'ї і філософії, але часто у відмінних смислах. В своєму розумінні цього поняття А.Шептицький спирається не лише на богословську традицію, де, до речі, не було одностайності в його трактуванні, але й продовжує традиційну для української філософії кордоцентричну лінію, що сягає своїм корінням ще в часи Київської Русі, а найвище втілення знаходить у творчості Г.Сковороди і П.Юркевича. Він справедливо вважає, що саме звернення до цього поняття дозволить вирішити ту вічну проблему, «що ділить філософів старини, Отців Церкви і всі богослівські школи на дві протиставлені собі групи, що лише рідко коли доповнюються: з одної сторони інтелектуаліст Аристотель з усіма інтелектуалістами християнства аж до св.Томи і томістів, а з другої сторони усі містики від Платона до Бонавентури і скотистів. Проблема, що їх ділить, та, чи осередком людської психи є розум чи воля, інтелект чи афект».

Та ж проблема, хоча і в іншому аспекті, притаманна, на думку Шептицького, і сучасному богослів'ю і філософії: ототожнюючи поняття серця, в тому числі і Христового, з певним фізіологічним органом, характерне для деяких представників богослів'я, приводить до їхнього протистояння з філософією і наукою, «бо модерні філософи поміщують любов, ненависть і інші афекти духа не у серці як осередку, але в мозку».

Корінь проблеми, стверджує А.Шептицький, полягає в тому, що відбувається підміна змісту понять: серце як символ для означення внутрішнього духовного життя людини починає розумітись як певний матеріальний орган, а це, в свою чергу, веде до ототожнення психіки і душі, тобто, фактично, до заперечення останньої. Крім того, людина як особистість є цілісністю, і саме ця цілісність підкреслюється поняттям «серце», яке характеризує певний синтез таких духовних сутнісних сил як розум, почуття, воля та ін. Тому неправомірним є односторонній підхід до визначення сутності людини, проголошення її носієм розуму або волі, зве-

дення сутності людини до сукупності суспільних відносин або, навпаки, вип'ячування її принципово асоціальної індивідуалістично-біологічної природи.

Такими є богословсько-філософські підвалини християнського виховання, яке має зробити з людини «святого громадянина небес», А.Шептицький, разом з тим, зауважує: «Саме виховання, очевидно, всього не може зробити; велику участь має воля чоловіка і його праця над собою самим. Але заохотити його до тої праці, навчити правильно над собою працювати, вщепити в його серце любов до тої праці і ум його збагатити знанням усього, що до тої праці потрібне, це завдання виховання».

Основною ланкою виховання має бути родина, бо «християнська родина – це школа християнського життя, але й школа обопільного, народного та всенародного життя. Як довго ця школа здорова, видає численні і здорові одиниці – так довго народ і здоровий і сильний». Однак родинною процес виховання не обмежується. Більше того, А.Шептицький свідомий того, що в наш час в силу різних причин – обставин життя, прилюдної школи і т.п. – родина не має належного впливу на виховання дітей. Тому в своїй концепції він піддає ґрунтовному аналізу інші елементи та основи виховання.

До головних елементів виховання А.Шептицький відносить, по-перше, сугестію, тобто вплив оточення на дитину; по-друге, науку і, по-третє, християнську атмосферу.

Сугестія обумовлена тим, що за своєю природою людина є істотою суспільною, а отже здатною наслідувати інших, підпадати як під вплив оточення в цілому, так і окремих людей, а тому несамостійною в поняттях і поступуванні. Значення оточення є надзвичайно важливим, бо саме воно причетне головним чином до формування світогляду. Центральне місце в цьому процесі належить родині, але й вулиця, школа, старші товариші, весь соціум також на нього сутєво впливають. Тому завдання виховання – виробити в молоді своєрідний інстинкт самозбереження, здатний уберегти від злих сугестій.

Другий елемент виховання – наука, яку дітям дають родичі і учителі і до якої дитина доходить сама через читання. Сама по собі вона мусить мати добрий вплив на людину, однак за умови, що, по-перше, разом із знанням розвиваються розум і серце людини і, по-друге, дає правдиве і всебічне знання. В противному

випадку наука може завдати людині шкоди. «Ми мали нагоду, – пише з цього приводу А.Шептицький, – пізнати вплив матеріалістичної школи. Ми бачили, як вона може видавати справді добрих фахівців, але ми бачили й те, як матеріалістичний світогляд шкодить людському умові, відбираючи йому майже цілком здатність абстрактного думання, себто відбираючи йому усяку ідейність і можливість ідеологічного думання».

Крім того, наука, в тому числі і християнська, може виконати свою виховну функцію лише тоді, коли вона відповідним чином піднесена, тобто викликає зацікавленість, а її істини пов'язані з практикою життя, бо навіть «віра без діл є мертва».

Третій чинник виховання – християнська атмосфера. До неї належать, по-перше, християнські відносини у родині, тобто взаємна любов, повага, дотримання інших християнських чеснот у житті. По-друге, християнський світогляд, слідування вірним, а не фальшивим ідеалам. Коли батьки вважають «найвищим і самотнім добром матеріальний добробут, добре платний уряд для дітей, без огляду на рід праці і службу Церкві і батьківщині, то такі ідеали поволи відштовхуватимуть в душі дітей. Тоді їм не багато допоможуть ікони та книжки; вони будуть тільки покривною грубого матеріалізму». Тому мудрі батьки повинні свідомо виробляти в дітях вищі ідеали християнської праведності і святості, жертвенної служби Богові і Церкві, щирої та жертвенної любові батьківщині. По-третє, важливу роль в формуванні християнської атмосфери відіграють християнська громада і діяльність душпастирів. Головна вимога тут полягає в тому, щоб не задовільнялись ясним представленням правди, а торувати Божому Слову дорогу до людських сердець, впливати на волю і почуття. Бо, як не без гумору зазначає А.Шептицький, для слов'ян переконання розуму мало що значить в порівнянні з тим, що можна назвати «графіти до серця».

До основ, або найважливіших принципів виховання А.Шептицький зараховує: а) збереження невинності у молоді; б) плекання покори; в) плекання мужества; г) плекання молитви.

Невинність полягає в утриманні від гріха, морального зла, Божої образи і є осередком всієї праці християнського виховання.

Сутність покори – усунення найважливішої перешкоди для Божої Благодаті, якою є гордіня і неупорядкована нехристиянська жадоба вивищування себе. В застосуванні до цілого

життя покора є тою чеснотою, яка вказує людині усі її браки і потреби.

Мужність є однією з головних чеснот не лише в християнській, але й у світській системі виховання. І та, і інша системи виховання можуть сформувати героїв, тобто людей, здатних своїми винятковими діями «знестися понад свою природу і з'єднати собі наче якусь божу силу». Різниця між ними полягає в тому, що є поштовхом до мужності: в християнстві таким спонукальним мотивом є любов до Бога, що втілене в любові до ближнього.

Плекання молитви означає таку побудову системи християнського виховання, при якій молитва і приступування до святих Тайн стануть не примусовими, а добровільними актами, неодмінним моментом духовного життя людини.

Важливою складовою християнського виховання, на думку А.Шептицького, є формування у молоді правильних понять про Церкву і науку Євангелія. Любов до Церкви повинна опиратися на ясні поняття єдності Церкви і глибоку віру в те, що поза Вселенською Церквою нема спасіння. Разом з тим, молодь треба виховувати в душі любові до нез'єднаних православних, усвідомлення необхідності і шляхів зближення і з'єднання Церков, єдність церковна повинна розглядатись як невід'ємний і домінуючий елемент патріотичного виховання, формування єдності національної. Лише за такої умови, згідно з Шептицьким, можна позбутися хибного уявлення про патріотичне виховання як створення ненависті супроти ворогів. Осуджувати, ненавидіти можна хибні поняття, помилки, але людей треба всюди і завжди любити.

Ця ділянка християнської виховної системи видається Андрею Шептицькому найбільш слабкою. «Чому з наших християнських шкіл виходять погани? – запитує він. – Чому зі священничих родин виходять часом нехристияни, а поклоники Перуна, чи якогось там іншого божка, або просто люди «імже Бог чрево»?.. Це страшне питання, це проблема, над якою Духовенству треба добре замислитися. Це цілком така сама, чи та сама проблема, як коли б з українських родин і шкіл виходили українці – вороги українства! «Чи школа, чи система, чи родина, що виховала би зрадників, ворогів народу, могла би уважатись щиро українською школою, чи системою, родиною?!»

За переконанням А.Шептицького, причиною невдач і усіх болячок нашого церковного і національного життя є те, що християнство, наука Євангелія, почасти сприймається і передається надто утилітарно, тобто як вчення про правдиву систему земного життя. Євангеліє дійсно є таким, але поза тим воно ще є наукою святості, дорогою до неба. «Життя по наукам Євангелія – то надприродне життя Божої благодаті, то життя Божої любови і жертви для Бога, або одним словом: то життя, в якому людина шукає і стремить до святости».

Слід зазначити, що розглядаючи проблеми виховання, митрополит Андрей у своїх пастирських посланнях до духовенства і вірних постійно звертає увагу не лише на те, які чесноти потрібно виховувати, але й на те, проти чого має бути спрямоване християнське виховання. Нищення, фізичне і духовне, людей, пияцтво і система обмеження числа потомства, занедбання праці – «то такі суспільні і народні недуги, що просто ведуть народ до загибелі. А заки доведуть його до цілковитої руїни, впроваджують таке звиродиння, такий упадок всякої культури, таку руїну фізичного здоров'я і всякої християнської праведности, що тих предметів не можна диткнутися без грізного побоювання про нашу будучність».

Таким чином, в своїй культурно-освітній і виховній діяльності митрополит Андрей Шептицький опирався на добре обмірковану, логічно аргументовану, струнку богословсько-філософську систему переконань, які він намагався втілити в життя. Його перу належать, крім поіменованих вище, також такі глибоко наукові філософсько-богословські та аскетичні твори, як, наприклад, «Божа мудрість», з якої опубліковано лише третій розділ (1936 р.), велика праця (в трьох томах) про митроп. В.Рутського, що залишається досі в рукописі, переклад творів св. Василя Великого та ін.

Велику зацікавленість митрополита викликали також проблеми церковної і загальної історії. В 1921 р. в Римі ним була заснована Українська історико-церковна місія, мета якої – розшуки, каталогізація та копіювання досі невідомих документів з ватиканських і римських архівів, що мають пряме відношення до України. Сам Шептицький особисто розшукав понад 6 тис. цінних документів до XVII ст. включно, які були опубліковані вже після його смерті мовою оригіналів в десяти великоформатних томах (9 книг).

Науковою роботою А.Шептицький займався на протязі всього життя. Навіть на схилі літ, незважаючи на параліч правої руки та обидвох ніг, якими він хворів останні 14 років життя, на складні та нелегкі обов'язки митрополита, весь свій вільний час він проводив в особистій бібліотеці, яка, до речі, була однією з найкращих не лише в Західній Україні.

Однак, незважаючи на всю значимість для церкви і для нього особисто культурно-освітньої, виховної, наукової, суспільно-політичної діяльності, вона все-таки не була головною. Андрей Шептицький перш за все був і всі 44 роки залишався Митрополитом і навіть якщо в своїх вчинках виходив за рамки суто церковних справ, то і там діяв як Князь Церкви.

У багатоманітній діяльності видатного церковного діяча митрополита Андрея Шептицького центральне місце займала проблема єдності Церков і пов'язана з нею екуменічна акція, яка проявлялася на протязі всього його свідомого життя. На загальнослов'янському, а потім українському рівні сутність унійної проблеми, на думку митрополита, полягає у встановленні відносин співпраці, а пізніше – єдності між католицькою і православною Церквами.

Відомий англійський теолог і історик церкви Я.Пелікан, оцінюючи діяльність А.Шептицького з погляду сьогодення, писав: «Унійні ідеї Андрея Шептицького теологічно все були речеві, а історично захоплюючі. Можна сміло сказати, що він був одним з тих, які найбільше трудилися, щоб довести до об'єднання Вселенської Церкви. Його великою заслугою є, що тепер, після Другого Ватиканського Собору, перспективи порозуміння між Сходом і Заходом є кращими, ніж коли-небудь в попередніх століттях. Все показує на те, що найтяжчі антагоністичні та доктринальні справи, які 1000 років залишалися незмінними, можна б сьогодні вирішити. Це була колись велика візія, для якої Митрополит Андрей Шептицький посвятив все своє життя».

Більшість дослідників життєвого шляху і творчості А.Шептицького згодні у тому, що екуменічні ідеї захоплюють майбутнього митрополита ще у молодечі роки. До цього спричинилася та загальна духовна атмосфера кінця XIX ст., коли людство, внаслідок технічної революції, в значній мірі на перший план поставило інтернаціональну єдність і, здавалось, настала слухна пора для

здійснення намірів по створенню, точніше, відновленню Вселенської Християнської Церкви. Адже не випадково в цей час жили і працювали в Росії В.Соловйов, в Хорватії еп. Й.-Ю.Штротсмайер, в Галичині – А.Шептицький, на Папському Престолі – Лев XIII зі статсекретарем кард. М.М.Рамполлою. Кожен з них по-своєму, проте всі разом вони думали про одне: як здійснити заповіт Ісуса Христа про одного Пастиря і одне духовне стадо. Не випадковим є й те, що поіменовані особистості шукали контактів між собою, були близько знайомі і взаємно симпатизували.

Свою роль у виборі А.Шептицьким життєвого шляху відіграли і сімейні традиції. Рід Шептицьких дав Україні кілька видатних церковних діячів або католицьких обрядів. Так, зокрема, Єронім-Антон (1700-1799) був єпископом Полоцьким римо-католицького обряду, натомість Афанасій-Антон (1677-1746) – єпископом Львівським, Галицьким, Кам'янецьким і почесним архієпископом-митрополитом Київським і всієї Русі греко-католицького обряду; Лев (1714-1779) займав ті ж посади, що і Афанасій-Антон, а Афанасій-Андрей (1734-1779) був єпископом Перечинським католицького обряду. І хоча в середині XIX ст. рід графів Шептицьких спіткала досить типова для української шляхти доля: остаточний перехід на римо-католицький обряд і як наслідок – колонізація, ці традиції продовжували жити. Недарма у 1911 році, приймаючи від львівських громадян портрет сина, виготовлений на честь 10-річчя його митрополичого сану, батько А.Шептицького, Іван Шептицький казав: «Запевняю вас, панове, що я українець. Справді я дав вам, що в мене було найкращого і найдорожчого».

Значний вплив на становлення поглядів молодого А.Шептицького та його рішення перейти в лоно греко-католицької церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 році. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. Велике враження на нього справили Володимир Антонович, історик, археолог і етнограф, професор університету ім. св. Володимира, поляк за походженням, що порвав з польщицзною і пристав до українців, а також молодий Михайло Грушевський.

Того ж року А.Шептицький відвідує Москву, де знайомиться з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим, який

у своїй «філософії всеєдності» обстоював ідею єдності християнських церков як одну з головних підвалин становлення боголюдства.

Після цих поїздок для А.Шептицького стало очевидним, що головною перешкодою для церковного об'єднання були не стільки причини канонічного характеру, скільки політичного, а прірва між двома Церквами – не так реальна, як штучна.

Однак, не лише зовнішні впливи спричинилися до становлення екуменічного світогляду А.Шептицького. Ще у 1884 році, під час навчання на юридичному факультеті Краківського університету і, водночас, в однорічній військовій школі, яке було перерване важкою хворобою, Шептицький зацікавився аскезою Східної Церкви, захопився грецькою патристикою. Тому свою юридичну освіту він доповнив філософськими і теологічними студіями, отримавши звання доктора з права, богослов'я і філософії.

Таким чином, ще задовго до того, як стати монахом, А.Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готував себе до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. 24 березня 1888 року А.Шептицький був прийнятий на спеціальній аудієнції Папою Левом XIII, якому звірився щодо бажання стати монахом чину св. Василя Великого та відносно своїх планів стосовно з'єднання Церков. Тоді ж Папа уділив для молодого ентузіаста своє благословення для цих незвичних задумів. Принагідно зазначимо, що це була їх третя зустріч: перша відбулась 9 травня 1886 року, друга – 8 лютого 1888 року.

Отже, справа поєднання православних віруючих – українців, росіян і білорусів – з Апостольською Столицею була головною спонукою навернення Романа Шептицького з римо-католицизму до Унії. Він не переставав працювати для реалізації цієї мети до кінця свого трудолюбивого життя.

Однак, залишаючись незмінно головним нервом його багатоманітної діяльності, погляди митрополита на шляхи розв'язання проблеми єдності церков не залишалися незмінними. Конкретизувалися у зустрічі з життям. Це дало привід для перекручення і фальсифікації його ідей і справ у царсько-російській, польській і радянській офіційній історіографії, а також православно-протестантському богослов'ю, для численних звинувачень

у політиканстві з боку різного роду псевдопатріотів. Ці звинувачення мають єдине джерело, втілене у гаслі: «Хто не з нами, той проти нас», – намагання нав'язати якусь єдину, вічну і незмінну правду (звісно, свою), часто-густо замішану на ненависті до всіх «інакомислячих». Тому переконання митрополита, що був «особою, яка належить до цілого народу і стоїть понад партіями», викликали шалену протидію з боку недругів українського народу, насправді дивним було б інше: якби А.Шептицький не узгоджував своєї діяльності із зміною соціально-політичних і економічних реалій, яких неодноразово зазнавала Україна за часи його перебування у митрополичому сані.

Обгрунтовуючи можливість з'єднання Церков, А.Шептицький звертається, насамперед, до Святого Письма, до новозавітних наказів Христа. Христос у своєму заповіті на Тайній Вечері сказав Апостолам, щоб вони були «Одно», як Він та Небесний Отець є «Одно». Свята справа єдності Церков, підкреслює митрополит, це справа, про яку Христос так дбав, що перед своєю смертю в Архієрейській своїй молитві, виказаній після принесення Хресної Жертви, поручав її Отцеві небесному як першу і найважливішу справу. «Споминаючи ту жертву, – пише А.Шептицький, – Христос так молився: «І за них Я посвячую самого Себе, щоб і вони були посвячені правді. І не про цих тільки молю, але й про тих, що задля їхнього слова увірять у Мене, щоб усі були одно як Ти, Отче, в Мені і Я в Тобі, щоб і вони одно були в Нас, щоб світ вірив, що Ти Мене післав, а Я славу, котру Ти Мені дав, дав їм, щоб були одно, як Ми є одно. Я в них, а Ти в Мені, щоб були звершені в одно, і щоб пізнав світ що Ти Мене післав» (Йо. XVII, 19-23). Єдність людей між собою, єдність Церкви і єдність Церков, – це дар із небес, про який Христос молився, виходячи на муку... Христос через ціле життя приносив Себе в жертву небесному Отцеві і безнастанно, споминаючи про ту жертву, споминав про головну мету тієї жертви. Казав: «Свою душу кладу за вівці...» і зараз додавав: «І інші вівці маю, що не є з тієї вівчарні, і тих треба Мені привести і слухатись Мого голосу, і буде одно стадо і один пастир» (Йо. X. 16)».

Тому митрополит А.Шептицький вважав, що церковне розбиття є запереченням Христового духа і Христового наказу та злим прикладом для нехристиян. Однак його наявність не є підставою для песимізму, бо воно може бути подолане.

Згідно з А.Шептицьким, у християнській доктрині всюди знаходиться унія: Унія в Святій Тройці, Унія в Богочоловіку і Унія між Богом і людьми. Ця остання унія у східній теології і патристиці називається «госіс», або «Деїфікація». Вона, виходячи з Св. Григорія з Ніси та учня Св.Василя – Авеґрія – полягає у ласці, яку люди отримали після жертви Христа. Христос знівечив первородний гріх людини і подав їй можливість до нового поєднання з Богом. Людина, таким чином, дісталася до містичного тіла Христа. І хоч людина індивідуально була прийнята до Божого тіла, однак тепер, у містичному тілі, вона стає частиною містичної спільноти. В ній має бути гармонія і любов, які, за думкою А.Шептицького, є відзеркаленням «єдності» Св.Тройці.

Підтвердження своїх ідей вселенської єдності митрополит знаходить також у візії Св.Павла, який під натхненням Св.Духа описує постійний рух чи постійний похід всіх християн до останньої злуки з Божеством. Але для того, щоб усі християни могли об'єднатися з божеством, потрібно, щоб вони були з'єднані між собою. Деякі пізніші Отці Церкви вбачали в цьому хрестообразне об'єднання, де вертикальна частина хреста репрезентує злуку вірних з Богом, а горизонтальна – злуку вірних між собою. Якщо бракує однієї частини Хреста, то не існує і хреста, який є ознакою жертви і діла Богочоловіка.

Крім обґрунтування надприродного підложжя вселенності, значну увагу А.Шептицький приділяв ролі Церкви, яка була оснoвана Ісусом Христом. Вона, на його думку, мала бути уособлення християнської єдності, ведена до неї Святим Духом. Однак тому, що Церква – це Божа інституція, її єдність і вселенність не є людськими. Для митрополита А.Шептицького єдність Церкви – це воля Бога, якої людина не може змінити. Своє бачення церковної єдності він описує в такому прикладі: Церкви – це міст між Богом і людьми. Люди, які хочуть поєднатися з Богом, мусять спільно переходити цей міст, бо тільки ця дорога веде до Господа. На тому мості не має місця для суперечок чи сварок, немає місця для жодних перешкод – є тільки один напрям і одна ціль.

Нарешті, підкреслює А.Шептицький, єдності потребує Наука Божого Об'явлення. Хоча «у глибині об'явленої правди вже міститься всьо, що коли-небудь Церква проголосить і що коли-

небудь будуть проповідувати Отці Церкви, єпископи та священники», Святе Письмо «не є таке цілком ясне, як твердив Лютер, а за ним і більшість реформаторських богословів». Причиною цього є символічно-образна форма подання змісту Св.Письма. Недарма видатний український філософ Г.Сковорода називав Біблію символічним світом. Така форма є полісемантичною, тобто допускає багатоваріантність змістів, в тому числі і неадекватних. Тому побудову Науки Божого Об'явлення Кир Андрей уподіблює до спорудження величного храму, яке є ділом Всемогутнього Бога, але й вимагає співробітництва всіх християн. «І хоч при тій будові працюють люди усіх народів і всіх поколінь світа – то є вона однопільним, таким одним ділом, що виразно видно, що воно є виконанням Божого, Христового пляну. В тому храмі один стиль, одна велич, одна сила, одна краса, в тій науці оден дух. Ті мільйони людей, які працюють над тією наукою є чимось так одним, так з'єднаним духом Христа, що не більше від них з гармонізований хор, зложений з тисячі голосів. Вони всі разом непомильні, бо веде їх св.Дух, але кожний зокрема не тільки може помилятися, але нераз й помиляється. Й найбільші церковні вчителі в деяких подробицях мали відмінні думки від загалу і через те вони ошибочні... Але кожна помилка була завжди справлювана гадкою, наукою загалу».

Конкретизуючи загальноєкуменічні ідеї вселенної єдності християнських церков, митрополит Андрей Шептицький у своїх багаточисельних працях піддає ґрунтовному аналізу питання про те, що є спільного у католицизмі і православ'я і що стоїть на заваді їхньої унії. Природньо, що в умовах України саме ці дві гілки християнства знаходяться в центрі його уваги.

До питань, в яких між ними немає розбіжностей, А.Шептицький відносить спільність Символу Ісповідування Віри, книг св.Письма Старого і Нового Заповіту, визнання за правди віри всіх рішень Вселенських соборів від I Нікейського (325 р.) до II Нікейського (787 р.). Отже, констатує він, до XI ст. існувала єдина Вселенська Церква, віровчення якої і прийняв св. Володимир під час хрещення Русі.

Головними дефініціями католицької Церкви, даними наступними Вселенськими Соборами, що не приймаються православною Церквою, на думку А.Шептицького, є: непорочне зачаття Преч.Діви Марії, походження св.Духа від Отця і Сина і пов'язане

в цим визнання примату юрисдикції Римських Архієреїв над цілою Церквою. Остання дефініція і стала головною причиною церковного розколу. Однак, зауважує Шептицький, не приймаючи цих правд православна Церква їх і не заперечила, бо для такого акту, як проголошення догми віри, потрібне рішення Вселенського Собору, відбуту який, за власним визнанням, вона не в силі.

Звичайно, міркує далі А.Шептицький, існують і інші розходження: «нераз чуємо завваги, що ми так різнимось в найсуттєвіших поняттях християнства, що навіть наколи б й не було тих догматичних різниць, які нас – ділять, ми все таки були би поділені самими поняттями про християнство, про Євангеліє, про спасіння». Мабуть ні, якщо тільки сприймати церковну злуку не як встановлення повної однаковості, а як єдність багатоманітностей. «Усі наші поняття про християнство та про 'Богом об'явлену науку, – пише А.Шептицький, – є тільки копією Божого первозору. В тих копіях може бути стільки суб'єктивного елементу, чи так багато різних понять про об'єктивну науку, що люди можуть між собою різнитися в багатьох і то дуже засадничих квестіях». Це стосується і обрядових розбіжностей, які, на думку А.Шептицького, мають другорядне значення, бо «віра важніша ніж обряд».

Незважаючи на всі відмінності, реалізація екуменічних ідей, вважає А.Шептицький, можлива, оскільки унія не вимагає від нез'єднаних православних відмови від традиційного обряду чи віри, а лише доповнення правд віри рішеннями Вселенських Соборів від X ст. до найновіших днів. Однак є певні умови, обопільне виконання яких необхідне на цьому шляху. По-перше, потрібно однаково брати релігію за релігію, а не вважати її за політичний орудник для досягнення іншої цілі. По-друге, мати спільну мову, якою є християнський світогляд. «Хто християнського світогляду не має, той для нас уживає якоїсь мови, що ми її не розуміємо. Для кого напр. релігія не є перш усього справою віддавання Всевишньому Богу належного йому богочитання, то він тим словом називає щось, чого я не знаю. Хто в релігії не бачить справи свого вічного спасіння, обов'язку супроти Бога, Божого Закону і безпеки, як той Закон не виконується – для того релігія є, очевидно, чим іншим, а не тим, чим вона повинна бути для християнина. Для кого Христос не є Богом і Спасителем,

для кого Його Таїнства не є орудниками спасіння, не тільки по теорії катихизму, схованого десь в бібліотеку, але як дійсні потреби і коженденні поняття життя, з таким трудно порозумітися у справі релігії, без огляду на те, до якого віросповідання належить».

Нарешті, по-третє, рух до порозуміння і з'єднання Східної і Західної Церков має здійснюватися не за рахунок однобічних поступок, а базуватися на обопільній згоді. Він не може бути декларованим «зверху» церковними інституціями, а повинен спиратись на діяльність самих віруючих. Найбільш яскраво цю думку А.Шептицький виголосив на римській конференції східних Церков в 1923 році у своїй програмовій доповіді про вселенне об'єднання Церков та релігійну співпрацю між Сходом і Заходом: «Дотепер східні спільноти, які повернулися до церковної єдності, не об'єдналися через декрети, що приходили згори, але скоріше через ідейний рух, який поставив у них самих і постійно кріпшав, поки не потряс інертними масами людей. Ясно, що в майбутньому тільки таким способом, тобто ідеями, можна буде дійти до єдності і тільки в такий спосіб можна буде переконати маси і притягнути їх до об'єднання. Ми надіємося і віримо, що поняття і упередження у східних християн буде мінятися в напрямі моральної цілісності, що допровадить їх до ідей вселенськості. – Й тому, що цього можна очікувати, потрібним є створити також подібний ідейний рух в католицькій церкві».

Чільне місце в процесі поєднання Західної та Східної Церков, за глибоким переконанням митрополита Андрея Шептицького, належить греко-католицькій Церкві, яка поєднує вселенську віру із обрядом, «що його називають і грецьким обрядом і візантійським і східним обрядом». Тому, поряд з тим, що через відрубність обряду греко-католицька церква, разом з мовою і культурою, є чинником, який відрізняє українців від їхніх східних і західних сусідів, вона повинна стати сполучною ланкою між католицизмом і православ'єм, західним і східним світом взагалі.

Однак для того, щоб виконати свою місію акцію, греко-католицька церква також має зазнати певних змін. На цьому питанні варто зупинитись більш детально, бо не було, мабуть, і за життя митрополита, і в сучасній богословській, науковій, публіцистичній літературі певного гатунку більш поширеного

звинувачення А.Шептицького, ніж намагання побачити в його екуменічних змаганнях спробу навернення православних на католиків. Насправді ж в діяльності митрополита поєднувалися два напрямки: по-перше, боротьба за збереження особливостей греко-католицького обряду і, по-друге, спроби поширення унійних ідей і справ, причому не лише на Схід, але й на Захід.

Про те, що це дійсно так, свідчить сама історія. ХІХ століття для греко-католицької церкви пройшло під знаком боротьби за збереження свого національного характеру. Московфільство з середини, латинські і російські впливи ззовні привели до цілковитого хаосу в обрядових справах. І якщо московфільство наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. поступово втрачає свій вплив, то процеси латинізації обряду продовжували загрожувати втратою самобутності греко-католицькій церкві і надалі. Саме на наведення ладу в обрядових справах, повернення в них до правдивої східної православної традиції були спрямовані перші кроки А.Шептицького-митрополита. І це питання залишається в центрі його уваги на протязі всього подальшого життя.

Насамперед А.Шептицький намагається з'ясувати внутрішні і зовнішні причини латинізації. «Від Берестейської унії, – пише він, – лишив нам Ап.Престіл широку свободу, висказуючи тільки бажання, щоби ми наші обряди і звичай заховували беззмін. А ми самі, уживаючи тої свободи, з часом розділилися в обрядових практиках, бо деякі з наших священників трималися одних, а деякі шову інших обрядових звичаїв”.

Такий різнобій посилювався також відсутністю єдиного центру видавництва літургійних книг. Розпорошеність книговидавництва привела до того, що за ініціативи книговидавців, або навіть Ординаріїв окремих епархій в літургійні книги вносилися довільні зміни і пропущення.

Відновити єдність у обрядових справах мав Замойський Собор 1720 року. Однак, затвердивши дві обрядові зміни, Собор обійшов мовчанкою всі інші, тим самим толерувавши їх. Все це сприяло поширенню тенденцій до зближення греко-католицького і римо-католицького обрядів.

Крім того, як підкреслює А.Шептицький, «нашим батькам... здавалося, що треба їм було якнайбільшим чином, хоч би й малих змичаїв і практик, зближитися якнайбільше до латинського обряду, щоби заслужити собі у латинників, найближчих сусідів, як і в

латинників в західних краях Європи та в Римі, на опінію правдивих католиків. Та думка пхала много з наших священників до приймання з латинського обряду незаконних, бо неодобренних Ап.Престолом, а навіть ніякою церковною владою в нашій Церкві звичаїв.

Суттєво впливали на поширення латинізації обряду також зовнішні фактори. Під час контрнаступу польського шовінізму на Галичині, який був здійснений після 1848 р., полатинення церкви розглядалось і використовувалось як один з найдієвіших чинників покатоличення, а в подальшому і полонізації населення краю.

Латинські тенденції сильно скріпили також акції російської царської влади, спрямовані на знищення греко-католицької церкви спочатку в Білій Русі, полоцькій і віденській єпархіях і на Волині в 30-х роках, а потім в Холмщині – в 70-х роках XIX ст. Боротьба з церквою тут велась під гаслом «очищення нашого обряду від всіх латинізацій», а фактично була спрямована на накидання російського державницького православ'я і зрусифікацію населення. Тому латинізація почала розглядатись як засіб збереження національної ідентичності і оборони своєї віри. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що видана Ап.Престолом після подій у Холмщині заборона змінювати в цій Єпархії обрядові практики, була сприйнята прихильниками латинського напрямку як повне схвалення і освячення латинських практик греко-католицького обряду взагалі.

Сприяли поширенню латинізації також дії російської окупаційної влади в Галичині під час Першої світової війни. Ця влада, яка, за словами Грушевського, була представлена поліцейською та чиновничою наволоччю, проголосила перехід на православ'я чи не найголовнішим мірилом лояльності населення. І не лише проголосила, але й завзято почала впроваджувати офіційну ідеологію самодержавства самими насильницькими методами. Недарма лідер кадетської партії П.Мілюков в 1915 році зазначав: «Ми своїми діями в Галичині відштовхнули рідний нам український народ і затьмарили тим ясне обличчя визвольної війни».

Таким чином, боротьба з латинізаторством була важкою ще й тому, «що обрядові питання лічилися завсіди з політичними, а політичні мали завжди закраску догматичну. Не йшло про те, чи

законна така чи сяка практика, а про те, чи така практика наближає нас до російської Церкви, чи навпаки». При цьому, завважає митрополит, часто не звертають увагу навіть на той факт, що і російська Церква за часів патріарха Нікона зазнала обрядових реформ, під час яких з тексту св.Письма було вилучено багато цінного, що містилось в текстах Скорини і Острожській Біблії.

Подолання латинізаторства мало не лише незаперечне значення для збереження самобутності греко-католицької Церкви, але й було необхідною передумовою подальшого розвитку міжцерковних унійних процесів. Майже на протязі всього XIX ст. богослови латинської Церкви мало цікавилися проблемою з'єднання Церков, вважаючи її неактуальною. Неувага до східної Церкви, нехтування її особливостями призвели до того, що «коли давно вселен. Архіереї в енцикликах своїх порушували kwestію східних обрядів і коли вертались завжди до принципу, що вселен. Церква бажає віру свою передати всім нез'єдиненим Церквам і вірним, а не латинський обряд (*ut omnes catholici fiant, non ut fiant latini*) – то богослови тим принципом не дуже одушевлялися, много поміж ними були би воліли щоб єдність вселен. Церкви опиралася також єдності обрядів, а щодо східних обрядів були би бажали якнайбільшого зближення їх до латинського обряду». А.Шептицький підкреслює, що така думка була досить поширеною не лише серед найближчих наших сусідів, але й серед багатьох богословів, прелатів, священників, єпископів Західної Європи. Підтримувала думку про необхідність зближення в обрядових справах і чимала частина греко-католицького духовенства, навіть ті, що закінчили студії у закордонних університетах, вбачаючи в цьому вірний шлях для створення про себе доброї оінії поміж богословами Заходу. А тому «хто посмів носити бороду, рясу з широкими рукавами, а в Богослужіннях триматися стисло приписаних в церковних книгах обрядів, того легко підозрювали, що мав тенденції відірватися від вселен. Церкви».

Однак в останній третині XIX ст. ситуація докорінно змінилась. Якщо раніше візантійська історія, право, мистецтво, релігія вважались малоцікавими і майже не досліджувалися, то відгенер вони почали викликати підвищений інтерес вчених. В Західній Європі з'являються численні дослідження з цих проблем, в університетах відкриваються кафедри візантизму. Падіння царської влади в Росії привело до відродження надії на

з'єднання Церков і цілковитої зміни уявлень про східну Церкву та її обряд у західних богословів. Але, на жаль, ці процеси мало торкнулися становища у греко-католицькій Церкві, де латинські тенденції продовжували наростати. Як наслідок «зачато в Церкві чимраз яскравіше говорити про те, що наші латинізації роблять нас неспосібними до праці на Сході, що наш обряд цілком відмінний від обряду, якого уживають нез'єдинені Церкви, що сей обряд компроментує римську Церкву, бо нез'єдиненими приймає як доказ, що вселенські Архієреї словами обіцяють ненарушимість обрядів, а в практиці уживають з'єдинення лише за орудник до перетягнення на лат.обряд».

Тому, за глибоким переконанням А.Шептицького, лише повернення до первісного літургійного права, відновлення обрядових практик і звичаїв, «які не зражали би та не відпихали від нас і від вселенської віри наших нез'єднаних братів», дозволить греко-католицькій Церкві виконати своє історичне призначення.

Отже, саме із звернення до внутрішніх проблем греко-католицької Церкви розпочинає свою унійну діяльність А.Шептицький. Він постійно повторював своїм вірним, що вимагає від них три речі: по-перше, щоб добре знали свою віру, по-друге, щоб пізнали віру православних братів, по-третє, щоб молилися за об'єднання. Більше того, він очікував, щоб вірні чесно і сердечно відносились до православних, підкреслював, посиляючись на практику Ап.Престола, що нез'єднаних не можна називати схизматиками, закликав при розмовах з ними уникати «таких бесід, які були б рівнозначні з намовою покинєння православної віри, або відречєння від неї». Але такого самого відношення А.Шептицький вимагав і з боку нез'єднаних православних до греко-католицької Церкви.

Однак головне місце в єкуменічних змаганнях митрополита А.Шептицького займала праця по розповсюдженню унійних ідей і взаємному зближенню Церков. Вона, як і інші діла митрополита, пройшла значну еволюцію, в якій, звичайно, досить умовно можна виділити декілька етапів. Перший з них охоплює час з 80-90-х років XIX ст. до початку XX ст. В цей період А.Шептицький думав, що зуміє добитися церковної єдності на всіх просторах Російської імперії.

В римському декреті, який падавав А.Шептицькому митрополічі повноваження, було записано, що він, як і його по-

передники, рівночасно з гідністю архієпископа Львівського, стає також єпископом Кам'янець-Подільським. Кам'янець-Подільська єпархія з 1807 року належала до Галицького митрополита, але її територія знаходилась в межах Російської імперії. Тому А.Шептицький звертається з листом до папи Пія X, де ставить питання про можливість виконувати юрисдикцію на теренах згаданої імперії. Папа Пій X цю юрисдикцію підтвердив, зауваживши, однак, на необхідність наявності сприятливих політичних обставин. І своєму пізнішому листі від лютого 1906 року Папа, рівночасно з поіменуванням Митрополита Андрея апостольським адміністратором Кам'янець-Подільської єпархії, надав А.Шептицькому повноважність на усю територію Російської імперії. Ці надзвичайні права і повноваження буди підтверджені папами Пієм X (у 1909, 1910 і 1914 роках), Бенедиктом XV і Пієм XI. Для обережності перед російським урядом повновласності зберігалися в таємниці і були відомі тільки Папі і Митрополитові.

Але певні можливості для унійної праці на території імперії виникають лише після революції 1905 року, коли в Росії була встановлена свобода совісті. В першій половині 1907 року А.Шептицький представив Папі Пієві X свої плани щодо організації католицької Церкви на теренах України, Білорусії і Росії. Йшлося про висвячення священників і єпископів греко-католицького обряду, на що Папа дав згоду. Восени 1907 року А.Шептицький здійснює таємну подорож по території Російської імперії під прізвищем доктора Олесницького. Ця поїздка була пов'язана з великим ризиком, бо Шептицького могли схопити і вивезти у шпигунстві, тим більше, що хтось в дорозі вкрав його нелегальний паспорт. Митрополит відвідав Вільно, Мінськ, Слуцьк, Москву, Петербург. В Білорусі А.Шептицький вів таємні переговори з місцевою інтелігенцією та університетською молоддю і знайшов багато прихильників церковного об'єднання. А в Росії, за допомогою деяких старовірів, прокатолицької інтелігенції та духовенства РПЦ, прихильного до католицької Церкви, А.Шептицький заклав кілька таємних греко-католицьких громад-парафій. Крім того, він призначив о. Олексія Зерчанінова генеральним вікарієм Кам'янець-Подільської єпархії та душпастирем для католиків візантійського обряду в Росії. На жаль, під час цієї поїздки А.Шептицький не зміг відвідати Україну, бо австрійські урядові кола боялися, що там царська розвідка може

його здемаскувати і вислати у Сибір. Відвідати Київ Митрополит зміг лише у 1912 році. Тут він відправив панахиду по Тарасу Шевченкові в костюлі св.Миколая і виголосив патріотичну проповідь про Великого Кобзаря. Щоб в повній мірі оцінити значення цього вчинку, слід згадати, що у ті часи царський уряд забороняв публічні відзначення Шевченкових роковин.

В 1906 році Братство Молитви Кирило-Методійського Апостолату в Моравії висунуло ідею про щодворічні з'їзди слов'янських народів і слов'янських Церков, католицької і православної, при гробі св.Методія у Велеграді з метою взаємопізнання та співпраці у справі об'єднання християнського світу. Довідавшись про цю ідею моравського кліру, А.Шептицький її палко підтримав і незабаром, за свідченням герцога фон Отрахсена, став душею цього задуму. Завдяки його діяльності Велеградські Конгреси стали своєрідним прапором церковного єднання. Вони обґрунтовували тезу про рівність обрядів у Вселенській Церкві, створювали міцне ядро єкуменічного руху, яке щиро бажало церковної єдності, і поставило цей рух на тверді богословсько-догматичні основи.

Перший з'їзд у Велеграді відбувся 24-27 липня 1907 року. В його програму входили доповіді всіх найкращих теологів та знавців Сходу і Заходу, які викликали жваві дискусії. Головував на цьому з'їзді митрополит А.Шептицький, який у своєму вступному слові окреслив коло питань, що, на його думку, мали бути порушені на Велеградських Конгресах: «1) питання науково-богословського й історичного характеру, заторкаючи опірні пункти у вченні обох Церков і виясненні однієї і другої Церкви, 2) питання практичного характеру, як: можливе усунення існуючих непорозумінь і пересудів між католиками і православними та встановлення дружніх відносин на чисто науковому ґрунті між католицькими й православними богословами».

На другому з'їзді у 1907 році митрополит А.Шептицький знову був обраний головою і проголосив програмову доповідь, в якій всебічно обґрунтував єкуменічні ідеї і виклав свій погляд на можливі шляхи їхньої реалізації. На жаль, митрополит не зміг бути присутнім на третьому конгресі, бо в липні 1911 р. був прикутий хворобою до ліжка, але з'їзд не забув про нього і обрав почесним головою. Через Першу світову війну періодичність з'їздів була порушена і IV Конгрес відбувся лише в

1924 році. Однак і в цьому Конгресі Митрополит не зміг прийняти участь, тому що шовіністична влада Польщі не видала віз ні йому, ні Й.Сліпому.

Останній Велеградський Конгрес, на якому був присутній і проголосив доповідь А.Шептицький, п'ятий за ліком, відбувся у 1927 році. На наступних з'їздах – VI у 1932 р. і VII у 1936 р. – делегація УГКЦ була представлена солідним гаслом єпископів, які в своїй діяльності спиралися на єкуменічні ідеї митрополита А.Шептицького. На жаль, VII Конгрес, призначений на 1939 р., не відбувся у зв'язку з вибухом Другої світової війни. Однак значення Велеградських Конгресів і роботу А.Шептицького на них важко переоцінити.

Велику увагу Митрополит надавав співбесідам з римокатолицьким духовенством та інтелігенцією Галичини та Волині на Унійних Конференціях у Пінську, які були зініційовані Святою Конференцією для східних Церков. На відміну від конгресів у Велеграді, конференції у Пінську мали практичний характер. Загалом їх відбулося шість: у 1930, 1931, 1932, 1933, 1935 і 1937 рр.

У грудні 1936 року, знову ж таки за ініціативою Митрополита А.Шептицького, у Львові був скликаний п'ятий Унійний з'їзд. Три дні в стінах Богословської Академії засідали понад 150 учасників – в основному духовенство з трьох галицьких єпархій. Головну доповідь на тему «Погляд на з'єдинені і нез'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними», за дорученням А.Шептицького і спираючись на його єкуменічні ідеї, зробив ректор Богословської Академії о. Й.Сліпий. У доповіді ставилося за мету, аби «приглянутися бодай побіжно східним Церквам, про які знаємо, на жаль, дуже мало і з якими удержуємо дуже слабкі зв'язки, хоч перейняли ми від них Христову віру й обряд та культуру. Безсумнівно, такий підхід поширить наш виднокруг і поставить справу унії в її первісній ширині, даючи змогу поробити деякі необхідні висновки. Ми, захоплені блиском і силою західної культури, не звертали належної уваги на старовинний Схід і тому затратили перспективу на область і на історію, на яких ми виростили».

Розглянувши в доповіді головні групи християнських Церков Сходу, о.Й.Сліпий, слідом за А.Шептицьким, різко виступає проти спроб латинізації східних Церков, вказує, що «пізнання Сходу,

любов і зберігання його традицій – оце й шлях до З'єдинення, який вказують Римські Папи. З'єдинені Церкви повинні вірно заховувати Передання, щоби не розділюватися від своїх нез'єднаних братів в обряді і питоменностях своєї Церкви. Чим менше буде закидів, упереджень і ріжниць, тим скоріше стане зближення.

Теологи не сміють нищити, як слушно твердять самі латинські богослови, цього, що створило в обряді і дисципліні орієнтальне християнство. Бо цим вони нарушили би цінну спадщину Церкви, яка не є ні грецька, ні латинська, але католицька».

Йосиф Сліпий особливо наголошував на особливій ролі української Церкви у започаткованому митрополитом Андреем Шептицьким екуменічному русі, її посланництві серед Церков християнського Сходу. Таким чином, в його особі митрополит мав достойного помічника і послідовника.

Разом з тим, як вважають українські дослідники (С.Баран, В.Дорошенко), вже на початку своєї унійної діяльності А.Шептицький відчув гостру нестачу освічених кадрів, здатних до роботи по зближенню Західної і Східної християнських Церков. Тому, поряд із направленням найбільш обдарованих семінаристів на богословські студії до кращих релігійних закладів Європи, митрополит відновлює діяльність давнього, ще з XI ст., чину отців Студитів. Перший монастир для них він засновує у 1903 році у передмісті Львова – Окнилові. Важливо відзначити, що чин притримувався не лише східного обряду, але й правил монашого життя. В 1905 році А.Шептицький розробив для чину новий монаший статут – Типікон, який був затверджений всіма єпископами архієпархії в наступному році. Архимандритом Чину був сам Митрополит. У 1919 році монастир був перенесений до Унева біля Перемишля. У 1939 році Чин нараховував 132 монахів і майже 50 монахинь.

З тією ж метою митрополит А.Шептицький у 1913 році запрошує для місійної праці в Галичині отців бельгійського ордену Редemptористів. Щоб успішніше діяти, монахи прийняли східний обряд і створили згодом східну гілку ордену. В 1938 році, після 23 років діяльності на території Галичини, орден нараховував 50 священників, 20 студентів-богословів, 34 братів-помічників, 14 новиків і кандидатів та 115 учнів Малої Семінарії.

А втім, розрахунки Митрополита на те, що вказані два монаші згромадження суттєво вплинуть на поживлення унійних процесів не оправдалися, оскільки їхня діяльність в основному обмежувалася Львівською архієпархією.

Відчутного удару екуменічним задумам А.Шептицького завдала Перша світова війна. Про обурливу поведінку російської окупаційної адміністрації в Галичині вже йшлося. Не обійшла вона своєю «увагою» і самого Митрополита. Вже 3 вересня 1914 року російські війська захопили Львів. В обозі російської армії прибув і православний архієпископ Житомира та Волині Євлогій. Займаючи відверто антиукраїнську позицію, він вбачав у виступах Митрополита Андрея проти насильницького запровадження російської православної Церкви, його унійній діяльності неабияку небезпеку для своїх планів, а тому наполягав на арешті А.Шептицького. В цьому його підтримував царський губернатор Галичини і Буковини граф Ю.Бобринський. Оскільки ж вся повнота влади знаходилася саме в їхніх руках, то доля Митрополита була наперед визначеною. Потрібен був лише формальний привід. У неділю 6 вересня 1914 року А.Шептицький мав відправу у Церкві Успенія Пресв. Богородиці у Львові, після якої, як завжди, виголосив коротку проповідь. В ній Митрополит закликав до молитви за мільйони солдат по обидва боки фронту, подавав жадливий стан Галичини, що стала, ареною бойових дій з перших днів війни, закликав до взаємопізнання галичан і росіян. «Мусимо себе пізнати, — казав він, — хоч у багатьох ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе «православними», і ми «православні». Наше православ'є є церковне, їх православ'є — державне, що так скажу «казьонне», то є, вони спирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасіння».

Саме цих слів і було достатньо для арешта Митрополита 19 вересня 1914 року і заслання спочатку до Київ, а потім в Росію: в Нижній Новгород, Курськ, Суздаль, Ярославль. В Суздалі А.Шептицький був ув'язнений у монастирі-тюрмі. Умови ув'язнення були дуже жорстокі: низенька келія не давала змоги стати на повен зріст, Митрополиту було заборонено розмовляти, писати листи, виходити з келії, навіть до церкви.

На захист «царського в'язня» з протестом виступили прогресивні діячі Росії, зокрема письменник В.Г.Короленко, європейська преса, австрійський та німецький уряди, іспанський король, європейська аристократична знать, Апостольський Престол. Після відступу царських військ львівська громада двічі направляла звернення до Миколи II, щоби він звільнив митрополита, бо в заручниках вже відпала потреба. Проте минали місяці, роки, а відповіді не було.

Лише в березні 1917 року на прохання красноярського митрополита еп. Нікона уряд О.Керенського нарешті звільнив А.Шептицького з ув'язнення. Нікон вимагав: «... звільнити великого страждальця Митрополита гр.Андрея Шептицького, який у важку хвилину свого народу не покинув його, але залишився при ньому, й за це його ув'язнено, чим зганьблено цілу Росію перед світом».

Однак навіть за таких несприятливих умов А.Шептицький намагався використати свій побут у неволі для спроби оформити грекокатолицьку Церкву в Україні і Росії. Під час свого короткого перебування в Києві у 1914 році Шептицький висвятив о.Йосифа Боуяна, ректора Львівської духовної семінарії на єпископа Луцького. Після звільнення, в кінці травня 1917 року, Митрополит скликав у Петрограді Синод Російської Католицької Церкви в складі 8 православних священників, на якому номінував о.Леоніда Федорова на свого екзарха на всю Росію, а для Білорусі й України призначено двох інших екзархів, зокрема, для Східної України о.Володимира Громницького екзархом, а о.Михайла Цигельського – генеральним вікарієм. Новостворена структура греко-католицької Церкви на Сході проіснувала до приходу більшовицької влади, коли вона була ліквідована, як і всі інші Церкви.

Під час свого вимушеного перебування у Росії А.Шептицький мав нагоду ближче познайомитись з вихованням, устроєм російської православної Церкви, відчутти її упереджене ставлення проти Заходу. Тут він також зрозумів, що і Захід не знає Сходу в достатній мірі. Тому для збільшення та можливого об'єднання Церков Захід мусить простудіювати не лише східну теологію, а й психологію та ідеологію східного християнства. На його думку, на Заході необхідно було створити декілька інституцій для поглибленого вивчення східного християнства.

За порадами А.Шептицького папа Римський Бенедикт XV створив Римський Східний Інститут і передав його під адміністрацію о.о.Венедектинів. Але Митрополит Андрей не задовільнився утворенням лише одного інституту. Він особисто звернувся до о.о. Бенедиктинів, щоб заснували за своїм почином «інституцію» чи центр для східних студій. Таким чином постав східний монастир бенедиктинів в Амей. Як відгук на утворення цього монастиря о.о. Домінікани створили в Парижі центр православних студій «Істинна», а в Голландії Кир Андрей започаткував особисто «Апостольство Об'єднання» для пізнання Сходу. Всі ці інституції почали видавати наукові журнали. Завдяки зусиллям А.Шептицького екуменічні ідеї поширилися також в Іспанії, – тут був опублікований своєрідний огляд «Obza del oriente Kristiano», – і в Англії, де почав виходити журнал «The Eastern Churches Quaterly».

Однак А.Шептицький не обмежується тільки організаційною діяльністю. Перебуваючи у 1921-22 рр. у Римі, до і після своєї великої пасторської подорожі, під час якої він відвідав українську діаспору у Франції, Бельгії, Голландії, Англії, Канаді, США, Бразилії, Аргентині, А.Шептицький не лише особисто знайомиться з Папами Бенедиктом XV і Пієм XI, описує їм жахливий стан Галичани в умовах польської окупації і втаємничує у свої плани, але й проголошує декілька публічних лекцій на тему ідеї та місійних можливостей унії.

З цією ж метою, тобто для заохочення і підготовки галицького духовенства до місійної праці на теренах Сходу, 16 грудня 1923 року Митрополит заснував Богословсько-Наукове Товариство. На наукових сесіях Товариства до 1939 року було заслухано 25 доповідей, більша частина з яких мала екуменічний характер.

У лютому 1928 року Митрополитом була відкрита Греко-Католицька Богословська Академія у Львові, яка мала стати «підвалиною духовного відродження Нашого Народу та приготуванням нашої св.Церкви до сповнення великої грядучої місії у Христовому винограднику на Українській Землі та серед народів Східної Європи...», служити справі релігійного з'єднання між Сходом і Заходом. На реалізацію цього завдання А.Шептицький націлював і інші навчально-освітні інституції греко-католицької Церкви.

Зрозуміло, що в період між I і II Світовими війнами головні зусилля Митрополита були спрямовані на відновлення греко-католицької парафії у Галичині, яку після повернення зі зсілання він застав у цілковитій руїні. Ця робота відбувалась у складних умовах насування польського шовінізму, яке не могло обминути і самого Митрополита. Неодноразові арешти, систематичне цькування у пресі, як польській, так і «доморощеної» – радикальній, прокомуністичній, а також в автокефальній періодиці Канади і США, постійні наклепи верхівки польського духовенства на А.Шептицького перед Апостольським Престолом і особисто Папою, – такою була духовна атмосфера, в якій довелося діяти Митрополиту. А втім, вже сам той факт, що А.Шептицький майже постійно був у центрі уваги, свідчить про значимість його діяльності і незаперечний особистий авторитет.

Однак, як видно з вищенаведеного, Митрополит Андрей Шептицький навіть в цій ситуації не залишав поза своєю увагою екуменічні питання, хоча умови для практичної реалізації його унійних задумів значно погіршилися.

Великий суспільний резонанс викликав і мав позитивні наслідки пастирський лист Митрополита А.Шептицького від 2 серпня 1938 року «В справі Холмщини», в якому йшлося про захист православної церкви на українських землях, що входили до складу Польщі. У цьому листі, зверненому до греко-католицького духовенства, Митрополит гостро засуджує брутальну акцію польського уряду, який за допомогою адміністративних і поліцейських чинників проводив політику заборони православних церков на Холмщині та примушував православних переходити у католицизм.

Нищення православних церков під проводом повітових старост і польської державної поліції почалося взимку 1937 р. і набуло широких розмірів на весні – влітку 1938 року. Проходило воно під гаслами «вирівнювання історичних несправедливостей» і «нищення слідів неволи». На Холмщині і в Підляшші з 389 православних церков поляки перетворили на римо-католицькі костьоли 149, а 189 – знищили повністю. Між знищеними церквами були й унікальні пам'ятники церковної архітектури. При цьому часто нищили і цвинтарі біля церкви, викидали з могил з найбільшою наругою тлінні останки православних, висміювали релігійні і національні почуття православних вірних.

У своєму посланні Митрополит Андрей став на захист «переслідуваних наших братів нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся». Після перерахування руйнацій, яких завдала ця акція, Львівський і Галицький Митрополит стверджує: «Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях. А всі з'єдинені з Вселенською Церквою восточні вболівають над ударом, завданим самому ділу з'єдинення...

Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єднаних наших братів, саму гадку про можливість з'єдинення, представляють Вселенську церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількомільйонного населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отворюється нова пропасть між Сходом і Заходом».

Антихристиянські вчинки та факти релігійного переслідування, на думку автора послання, – це тріумф ворогів Церкви – масонів, які завдали «моральний удар самій ідеї з'єдинення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці».

Послання було опубліковано на першій сторінці газети «Діло» (4.184 від 23 серпня 1938 р.) і відразу було заборонене польською цензурою. Однак польська поліція не змогла конфіскувати тираж газети: передбачаючи такий перебіг подій, працівники друкарні та редакції зуміли випередити поліцію, вивести і розповсюдити увесь тираж номеру. Протест Шептицького став широко відомим не лише в Польщі, а й у цілій Європі. В справу втрутився Ватикан і насильницька католизація православного українського населення була припинена.

Початок Другої світової війни, приєднання Західної України і Західної Білорусії до складу СРСР, згідно з пактом Ріббентропа-Молотова, відродили надії А.Шептицького на здійснення екуменічної акції на теренах усього Сходу. Уже 17 вересня 1939 року він скликав таємну нараду екзархів для обговорення своїх унійних планів. Користуючись повноваженнями, наданими йому Павою Пієм X і підтвердженими його наступниками, Митрополит Шептицький 9 жовтня 1939 року створює чотири нові екзархати, які охоплювали територію усього Радянського Союзу, а са-

ме: екзархат Волині і Холмищини на чолі з єпископом Миколою Чернецьким; екзархат для Білорусії (отець Антоній Неманцевич); екзархат Великої Росії і Сибіру (отець ігумен Клементій Шептицький); екзархат для «Великої України» (Наддніпрянщини) (архієпископ Йосиф Сліпий). Одночасно 10 жовтня 1939 року Митрополит пише листа до Папи Пія XII і просить його про підтвердження повноважень, даних йому Папою Пієм X і дозвіл на висвячення архієпископа о.Йосипа Сліпого на свого коад'ютора з правом наступництва. Через два тижні Конгрегація для Східної Церкви виконала прохання митрополита. Однак його нові повноваження анулювали попередні (за офіційною номенклатурою «були на місці тих, уже неважних повноважень»), що означало остаточне стягнення повноважень. Тому Митрополит Андрей 12 жовтня 1940 року повідомив чотирьох екзархів, що він не має вже навіть влади, щоб прийняти їхнє звільнення від обов'язків і залишає їх сумлінню вибір подальшого напрямку дій.

Певні нові перспективи для своєї традиційної праці по з'єдиненню Церков А.Шептицький пов'язує з наступом німецьких військ і окупацією України, Білорусії, частки Росії. Однак він швидко переконався, що окупаційна політика Третього Райху на Сході не дасть змоги здійснити унійну акцію в повному обсязі. Німці забороняли місіонерську діяльність католицьких священників, було заарештовано і розстріляно екзарха Неманцевича та багатьох духовних осіб нижчого рангу...

Тому з кінця 1941 року починається новий етап унійної діяльності А.Шептицького: відтепер його християнська «ойкумена» обмежується теренами України. Всі свої зусилля він спрямовує на зближення, а в майбутньому і з'єдинення українських православної і католицької Церков, бо «ніякий нарід в освіті не терпів стільки від нещасного роз'єднання Церков, що український нарід». Церковна єдність, на думку А.Шептицького, є кінечною необхідною, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважає він, стане важливим чинником злуки України з Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейського, а не до євро-азійського (або азійського, за влучним виразом відомого поета М.Бродського) континенту. Тому, пише А.Шептицький, з давніх часів «в Україні, так як і сьогодні, розумніші люди бачили.., що будучність народу в злуці зі заходом, бо тільки ця злука всилі

відмежити достаточного наріз від сусідів з півночі та північного заходу. Вони розуміли, що тільки релігійна зв'язь може забезпечити на майбутнє зв'язь з культурою Заходу, бо Захід не признає нас як своїх, як довго будемо у віросповіданні зв'язані з Азією. І не маємо іншого способу нав'язати зв'язь з західною культурою, як тільки за поміччю якогось безпосереднього зв'язку, що перескочив би найближчих сусідів зі Заходу. А таким зв'язком може бути тільки релігійна зв'язь».

По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимріяної українським народом національної єдності. «В церковній єдності, – відзначав А.Шептицький, – будемо мати не тільки силу, але і приклад, як повинна виглядати національна єдність. З будови одної, святої, вселенської апостольської Церкви, будемо могли вчитися і засвідчувати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу».

Нарешті, по-третє, релігійний і національний процеси єднання народу є взаємопов'язаними і взаємообумовлюючими, не існують один без одного. На думку А.Шептицького, «українці поставлені перед такою безумовною кінечністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності, без якої розвіються всі наші ідеали та праці для церковної єдності, що є основою одної з найважливіших умовин національної єдності».

Однак реальний стан речей, який склався на той час, був невтішним: війна різко загострила релігійні, національні, політичні суперечності. «Не треба Україні інших ворогів, – з болем і гіркотою констатує А.Шептицький, – коли самі українці українцям є ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидаються вже тої ненависти!.. Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго і найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго у національних справах більше пам'ятати будуть українці на власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей!».

Звідси – головне завдання, яке Митрополит ставить перед духовенством і вірниками: «нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність й нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу. Ці дві праці взаємно доповнюються». Така

діяльність, на думку А.Шептицького, повинна не лише вважатись за один з головних проявів морального обов'язку любові Бога, що знаходить втілення у християнській любові до ближнього, але й розглядатись як найважливіший констатуючий елемент християнського патріотизму. Це не політичний, не поганський патріотизм, в якому «любов своїх получена з ненавистю всіх прочих». Сутність християнського патріотизму, згідно з А.Шептицьким, полягає в тому, що, люблячи всі народи світу любов'ю ближнього, свій народ, народ український треба любити християнською любов'ю більше від інших народів і бути напоготові віддати для нього працю цілого життя, а як треба – то й саме життя.

Свою діяльність, спрямовану на утворення єдиної української Церкви, Митрополит Андрей Шептицький веде в двох напрямках. З одного боку, він не втрачає надії на більш ґрунтовну підтримку своїх унійних планів з боку Апостольського Престолу. З цією метою 29 жовтня 1941 року А.Шептицький пише лист-звідомлення до Папи. У листі, писаному французькою мовою, він подає аналіз становища Церкви в Україні під більшовицькою, а згодом і німецькою окупаціями і порушує питання про «повернення в лоно церкви Христа мільйонів східних вірних, відлучених досі від єдності». Для того потрібні священники, однак німці забороняють як греко-католикам, так і православним з Волині і Холмщини вести місійну роботу на Наддніпрянщині. Серед інтелігенції в Україні також є люди, що прихильно ставляться до греко-католицької Церкви, їм потрібен тільки єпископ, який був би згідний поширювати церковну єдність. «Якщо б нам було можливо вислати до Києва одного єпископа, – пише А.Шептицький, – здається, що при його працьовитості і осторожності він міг би взяти провід руху і привів би принаймні здорову більшість цілого народу до католицької єдності. Ми не можемо вислати нікого через формальну заборону німців, але якщо б знайшовся між православними українцями хтось досить побожний і досить розумний для сповнення цього завдання поширення церковної єдності в цілому краю, католицька Церква могла б на цьому виграти».

Тому Митрополит ще раз просить папу Пія XII підтвердити повноваження, яке йому уділив Папа Пій X, потвердити вже поіменованих екзархів, що йому допоможе в роботі на Сході. 22

листопада 1941 року Папа потвердив екзархів і іменував Митрополита Андрея як делегата Апостольського Престолу. Однак Папа не наважився задовільнити прохання митрополита про висвячення декількох єпископів з-поміж навернених православних.

З другого боку, одночасно з листом до Папи Пія XII Митрополит Шептицький звернувся безпосередньо до православних архієреїв, а пізніше – і до української віруючої православної інтелігенції, з листами із закликом до церковної і національної єдності. Ці листи частково були видруковані в тодішній українській пресі, а потім видані з передмовою Митрополита, підгуками на його листи і відповідями самого А.Шептицького своїм опонентам, склали збірку документів «У справі порозуміння» (залишилася незавершеною). У хронологічному порядку мова йде про такі документи:

1. Лист Митрополита Шептицького до Іларіона Огієнка, архієпископа Холмського, від 21 жовтня 1941 року;

2. Відкритий лист А.Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія від 30 грудня 1941 року;

3. Лист Митрополита Андрея до православних Архієреїв в Україні і українських землях від 30 грудня 1941 року;

4. Лист Митрополита до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 року.

З професором Іваном Огієнком, відомим спеціалістом з питань історії української культури і церкви, міністром освіти в складі уряду УНР (з січня по травень 1919 р.), засновником і першим ректором Кам'янець-Подільського університету А.Шептицький був знайомий з 20-х років, коли той у складі еміграції прибув до Львова і знайшов притулок у митрополичих приміщеннях. Нагадуючи про давнє знайомство, приязнь, Митрополит привітав Іларіона з його недавньою хіротонією, побажав йому відновити «віру св.Володимира і митрополита Іларіона»; прохав очистити Українську Православну Церкву від неканонічних, шкідливих, насильно введених установ чи законів, а передусім від тієї московської нетерпимості і тісноти, якими відзначалося усе московське православ'я.

Архієпископ Іларіон відповів Митрополитові листом від 14 листопада 1941 року. Головною в ньому є думка про те, що зближення між двома українськими Церквами стане можливим, коли не тільки Українська Православна Церква очиститься від мос-

ковських впливів, але також греко-католицька Церква позбудеться чужих латинських додатків. Тоді «обидві Українські Церкви наблизяться одна до одної, як дві рідні сестри».

Відкритий лист А.Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія був надрукований, незважаючи на заборону німецької окупаційної влади, у «Краківських Вістях» від 15 лютого 1942 року. В ньому Митрополит запропонував широку програму дій по зближенню Церков. Відповідь на цього листа, а також на звернення А.Шептицького до православних архієрств, про яке мова буде далі, дав Собор Православної Церкви Генерал-Губернаторства, який відбувся 27 травня 1942 року і висловився однозначно: «З радістю приймемо до своєї православної Церкви братів греко-католиків». Цю ухвалу підготував Іларіон Огієнко, а в складі Собору брали ще участь митрополит Діонісій Валединський і архієпископ Палладій Видибіда-Руденко, причому останній вважав цю ухвалу зарізкою. Природньо, що на такому рівні і таким тоном екуменічного діалогу вийти не могло.

Центральне місце в акції Митрополита Андрея по зближенню українських Церков займає відкритий лист «До всіх Високопреосвященних і Преосвященних Православних Архієреїв в Україні і на українських землях», який був написаний 30 грудня 1941 року і надрукований у щоденнику «Краківські Вісті» 15 лютого 1942 року. У цьому невеличкому за обсягом посланні А.Шептицький тісно пов'язує релігійні справи з українськими національними справами. «До осягнення наших національних ідеалів, – пише він, – треба нам єдності... Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи, в яких ми такі поділені. А, безперечно, релігійна єдність була би могутнім товчком в осягненні національної єдності. Тому думай, що кожний український патріот повинен зробити все, що може, до здійснення такої релігійної єдності». Така єдність, за переконанням А.Шептицького, є можливою, бо справи, що роз'єднують Церкви сталися дуже давно. Це були суперечки між греками і латинянами, між традиціями, перейнятими від грецької і московської Церкви. Однак існують і деякі передумови поєднання, а саме: загальне бажання примирення, щоб за єдність молився весь народ і, нарешті, з обох сторін потрібні уступки, усунення всього того, що перешкоджає єднанню. «Тому, безумовно, треба буде, щоб ми взаємно щиро висказували свої думки

і щиро обговорюючи усі життєві і богословські справи, злучені з поєднанням Церков, шукали дорогу до поєднання». Запрошенням до такого відкритого і об'єктивного діалогу і був цей лист.

Відгуки на послання Митрополита були нечисленними, слабкими і вимінаючими. Архієпископ Краківський і Лемківський Палладій у своєму листі від 1 березня 1942 року зазначає, що звернення А.Шептицького «до Православної Української Ієрархії» є те, чого більше як 300 років очікувала наша Церква... Роздор, що в кінці 16 віку був у значній мірі штучно впроваджений неприятелими Української Церкви та Українського Народу, мусить бути закінчений». Однак при цьому він пропонує своє бачення шляху до поєднання Церков: «З відома свого Кіріарха маю честь повідомити, що з боку православної Церкви, ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої справи поєднання, що опиратиметься на поверненні до стану з перед офіційною, у 16 в. розпаду Православної Української Церкви». Вочевидь, що це фактично був заклик до ліквідації греко-католицької Церкви і повернення до передунійного стану.

Олексій (Алексій) Громадський, митрополит Волинський і Житомирський, екзарх Української Автономної Православної Церкви, що залишалася в юрисдикції Московської патріархії, в листі від квітня 1942 року в принципі погоджується з викладеною митрополитом Андреем ідеєю єдності Церков, однак висловлює сумнів щодо можливості її реалізації. «... Теоретично я цілком допускаю наше поєднання, – пише він, – бо ніщо не може перешкодити тому у думках, але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи». На його думку, перешкоди до поєднання не лише криються у віках, але й знаходять поживу у сучасності, є вічними. «Історія, політика, егоїзм, індивідуалізм і багато усяких гнівів, від котрих стільки нещастя на землі, от ці перешкоди, що не будуть, напевно, ізжиті до кінця світу, а вони то і не дадуть можливості поєднання християн між собою на землі». Вказуючи на ті труднощі, які виникли в нього при спробі налагодити співробітництво між Автономною Православною Церквою і Українською Автокефальною Православною Церквою, о.Олексій вважав, що «... може і потрібна на землі ота різноголосиця і в релігійних поглядах, бо ж не дармо кажуть, що красаота заключається в різноманітності».

Болючою для Митрополита А.Шептицького була мовчанка єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, яка оформила себе під проводом митрополита Полікарпа Сікорського і поширювала свою діяльність на території Наддніпрянщини, в так званому Райхскомісаріаті України.

Доповненням до митрополичого послання до православних архієреїв став відкритий лист А.Шептицького до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 року. В ньому Митрополит звертається до представників української науки, літератури, мистецтва, суспільних діячів, а також до патріотичного духовенства, яких вважає за провідну верству суспільства, що має вагомий голос і в церковних справах.

Лист до інтелігенції уточнює об'єднуючі плани Митрополита і вказує, якими шляхами прямувати до повної злуки. Насамперед А.Шептицький пояснює свій особистий стан: він як греко-католик не може стати Київським Митрополитом. Крім того, він не має до цього ні бажання, ні фізичної змоги через вік і хворобу. За його переконанням, «Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних або автокефальних Архієреїв чи священників. Коли б він був з'єдинений із Вселенською Церквою, всі ми, греко-католики, підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі». Отже, підкреслює А.Шептицький, пишучи цього листа, він не має ніякого особистого інтересу і тільки виконає обов'язок українського патріота. Митрополит свідомий того, що повна злука греко-католицького і українських православних віросповідань – це справа хіба що далекого майбутнього. Така єдність стала б можливою тільки після довгих зусиль по зближенню і взаємопізнанню Церков, що, в свою чергу, необхідне для досягнення національної єдності. До майбутньої єдності слід йти через помиріння, усуваючи взаємні роздуми між українцями, між українськими конфесіями. А.Шептицький особливо наголошує на тому, що поєднання із Вселенською Церквою не потребує відречення від звичаїв, передавання чи обряду Української Православної Церкви, бо різниця між греко-католиками і українськими православними в цих справах якщо і існує, то вельми незначна. Закликаючи українську віруючу інтелігенцію до активної праці над міжконфесійним поширенням, А.Шептицький зазначає, що навіть у тому випадку, коли ця праця й не доведе до повного з'єднання, все одно вона

принесе велику користь українському народові, бо спричиниться до національної єдності.

Лист Митрополита до української інтелігенції мав більше відгуків, аніж його звернення до православних архієреїв. Деякі з них були позитивні, інші полемічні й з негативним ставленням до унійних пропозицій, із звинуваченнями Апостольського Престолу у нещирому ставленні не лише до православної, а й до греко-католицької Церкви. Як доказ останнього наводився навіть такий факт, що сам А.Шептицький, незважаючи на незаперечні заслуги перед Церквою, так і не був проголошений кардиналом. Надрукований був тільки «Одвертий лист до Його Високопреосвященства Митрополита Андрея Шептицького» від квітня 1942 року деяких українських діячів з Праги і Варшави, старих емігрантів. Цей лист, написаний у полемічному тоні, гостро засуджує в історичному аспекті Унію й католицьку Церкву. Автори одвертого листа оцінюють церковна Унію як одну з найсумніших діб української минувшини, яку можна порівняти хіба що з часами панщини. Свідченням цього, на їх погляд, є уся українська епічна та історична література, в якій в тій чи іншій ролі фігурує Запорозька Січ. На думку авторів цього листа, всі унійні спроби спрямовані не на з'єднання греко-католицької і православної Церкви, а на приєднання української православної Церкви до римо-католицької, експонентом якої на Сході Європи завжди було польське католицтво. «Як воно репрезентувало римську церкву, – пишуть вони, – цього свідками є безліч пам'яток подвигів христололюбивого польського духовенства – зруйнованих, замкнених та перероблених на польські костьоли православних церков на Холмщині та Волині рр. 1937-38». Причому ця руйнація здійснювалася за толеранцією римської курії, яка через варшавського нунція навіть порадила Митрополиту А.Шептицькому гумувати оборону нез'єднаних православних.

Захищаючись від закидів, що «українське православ'я має багато московського намулу», автори листа стверджують, що від нього буде легше позбутися, ніж греко-католицькій Церкві від шкідливих римо-католицьких, наприклад, від целібату. Але «це прештою внутрішня справа обох церков і суттєвого значіння для унійної акції не матиме».

Багато місця у листі присвячено загально-традиційним догматичним суперечкам про примат Папи Римського та роль

східних патріархів. Стверджується, що у X ст. саме римський патріарх, до того рівний серед інших патріархів, відколовся від соборної Церкви, представлені чотирма вселенськими патріархами, і допустив цілий ряд нововведень, як обрядових, так і догматичних, які не мають ґрунту ані в Св.Письмі, ані в Св.Переданні. Тому «в розумінні всіх православних вселенською церквою є та більшість (чотири вселенських патріархи), яка лишилась вірною усім постановам вселенських соборів, а не та меншість (один римський патріарх), що не хотіла бути рівною з останніми в духу соборів і від них відійшла як в догматах, так і церковній практиці». Отже, навіть при збереженні традиційної східної обрядовості, психіка православних не зможе погодитись з багатьма найновішими догматами Римської Церкви.

Проголошуючи бажання працювати для якнайбільшого порозуміння і згоди між греко-католицькою і православною Церквами в дусі християнської любові, автори листа, разом з тим, вважають, що з'єднання церков було б шкідливим для українського народу, а тому пропонують звести міжконфесійну співпрацю лише до допомоги у відродженні порушеної більшовиками Православної Церкви. Щодо іншого, то, на їхню думку, «вирішувати питання взаємовідносин нашої православної церкви з іншими церквами або лише їх обмірковувати є компетентні лише наші православні ієрархи».

Незважаючи на таке відверто деструктивне ставлення до своїх пропозицій, Митрополит Андрей Шептицький не полишає спроб досягти взаєморозуміння. Він ще раз намагається пояснити інтелігенції, про що йшлося в його унійній акції 1941-1942 років. З цією метою А.Шептицький друкує свої відповіді на листи у збірці документів «У справі порозуміння» в «АЕл. Відомостях».

У вступному слові Митрополит зазначає, що «відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все таки бодай якесь порозуміння можливе. А в багатьох відповідях цілком виразно й висказано обурення, що хтось може таке припустити. Та все ж таки відповіді ці є таким обільним матеріалом до дискусії, що неможливо їх мовчки проминути». Так дискусія кінечно необхідна для взаємопізнання, бо православні або майже нічого не знають про греко-католиків, або ж знають про них лише те, про що писали російські, церковні письменники, ставлення яких до уніатів було однозначно ворожим. Але дискусія

має бути об'єктивною і такою, яка прямувала б до миру, а не до війни, до національної єдності, а не до розбрату.

Розпочинаючи дискусію, Митрополит Андрей висловлює кілька попередніх зауважень. По-перше, підкреслює А.Шептицький, він розуміє, що цілковита єдність, тобто утворення одного віросповідання, може бути досягнена лише після довгого ряду дрібних порозумінь. Тому, поки що, утворення єдиної Церкви – це скоріше питання теорії, а не практики. Реально ж мова йде про досягнення порозуміння між різними українськими віросповіданнями з метою досягнення національної єдності.

По-друге, зауважує А.Шептицький, його запрошення до співпраці по зближенню Церков всі зрозуміли тільки як заклик до цілковитої злуки православних з греко-католиками, а через неї – прийняття всіма православними Унії з Апостольським Престолом. Між тим, на думку Митрополита, можна вести мову про різні способи порозуміння, без зливання в одно віросповідання. «Можна було подумати й про злуку православних віросповідань з гр.католицьким, при якому повстало б нове віросповідання зі злучених обох, яке не було б ні давнім православ'ям, ні давньою гр.кат.Церквою». Про можливість такої поліваріантності міжконфесійних відносин ніхто навіть не думав, бо ідею поєднання Церков грубо звели лише до Унії.

Відповідаючи на питання, яким може бути з'єднання, Митрополит рішуче відкидає звинувачення у намірі цілковито підпорядкувати українські Церкви римо-католицькій. «Поодинокі церкви, - пише він, - лишаючися у зв'язку зі всіма іншими церквами Заходу, можуть заховувати далеко йдучу автономію, яку можна назвати автокефалією...». Більше того, стверджує А.Шептицький, греко-католики готові, навіть із стратою для себе, піддатися під владу київського митрополита, за умови прийняття ним Вселенської віри.

Цікаво, що представники віруючої православної інтелігенції, які в своїх межах до А.Шептицького завжди намагалися твердо триматися історичного ґрунту, у полемічному запалі навіть не помітили, наскільки погляди Митрополита Андрея близькі до проекту єдності Церков, запропонованого ще за триста років до цього іншим великим митрополитом, причому не греко-католицьким, а православним, – Петром Могилою...

А.Шептицький спростовує твердження своїх опонентів про причетність Римської Церкви до руйнації православних Церков і переслідування віруючих в Холмщині і на Волині, вважаючи їх бездоказовими. Поява таких негативних суджень пов'язана, на його думку, з тим, що «нераз судите про поступування Рим. Церкви під вражінням того, що про Неї говорять або пишуть вороги християнства.., а не приймаєте того, що про Рим. Церкву і її вплив на нас говорять Вам українці, яким не можете нічого закинути зі становища українського патріотизму».

Не міг залишити поза своєю увагою А.Шептицький і поле історії, до якого зводили справу порозуміння представники православної віруючої інтелігенції, хоча, як він сам зазначає, робить це нерадо. «Мені знається, – пише Митрополит, – що коли бажаємо порозуміння і згоди поміж різними укр.віроісповіданнями, ліпше було б лишати на боці аргументи з історії. При кожному примиренні, навіть тоді, коли мова не йде про злуку і приєднання, муситься на першому місці сказати з обох сторін: «Забудьмо!» А Панове воліли б сказати: «Ми вам не забудемо!». Такий підхід, вважає А.Шептицький, при якому греко-католики ХХ століття проголошуються відповідальними за події XVI-XVII ст. і навіть X-XI ст., не є конструктивним, унеможливує релігійне і національне порозуміння.

Митрополит, однак, не уникає історичної дискусії, передпосилаючи їй два зауваження. По-перше, на його думку, історію Берестейської Унії та її наслідків православна інтелігенція знає з праць істориків, які всі, або майже всі, були не тільки ворогами з'єднання Церков, але й ворогами українського народу. Тому їхні описи вимагають ретельної перевірки. По-друге, в ході дискусії слід уживати лише такі історичні факти, яких ніхто не може запечити.

У своїх відповідях А.Шептицький ґрунтовно аналізує основні аргументи своїх опонентів і подає власне бачення історичних процесів. Насамперед він звертається до подій 1596 року, тобто до Берестейської Унії. «Фактом є, – пише він, – що Берестейську унію заключили усі єпископи київської церковної провінції, до якої належала і Біла Русь. Двоє єпископів, львівський і перемиський, цофнули відтак своє Слово». Тому, якщо слідувати логіці представників православної інтелігенції, які проголосили, що вирішувати питання міжцерковних відносин компетентні лише православні ієрархи, а

вірні повинні їм слідувати, то вже з XVI ст. історія з'єдинення Церков пішла б іншими шляхами. Отже, констатує А.Шептицький, тут мав місце своєрідний подвійний стандарт: те, що добре у XX ст. проголошується суцільним злом для XVI-XVII ст.

Інший закид, який роблять Митрополиту його опоненти, стосується історичних подій X ст., тобто розколу Церков. Аргументи, які вони наводять, згідно з Шептицьким, «не є поторійними історичними фактами», і він не визнає їх за такі. У листі православної віруючої інтелігенції був запропонований кількісний підхід до вирішення питання про те, якою ж є правдива Вселенська Церква – царгородською чи римською, митрополит Андрей пропонує поглянути на справу з іншого, якісного боку. Коротко суть його аргументації зводиться до слідуючого. По-перше, жоден з Римських Архієреїв не визнавав зверхності царгородських патріархів, між тим, як принаймні кільканадцять царгородських патріархів визнавала зверхність Римського Престолу. По-друге, не існує текстів св.Отців, які доводили б, що Царгород здійснював яесь судовладдя над Римом, тоді як зворотне зафіксоване у декількох сотнях текстів. По-третє, саме Римські Архієреї зложили щонайменше п'ятьох царгородських патріархів і жодного випадку не було навпаки. Ці та інші факти, які наводять Митрополит у своїх відповідях, за його переконанням, незаперечно засвідчують право Апостольського Престолу бути на чолі Вселенської Церкви.

Нарешті, ще одне звинувачення опонентів А.Шептицького полягає у тому, що Римські Архієреї «допустилися цілого ряду новот так догматичних, як й обрядових, не питаючи думки інших патріархів...». Однак, зауважує Шептицький, московський патріарх Нікон і київський митрополит Петро Могила, ці великі реформатори обряду і церковного життя, також вводили новачії, не питаючи згоди не лише Римського Архієрея, а й східних патріархів. Але їхня правомочність щодо цього чомусь не піддається православними сумніву. Що ж стосується догматичних новачій, то жодна з них, переконаний Митрополит Андрей, не суперечить вченню Церкви перших 10 століть. Всі вони спрямовані на те, «щоби науку Божого Об'явлення оборонити перед новим фальшивим її розумінням через усталення богословських і філософічних термінів, які новим словом описували б і поясняли б стару незмінну віру».

На жаль, ця дискусія не мала продовження. Недоброзичливе ставлення з боку православних архієреїв і віруючої інтелігенції до екуменічних ідей Митрополита Андрея Шептицького, заборона німецької окупаційної влади публікувати будь-які матеріали в справі об'єднання українських Церков, унеможливили подальші унійні змагання.

Підводячи підсумок багаторічній діяльності А.Шептицького по зближенню і з'єдиненню Церков, православної і католицької, слід ще раз підкреслити, що справу єдності Митрополит вважав за пріоритетну над усіма своїми заняттями, за неї він був готовий віддати своє життя. На нашу думку, не можна погодитись з висновком одного з найбільш знаних дослідників його життя і творчості С.Барана: «На практиці з великих релігійних плянів митрополита вийшло дуже мало, чи властиве нічого». Якщо Великому Митрополитові не вдалося реалізувати мрію свого життя, то проведена ним підготовка не пройшла намарно, стала цінною спадщиною, що може послужити дороговказом для розв'язання не менш складних проблем відносин між двома традиційними українськими віросповіданнями в сучасній Україні.

У ХХ столітті одною із найпомітніших постатей української історії, безсумнівно, був Галицький митрополит Андрей Шептицький. Видатний релігійний діяч того часу, він відіграв неабияку роль у зростанні самосвідомості українського народу. Важко переоцінити внесок митрополита в освіту, науку, культурний поступ українців. Незважаючи на те, що його діяльність розповсюджувалась, в першу чергу, на Західній Україні, однак зробила величезний резонанс на решту українських земель.

Андрей Шептицький – видатний політичний діяч свого часу. Незважаючи на те, що виховувався у спольщеній сім'ї, він стояв на чітких українсько-національних позиціях. Однак, його ставлення до різних політичних партій, організацій було неоднозначним. Він, з одного боку, підтримував утворення дивізії «Галичина», яка знаходилася в складі німецького вермахту, а з другого боку, рішуче засудив терористичний акт членів ОУН проти польського міністра внутрішніх справ Б.Церацького. Неоднозначним було його ставлення до ОУН, УПА загалом. Митрополит одним із перших закликав вояків УПА припинити боротьбу проти радянських військ, адже розумів, що ця боротьба прискорить і посилить репресії проти українського народу. Неоднозначним було

його ставлення до різноманітних політичних режимів (австро-угорського, польського, радянського, німецького), які в різні часи панували в Галичині. Історичні документи свідчать, що митрополит Андрей Шептицький знаходився в опозиції до всіх, жодна влада не вважала його своїм прихильником. Однак, ні один з окупаційних урядів не наважився його репресувати, адже надзвичайно популярним і авторитетним був Шептицький не тільки в Україні, але і в усьому світі.

Греко-католицька церква в Закарпатті, особливо після призначення апостольським адміністратором Д.Няраді, продовжувала виконувати роль захисника української державності. Між Закарпаттям і Галичиною протягом всього міжвоєнного періоду не припинялися культурні взаємовідносини. Велика заслуга в цьому, безперечно, належить митрополиту Андрею Шептицькому, якого добре знали в нашому краї; він неодноразово тут бував. Саме Шептицький одним із перших серед політичних діячів Галичини привітав утворення автономного уряду, який очолив А.Волошин. Встановилися тісні стосунки між двома визначними політичними, культурними і релігійними діячами ХХ століття.

В своїй культурно-освітній, виховній, церковній і науковій діяльності Андрей Шептицький спирався на добре обмірковану, логічно-аргументовану, струнку богословську філософську систему переконань, яку він намагався втілити в життя. Велику зацікавленість митрополита викликали також проблеми церковної і загальної історії. Він багато зробив у галузі архівознавства, музеєзнавства, особисто їх фінансуючи. Однак, необхідно відзначити, що незважаючи на всю значимість для церкви і для нього особисто культурно-освітньої, виховної, наукової, суспільно-політичної діяльності, вона все-таки не була головною. Андрей Шептицький перш за все був митрополитом, людиною релігійною, а не світською, і навіть якщо в своїх вчинках виходив за рамки суто церковних справ, то і так діяв як Князь Церкви.

ЖИТТЯ І ПОМИСЛИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

У яскравій когорті визначних людей Закарпаття вагоме місце посідає Августин Волошин (17 березня 1874 – 19 липня 1945 рр.). З його іменем пов'язане піднесення рівня національної свідомості закарпатців, самоусвідомлення себе, як складової частини великого українського народу. Як Олександр Духнович вважається великим будителем закарпатських українців у ХІХ столітті, так Августин Волошин – найвизначніша постать Срібної Землі віку ХХ-го.

«Паралельність рис А.Волошина та О.Духновича, – відзначав один із соратників А.Волошина Августин Штефан, – показується не лише в тому, що їх обох народ назвав «Батьком», але й в інших прикметах і особливостях. Обидва були віддані своїй Церкві священики «по чину Мелхиседика». Духнович був послом в мадярськiм Парламенті в Братиславі, Волошин – послом в чеськiм Парламенті в Празі. Обидва були мучені, Духнович мадярськими і польськими вояками, Волошин – советськими смершовцями. Та понад усе – як А.Волошин, так і О.Духнович, були щирі й вірні патріоти і беззастережні оборонці карпатських українців. Двадцятье сторіччя дало поневоленим народам нові можливості. А.Волошин бачив і розумів це й став народним провідником тієї боротьби, яка веде Карпатську Україну на широкі шляхи свободи у вільній Соборній Українській Державі».

З іменем Августина Волошина пов'язані найвизначніші політичні й культурні здобутки закарпатських українців у першій половині ХХ століття. Він спричинився до піднесення національно-визвольного руху в 1918–1919 рр., коли Всезакарпатський конгрес 21 січня 1919 р. прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. Протягом всього міжвоєнного періоду Августин Волошин відстоював інтереси закарпатців на якій посаді не знаходився б. З його іменем пов'язано утворення товариства «Просвіта», «Учительної Громади», «Педагогічного товариства», Закарпатського театру тощо. Августин Волошин був всесторонньо розвинутою особистістю, високоосвіченою людиною. Його внесок як педагога, теоретика й практика педагогічної думки, організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті, вченого, журналіста і, врешті-решт, визначного політичного діяча

важко переоцінити, тому нема нічого дивного, що вже при житті Августина Волошина з'явилася велика кількість праць про нього. Уже тоді з'явилися перші книги, в яких аналізувалася його творчість. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною на тривалий проміжок часу поставило «табу» над дослідженням життя і діяльності А.Волошина. Виняток становила зарубіжна історіографія. Починаючи з 1990 р., а особливо після проголошення незалежності України, вітчизняні дослідники все частіше зверталися до багатогранної творчої спадщини видатного педагога і мислителя, почали видавати змістовні праці про А.Волошина. На сьогоднішній день їх вже налічується більше 150-ти. Отже, з'явилася потреба зробити ґрунтовний аналіз монографічної історичної літератури про життєвий шлях і різнобічну діяльність Августина Волошина.

Враховуючи той факт, що в першому розділі нашої монографії робиться спроба аналізу вітчизняної і зарубіжної історіографії, присвяченої Августину Волошину, зупинимось тільки на характеристиці історіографічних робіт. Отже, наша праця в цьому відношенні (історіографічному) не є першою. Написання даного дослідження значно полегшив вихід у 1994 р. бібліографічного покажчика «Августин Волошин (1874–1945)». Цю працю, присвячену 50-ій річниці з дня смерті А.Волошина, необхідно вважати першою спробою зібрати воедино його праці, підручники, статті, звернення тощо. Пророблена робота значно полегшила науковцям дослідження життєвого шляху і творчості президента Карпатської України. Бібліографія доведена до кінця 1994 р. Вищеназваний покажчик складається з короткої біографії, хронології життя і діяльності Августина Волошина, бібліографії праць видатного педагога та історико-біографічної літератури про нього. Література про життя і діяльність А.Волошина поміщена в двох параграфах розділу. Автори вважали за необхідне окремо виділити праці про А.Волошина, опубліковані вітчизняними дослідниками, а окремо – зарубіжними. З такого поділу читачам стає зрозуміло, з якого часу А.Волошин знаходився в центрі уваги вітчизняних вчених. Праці вітчизняних та зарубіжних істориків даються не за хронологією, а за алфавітом.

В 1995 р. під редакцією члена-кореспондента НАН України Олекси Мишанича і професора Павла Чучки побачила світ книга «Августин Волошин. Твори», в якій поміщена бібліографія дру-

кованих праць А.Волошина. «Ця бібліографія, – говориться в передмові, – укладена на підставі всіх названих вище бібліографічних показників із використанням нових матеріалів, що є у розпорядженні упорядників. Більше половини назв перевірено *de-vizu*. Бібліографічний опис спрощено, подано тільки основні відомості: назву, місце і рік видання, по можливості вказано сторінки». Упорядники відзначили, що «подана бібліографія друкованих праць А.Волошина неповна, але вона має стати основою для наступної наукової бібліографії. Тут вона покликана супроводжувати вибрані твори А.Волошина і орієнтувати читача у його багатогранній науково-педагогічній, публіцистичній, політичній і художній спадщині».

Вищеназвані бібліографічні показники в значній мірі сприяли появі перших історіографічних праць вітчизняних дослідників, в яких зроблено перші спроби узагальнення й аналізу багатющої історичної літератури про А.Волошина. На жаль, їх всього декілька. Вперше історіографічний огляд літератури про А.Волошина зробили у двох виданнях монографії «Августин Волошин» Микола Зимомря, Василь Гомоннай і автор цих рядків, однак названі дослідники обмежилися аналізом його праць про педагогічну і культурницьку діяльність. У 1996 р. вийшла з друку брошура Василя Туряниці «Міфи, факти і оцінки (Августин Волошин в історіографії)». Цю працю необхідно розцінювати, як спробу тільки накреслити проблематику. На нашу думку, названій роботі не зовсім відповідає назва праці, яка претендує на узагальнення всього масиву літератури про Августина Волошина. Насправді, В.Туряниця охарактеризував тільки педагогічну тематику. До речі, сам автор з цього приводу писав: «Зроблений аналіз далеко не вичерпує ту велику кількість праць, що видані за кордоном. Можна було б назвати ще кілька десятків робіт про Волошина, однак в більшості з них йдеться про його політичну діяльність. Сподіваємось, що дане дослідження хоч у деякій мірі допомогло читачеві ознайомитись з оцінкою видатного педагога ХХ століття Августина Волошина».

Стислий історіографічний огляд основних праць вітчизняних і зарубіжних вчених про А.Волошина зробила в своїй монографії «Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель» чеська дослідниця Тетяна Беднаржова. В 1996 р. з'явилися історіографічні статті Василя Худанича і Миколи Вегеша, в яких

зроблена спроба аналізу історіографії Карпатської України, дається оцінка історичних робіт про А.Волошина – політика. І, нарешті, короткий історіографічний огляд основних праць про педагогічну діяльність А.Волошина зробила Маріанна Кляп.

Аналіз вищезгаданих історіографічних праць дає підставу для висновку, що більшість авторів зробили аналіз історичної літератури про А.Волошина загалом, або висвітлили окремі сторони його діяльності, як правило, педагогічної та політичної. Проте нема узагальнюючої роботи, в якій була б зроблена спроба аналізу всієї сукупності праць вітчизняних і зарубіжних дослідників про життєвий шлях і багатогранну педагогічну, національно-культурну і політичну діяльність А.Волошина. Відсутні такі праці і в зарубіжній історіографії.

Матеріали про життя і діяльність Августина Волошина зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м.Ужгороді та Берегові, Центральному архіві Міністерства державної безпеки Росії в Москві (ЦАМДБ Росії), особистих архівах Ф.Горвата і члена ревізійної комісії Українського Національного Об'єднання (УНО) М.Бандусяка, архіві Міністерства закордонних справ Чеської республіки (AMZV) і військово-історичному архіві Чеської республіки (VNA) в Празі, Державному архіві Угорщини (HL) та військово-історичному архіві Угорщини (OL) в Будапешті, архівах м.Клуж і Бая Маре (Arhivele Cluj-Napoca M.I.; Arhivele statului Baia Mare) в Румунії. Нещодавно Т.Беднаржовою віднайдені нові матеріали про А.Волошина у фондах Центрального державного архіву Вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ України) в Києві.

Найбільший науковий інтерес становлять фонди ДАЗО. У фонді «Президія уряду Карпатської України» знаходяться сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, підписані А.Волошином. Про стан українсько-чеських відносин та позицію з приводу цього А.Волошина розповідають документи 17-го фонду «Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України. У фонді 1148 під назвою «Центральна Рада в Хусті» особливу цінність являє собою справа №2, в якій міститься доповідна записка М.Бандусяка про спробу державного перевороту з метою скинення уряду Волошина. У другому фонді «Президія крайового

управління і Президія земського уряду Підкарпатської Русі (1928–1938)», фонді 4с/18 «Міністерство внутрішніх справ Карпатської України», фонді 14 «Народна Рада Закарпатської України», фонді 63 «Цивільне управління Підкарпатської Русі» містяться оригінальні матеріали про діяльність угорських агентів на території Закарпаття; численні напади угорських і польських терористів та реакцію на ці явища Августина Волошина.

У фонді Н-17681 ЦАМДБ Росії в Москві міститься «Особова справа А.І.Волошина», з якої почерпнуто цікаві й маловідомі факти про політичну діяльність А.Волошина в 1938–1939 рр. Президенту Карпатської України доводилось відповідати на численні запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа. Перший допит був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 18 і 20 червня 1945 р. Понад стосторінкова «Особова справа А.І.Волошина» дала змогу з'ясувати такі дискусійні питання, як мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації А.Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. А.Волошин детально описав хід переговорів з керівництвом ПУНу у Венеції (Італія) 21 липня 1939 р. Ці матеріали значно уточнили наші попередні висновки. Завдяки «Особовій справі А.І.Волошина» ми більше дізналися про діяльність А.Волошина в еміграції (1939–1945 рр.). В роботі використано також документи, які вже раніше публікувалися, а також матеріали тогочасної періодики, в яких йшлося про життя і діяльність Августина Волошина.

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між селянами-кметями і шляхтою. Дід Августина Іван Волошин у 1830 р. служив священиком у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 р. священиком стає батько Августина Іван. Одержавши цей сан, Іван, разом з своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, що на Мараморощині (тепер Міжгірський район), де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Його не стало в 1892 р. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священика. Її життя обірвалося в 1928 р. Таким чином, батьки майбутнього президента були виховані у дусі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм

дітям. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатющий закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд.

17 березня 1874 р. у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився хлопчик, якому щасливі батьки дали ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш спрощено – Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин – моя родина. Це село оточують високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати побудовані із смерекових дерев і покриті по більшій часті солом'ю. Но суть і побивані хижі. В середині села є красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святое для мене місце, цілоє родное село, всіх жителів його».

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р. А.Волошин навів деякі бібліографічні дані, а також розказав про членів своєї родини: «Народився в 1874 р. в сім'ї священика. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священиком греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. В 1892 р. закінчив в м.Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешту, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, в 1893 р. переїхав до Ужгороду і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. В 1896 р. знову приїхав в м.Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році. По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті повернувся в м.Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... В 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії – дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було».

Августин Волошин розповідав, що в нього були три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул.Подліпки, 16; Ольга

Іванівна – м.Ужгород, вул.Ракоці, 26; Елеонора Іванівна – с.Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри – Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А.Волошин писав, що вона мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки. Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що ця сторона питання не дуже цікавила співробітників МДБ.

Сім'я відіграла важливу роль у вихованні Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високо інтелегентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 60-х роках ХІХ століття. На особливість цього регіону звернув увагу Василь Гренджа-Донський, коли писав: «Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині». Необхідно погодитися з Василем Степановичем у тому, що «це на молодого хлопця мало вплив».

І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священиків свого часу змадяризувалися, пристосувалися до пануючої системи і забули не тільки свій край, народ, але і мову. Ось яку характеристику духовенству ХІХ століття дав Михайло Драгоманов. Воно «шідлягло зовсім угорському начальству й потроху перебилось на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей, вслуговувати начальству й панству угорському». Батько Августина Волошина до цієї категорії духовенства не відносився. Він з дитячих років привив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в дусі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А.Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то «з рідного дому А.Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався в своїй науково-практичній роботі».

Незважаючи на те, що діти священика в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримувався постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Та найкраще описав свої дитячі роки сам Авгу-

стин Волошин у поезії «Родное село», в якій відчутний вплив творчості Олександра Духновича. Справедливо відзначив один із біографів А.Волошина, що він «вже виніс з дому... знання руської мови і любов до родного слова», проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина «по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі». Малий Густі на вступному іспиті до гімназії «не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної класи». Необхідно було «підучити» угорську мову. Талановитий хлопчик з цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова Олександра Павловича, що

*Кождий чоловік во свете
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити.*

З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою ужгородська гімназія у 80-90-х роках XIX століття, добре видно з праці Володимира Бірчака. То ж надамо слово сратнику А.Волошина: «...Уся наука в ужгородській гімназії – як загалом у всіх мадяронських гімназіях – мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї цілі мали служити всі предмети, а в першій ланці історія, землепис и само собою розуміється – історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах только релігію (учеников гр.-кат. обряду) и руське тых, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тых обох предметів! Релігію могли ученики вчитися по руськи, але котрі не хотіли одповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським языком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури – а богослужбну, церковно-славянську, штучну мову. Плян науки руської мови був якби з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже только половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію одповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної – то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорим кроком, так скорим, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського -- а то й релігії по руськи?»

Отже, у 80–90-х роках XIX століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р. «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах».

Дійшло до того, що «учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська». Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А.Волошин, все-таки, не вважав ці роки втраченими. Перш за все тому, що в ній викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латини мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Професор В.Займус вчив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці А.Волошина. Юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням» – писав Августин Штефан.

Ще під час навчання в гімназії талановитого юнака запримітив єпископ Ю.Фірцак і запропонував йому продовжити навчання на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А.Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили в собі рідкісні книги з різних галузей знань. Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях. Опрацювавши чимало архівних документів, які зберігалися в архівосховищах Будапешта, А.Волошин дотримувався думки, що при викладанні історії в школі потрібно приділяти більше уваги моральним питанням, які вирішені історією, а також доповнюватись розглядом

розвитку мистецтва відповідних епох. «Завданням історії є: 1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій. 2) розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до за-служених історичних діячів нації й цілого людства, викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства. 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку».

У 1893 р. А.Волошин переїхав до Ужгорода і тут закінчив навчання. Серед викладачів богословської академії виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августина Волошин пізніше писав: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народ і міжнародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства». Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Після закінчення теологічного факультету в 1896 р. А.Волошин 24 листопада одружується на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Іванівні Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і в деякій мірі була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою Будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. В 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Ця школа виконувала благородну місію: навчити читати-писати, ручних праць, катехізму, церковних співів, варити, пекти, основи гігієни в хаті для немовлят і хворих.

Заслугою Ірини Волошиної є і те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу», який у міжвоєнний період провів цілий ряд просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошин вписала своє ім'я до головних благодійників карпатського краю. В 1933 р. Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Ракоці під сиротинець. Вартість його становила близько 300 тисяч чеських крон. Вона була ініціатором

створення «Народної кухні Жіночого Союзу», яка протягом 1932–1933 рр. організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бідняків. Ця мужня і енергійна жінка залишила після себе найкращі спогади. Августин Штефан з великою любов'ю писав про неї: «Ця середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ошадна господиня була гостинна і толерантна...».

Її передчасна смерть 13 березня 1938 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина. Президент Чехословацької республіки Т.Масарик надіслав Августину Волошину лист, в якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати. Документи з цього приводу опублікувала в своїй монографії відома чеська дослідниця життя і діяльності А.Волошина Тетяна Беднаржова. Наведемо їх: «Лани, 31 березня 1936. Шановний пане директоре, Пан президент Т.Г.Масарик згадав Вас, коли довідався про смерть Вашої дружини і прохав мене, аби я передав Вам його глибоке співчуття. З пошаною секретар». Того ж дня А.Волошин подякував за співчуття: «Шановний пане президенте! За висловлене співчуття до мого горя, викликаного смертю моєї дорогої дружини, прошу прийняти мою сердечну подяку. Вам відданий і вдячний Монс. Августин Волошин, директор». Некрологи про смерть дружини А.Волошина надрукували всі тогочасні газети Чехословаччини. Він теж повідомляв про це від свого імені: «Переїнятий глибоким жалем та здаючись на св. волю Богу повідомляю, що найдорожча моя Дружина Ірина Волошинова рожд. Петрик в 59-ім році життя 40-ім супружжя, заосмотрена св. Тайнами по півночі дня 13-го березня 1936 р. упокоїлася в Господі. Похорон тлінних останків Дорогої мені Дружини відбудеться дня 15. березня по полудні о 16 год. в ужгородській греко-католицькій кафедральній церкві. Заупокійна Служба Божа відправиться дня 14. березня о 8 год. в тій же кафедральній церкві. Найбільшу приязнь і любов до Покійної окажемо молитвами за її душу. Ужгород, дня 13. березня 1936. Монс. Августин Волошин, управитель учительської семінарії».

Однак нам необхідно повернутися до опису подій, що мали місце наприкінці минулого століття. 22 березня 1897 р. А.Волошин був висвячений і почав служити капеланом в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно

скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, спрямована на обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А.Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап в діяльності А.Волошина. Професор М.Болдижар писав, що постать Волошина, «неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом «Слава Україні!». Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А.Волошина була зрозуміла для часів тоталітаризму, коли майбутнього президента вважали «запеклим українським буржуазним націоналістом», але для березня 1990 р. це виглядало досить примітивно і неаргументовано.

В 1985 р. видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, в якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. В 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проєкт закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо добре і тонко вникнути в справу, то Волошин не можна звинувачувати. В разі невиконання цього закону могла йти мова про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відмітити, що на угорську мову навчання, згідно з законом переходили тільки там, де 20% населення вважали угорську мову рідною.

У 1937 р. А.Волошин видав змістовну працю «Оборона кирилиці. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атаку мадяризації перед переворотом?» У ній А.Волошин дуже детально описав всі основні етапи мадяризації Закарпаття. «Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, – писав він, – був Еміл Меллеш, гр.кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої

акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих «гр.кат. мадярів» було особливо акція домагання заведення Григоріянського календаря й викинення кирилики з церкви і школи». Невдовзі був створений «Комітет», перед яким ставилися такі завдання: а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об'єднання календарів старогойнового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішати остаточно в таких важних справах, які відносилися до розірвання історичних зв'язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов'янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників».

Мукачівський єпископ А.Папп сформував окрему комісію, до якої був також включений Августин Волошин. Члени комісії підготували «Меморандум», в якому «подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволила і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку передрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є пристосована до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій в схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в наші чисто церковні діла». Позитивної відповіді не послідувало. Боротьба за кирилицю продовжувалася.

5 червня 1915 р. А.Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилики. А.Волошин пригадував: «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів в Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків

мадярської мови, представив самозвуки, яких і нема в мадярській мові, і так довів до висновку, що науково мадярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед досяганням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії». Однак, як з'ясувалося, «єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти мадярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т.д.».

Августин Волошин доводив і переконував, що «противиться проєкт зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволити, щоб на рахунок мадярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати лицем урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і залямати вірність цілого народу. Хто вважає можливою цю вівісекцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, най іде далше по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, – сказав я, – не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Еміненції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням виникнення кирилики з церковних книг, як реформою недоцільною...».

Нехай мені читач вибачить за досить обширні цитати, але, роблячи це, я переслідував єдину мету – довести, що не по своїй волі А.Волошин підкорювався мадяризації. Що могла зробити одна людина проти політики тотальної мадяризації? І хіба А.Волошин не доклав усіх зусиль, щоб перешкоджати цьому спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Мадяризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А.Волошин був дуже задоволений, пригадував А.Штефан, як при виданні «Практичної граматики» йому вдалося висунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув». Необхідно погодитись з переконанням А.Волошина, що «акція мадярів проти кирилики і нашого старослов'янського

обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею американських братів: автономна Підкарпатська Русь в рамках слов'янської Чехословацької республіки».

У той час А.Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й добився значних успіхів у світській діяльності. В 1900 р. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного закінчення Вищої педагогічної школи в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати дані предмети в Ужгородській вчительській семінарії. Спочатку А.Волошин працював викладачем, а з 1917 до 1938 рр. директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. На кінець XIX століття припадає вихід у світ двох книг А.Волошина. «Методична граматика» для народних шкіл, написана в 1899 р, витримала три видання. Це стосується і його «Читанки». Пройде 10 років і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Врахуймо і те, що на час виходу першої книги А.Волошина її автору сповнилося 25 років.

Говорячи про формування світогляду А.Волошина, слід сказати ще про один важливий фактор. Наприкінці XIX століття А.Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом львівського мистецького товариства «Боян» Губчаком. Як вважає В.Бірчак, саме Губчак запросив молодого педагога і священника до Львова. Перша поїздка до цього старовинного українського міста зробила справжній переворот у душі Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Волошина шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). Зав'язуються дружні стосунки між А.Волошином і Гіядором Стрипським, який навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти». Однак, для цього виникнуть умови тільки в 1920 р. Це стосується і преси. Вихід першої в Закарпатті газети, яка видавалася рідною

мовою, став можливий тільки завдяки старанням Августина Волошина.

Період 1900–1938 рр. був найбільш плідним в житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А.Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй А.Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали Батьком. До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович – Будитель карпатських русинів.

В 1864 р. з ініціативи О.Духновича було засноване «Общество св. Василя Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 80-х роках XIX століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично настроєні священики вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар», налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу Волошина з великими побоюваннями. Один із головних русифікаторів краю Євмен Сабов, за словами В.Гренджі-Донського, запеклий «україножер», відкрито заявив Волошину: «Если би русини наші жили не під Карпатами, не коло Галичини, но дагде коло Сегедина, тогда би я знав виробити із них одну образцеву народність, но під Карпатами, близь до Львівського митрополита, опасна е руська культура».

Постійні залякування свідчили про намір властей закрити товариство. Соратник А.Волошина Августин Штефан писав у своїх

спогадах: «Інженер Євген Бачинський, який довше жив у Росії, але 1874 р. повернувся додому, 1902 року був у Будапешті і випадково довідався, що малярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв'язати «Общество», – відразу повернувшись до Ужгороду і повідомив про це пароха в Цигольні тит. каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А.Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о.Петром Гебеєм та з єпископом Юлієм Фірцаком, А.Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати «Общество» і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону». Так в 1902 р. виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Однак, «за два роки тягнулася справа зареєстрування «УНІО». Сіє товариство, добувши з акціонів капіталом мало грошей, ще хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас. Великого, котрое із членських вносів ледва знало видавати свій календар.

Товариство «УНІО» в перших порах не много заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не діставало, а із книг своїх молитвенників і учебников, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестіювало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло ішло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг – всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби подати інституції основи для ліпшої будучности». Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911–1919 рр. виходило «Село» – додаток до «Науки». Починаючи з 1904 р. почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і А.Волошину, ще напередодні першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариств.

Перше число «Науки» – органу «Общества св. Василя Великого», вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були С.Сабов, П.Гебей, Ю.Жаткович, Е.Рошкович, В.Гаджега, В.Матяцков, І.Легеца, Ю.Станканинець, І.Мигалка, В.Легеца, І.Гошук, М.Немет, А.Волошин та ін. Наприкінці 1900 р. Ю.Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Першим дослідником історії становлення і розвитку «Науки» був сам її редактор Августин Волошин. У своїх «Споминах», які були опубліковані в 1923 р., він відзначав: «Статті «Науки» були по більшій частині релігійного і наукового напрямку. Дописователі збирали твори народної поезії і сим указували на красоту рідного слова. Правда, що з початку не було ясного, виробленого граматичного напрямку в газеті, кожний писав, як знав... «Наука» з рока на рік росла, розвивалася. Собрала вона около себе значительний круг дописователів, но головною задачею її було: увійти в народ, заінтересувати наших селян печатним рідним словом. Се і удалося, бо в «Науці» часто стрічаємся з дописами простих людей, селян». «Наука» видавалася в складних умовах, на що неодноразово звертав увагу А.Волошин: «Матеріально «Наука» стояла в тяжкій положенню. Передплатна ціна (річно 4 к.) була занадто низька, і понеже «Неділя», видавана мадярським правительством руська газета, була ще дешевша (3 к. на рік), прото велика часть грамотних людей не передплатила «Науку». Закон Японія, прийнятий р.1907 і вповні проваджений в жите, для нас приніс дуже смутні наслідки. Школи сталися інституціями мадяризації, число руських шкіл упало майже на 0, в 1970 року було лиш 18. Наслідки сильної мадяризації почула і наша література. Було много таких інтелігентів, що на своє ім'я і не сміли приймати руської газети і із таких ліпші за один-два роки передплачували на газету під іменем якогось селянина або слуги».

З 1 січня 1919 р. «Наука» виходила під назвою «Руська Країна», а «з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп'ять А.Волошин перебрав на себе редакцію газети і вернув газеті ім'я «Наука», котру до кінця 1921 року з поміччю А.Волошина издавало Акц. Т-во «УНІО». У другій половині 1921 р. зо «йорчик» повстали

непорозуміння між «Унією» і редактором і прото в 1922 р. оп'ять сам редактор стався разом і видавателем газети, котрій придав ім'я «Свобода». Не можна не погодитися з твердженням сучасного українського літературознавця Ю.Балеги, що «спочатку газета мала переважно культурницький характер, але поступово все більше втягувалася в політику, як і її видавець». Аналіз матеріалів, опублікованих на шпальтах «Свободи» цілком підтверджує це висловлювання вченого. У 1923 р. А.Волошин писав, що «Свобода» «є тепер незалежною політичною газетою, котра підпирає християнський і народний напрям політики». Разом з тим, на шпальтах газети постійно з'являлися матеріали про діяльність осередків «Просвіти», про різні акції представників народовецького напрямку тощо. Майже в кожному числі газети зустрічаються обширні статті з «мовної проблеми» навколо яких постійно відбувалися дискусії.

Неприязливе ставлення А.Волошина до соціалістичної ідеї прослідковується в багатьох його книгах і навіть підручниках. У цьому відношенні «Свобода» не була винятком, зображуючи Радянську Росію, а потім СРСР як «імперію зла і безбожництва». У статті «Демократична шкільна система (До питання новелізації шкільних законів)», опублікованій у 1928 р., А.Волошин одночасно відзначав: «В новіших часах особливо дві крайності перешкоджають свобідному розвитку системи шкільної і то: 1.комунізм, 2.фашизм. Що диктатура комунізму є шкідлива для культури, то не треба доказувати, бо то доста ясно і смутно представляє страшний упадок моральності і господарського благобуту в так зв. совітських державах. Менше шкоди приносить, еднако також задержує розвиток шкільництва диктатура фашизму, котрий всі другі чинники культури піддає одному, і то національному». Більш детально про суспільно-політичний устрій в СРСР Августин Волошин писав у праці «Про шкільне право будучої Української держави», опублікованій в Празі в 1942 р. Наведемо окремі місця з цієї статті: «А супроти того, як виглядають обставини в державах Советського Союзу? Школа сталася там не засобом культури, але засобом одної партії, партії комуністів, яка веде завзяту боротьбу проти головних ділянок культури, особливо проти чинників моральної культури, як проти родини, проти церкви і т.д. Змагання шкіл до технічної освіченості будучих робітників понизило рівень наукового по-

ступу так у нижчих, як у середніх школах, а особливо підупав рівень високих шкіл, які також мають служити партійним цілям комуністів і не мають жодної свободи, бо ще й свобода наукового дослідження є обмежена...

Родинне життя цілком знищили закони Советів, наповнені духом «вільної любови». Від боротьби проти подружжя очікували володарі комуністів підвищення популяції, але закони їх причинилися до зменшення числа приросту населення, а особливо причинилися до поширення розпусти та бандитизму... Ця система довела до того, що поліція мусіла вести карні експедиції проти злодійських банд дітей. Впала там і мистецька творчість: в Советах проявили пропорціонально дуже малу мистецьку ініціативу. Взагалі система комунізму вбила в людях ідейність і понизила до нечуваної перед тим міря і саму продукцію. Багата земля України зажила за радянської системи роки голоду, що винищив мільйони населення. Колективні господарства витворили нові типи безправних і голодуючих рабів... Уряди Советів вибудували славу на весь світ над Дніпром електричну гідроцентралю, поставили великі фабрики на вироблення літаків, танкерних возів і т.д.; тим своїм поступом і хваляться, але правдивим є лише поступ культури, а техніка є лиш частина культури, яка і за свої досяги дякує духовності людини; ця духовність проявляється в науках, в мистецтві, в цивілізації, а передовсім в моральності. Два протилежні приклади Америка і Советія показують, що головною умовою культурного поступу є свобода культурної праці. Як повітря є конечно потрібне для дихання, так і свобода до вільного відсвіжування кровообігу культури».

Відомий український історик Станіслав Кульчицький, аналізуючи тогочасне радянське суспільство, відзначав: «Опановане комунізмом суспільство мало ще одну вражаючу особливість: воно не називало себе комуністичним. Щоб висловлювати невдоволення «чимось» чи спробувати це «щось» знищити, треба назвати його на ймення. Комунізм справді викликав невдоволення і диктаторською владою, що управляла репресивними методами, і надзвичайно неефективним господарським механізмом, який змушував громадян десятиріччями зазнавати матеріальних нестатків. Але вожді вчили, що в класовому суспільстві без репресій не обійтися, а нестатки – це тимчасове лишище. Після знищення «ворогів народу» вони обіцяли масам

світле майбутнє. Його й назвали комунізмом. Це слово увійшло в масову свідомість не як означення адекватної сучасності політико-економічної системи, а як синонім майбутнього суспільства загального благоденства).

Яку оцінку радянському комунізму давала газета «Свобода», очолювана Августином Волошином? Обмежимося аналізом тільки тих статей, які торкалися голодоморів 1921–1923 рр., 1932–1933 рр. та ленінсько-сталінських репресій. Безперечно, злочини більшовиків цим не вичерпуються. Газета «Свобода» в цей період публікує багато матеріалів про голод в Росії та південній Україні. 2 лютого 1922 р. в цьому друкованому органі Народно-християнської партії сповіщалося про те, що «голод в Росії набуває все більших і більших розмірів». Публікація вражає читачів деталями про факти людоїдства. 5 лютого газета знову торкається цієї теми. Повідомлялось, що в Берліні створено «Комітет міжнародної допомоги трудящих», про активну діяльність у цій справі відомих вчених і літераторів А.Ейнштейна, Б.Шоу, А.Франса. «Свобода» 16 березня 1922 р. повідомляла про візит до Москви норвежця Ф.Нансена. Те, що він побачив, привело його до шокового стану: «Стан московських лікарень є страшним. Труби позабивані і полагодити їх вже не можна. В кімнатах завжди повно хворих. Повітря сперте. Хворі, як скелети, чекають на смерть... Всюди цілі гори набираються з трупів. Були випадки, коли матері, одурівши з голоду, їли часом померлих». Подібна інформація, безумовно, не могла не зворушити серця тисяч закарпатців. 11 червня 1922 р. в Ужгороді був створений «Комітет допомоги голодуючим України», який очолили Олекса Гукалович, Гнат Стефанів і Микола Галезів. У зверненні до закарпатців, яке на сторінках газети опублікував А.Волошин, члени комітету писали: «Нести поміч охопленому голодом населенню земель України і зменшити наслідки голоду можна ось яким способом: 1) організувати грошові збори через листи, оголошення в газетах; 2) організувати благодійні концерти і вистави; 3) збирати харчі, одяг, медикаменти; 4) просити про допомогу гуманітарні організації в Чехословацькій республіці і співробітничати з ними; 5) організувати дитячі оселі». Звернення завершувалося заклик: «Комітет звертається одночасно до всіх жителів Підкарпатської Русі без огляду на національність і віру чи політичні переконання та до всіх організацій з гарячим про-

ханням: не відмовте в допомозі голодуючим! Кожна жертва Ваша буде записана в серцях тих, яких ви врятуєте для життя». Закарпатці не лишилися байдужими до страждань своїх братів на Сході. Чехословацький уряд теж виділив 30 млн. крон.

В 1932–1933 рр. страшна трагедія знову спіткала український народ. В країні знову лютував голод. А чи знали про нього на Закарпатті? Яким чином доходила інформація про голод в цей край? На Закарпатті в першій половині 30-х років видавалися десятки газет, кожна з яких представляла інтереси окремої партії, певних політичних сил. З різних газет трудящі Закарпаття одержували неоднозначну інформацію про голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Якщо, наприклад, соціал-демократична преса давала повідомлення про нього, то «Карпатська правда» – газета закарпатського крайкому КПЧ, замовчувала. Серед газет, які правдиво висвітлювали події 1932–1933 рр. в Україні, була і «Свобода» Августина Волошина.

Більшість матеріалів про голод з'явилися на її сторінках в 1934 р., коли відчутними стали наслідки голоду. В таких статтях, як «Жахливе положення України», «Великий злочин» та деяких інших наводилися свідчення очевидців голодомору, розповідалось про страшні наслідки для українського народу цієї трагедії. На сторінках «Свободи» зустрічаються відомості про кількість жертв голоду, хоча точними їх вважати не можна. В різних публікаціях знаходимо інколи прямо протилежні дані. Так, 27 липня 1934 р. газета писала, що за свідченням американського професора Р.Селлета «в Полудневій і Східній Росії, на Україні та на Північному Кавказі з голоду загинуло до 10 млн. людей». Така ж цифра наводилася і в публікації за 12 липня, але стосувалася тільки України. 30 серпня «Свобода» повідомляла, що на протязі 1933 року «померло... не менше 3 млн. людей». Така суперечливість щодо даного питання пояснюється перш за все відсутністю власних кореспондентів на Україні і передруком неперевірених матеріалів зарубіжної преси.

Газета знайомила своїх читачів з тим, як питання про голод на Україні обговорювалося в парламентах різних країн, зокрема у Великобританії і США. Так, 21 червня вона опублікувала резолюцію конгресу США, яка була прийнята після довгих дебатів з цього питання. В ній прямо зазначалося, що «московський уряд знав про голод, але йому не намагався зарадити, а на-

впаки, вживав його для політичного утиску українського народу». Що стосується обговорення питання про голод в англійському парламенті, то «Свобода» про це детально написала в числі за 30 серпня 1934 р. Таким чином, незважаючи на окремі неточності, «Свобода», очолювана А.Волошином, досить широко інформувала закарпатців про трагедію на Україні. У той час, коли лідер закарпатських комуністів О.Борканюк замовчував голод і переконував читачів, що «розказні про голод» – видумка Волошина, «Свобода» рішуче заявила: голодомор є спланованою акцією сталінського уряду з метою знищення української нації. Сьогодні не потрібно проводити спеціальні дослідження, щоб встановити, хто писав правду про 1932–1933 роки в Україні.

Чи знали на Закарпатті про сталінські репресії? Якщо знали, то якими шляхами інформація про це антилюдське явище в історії цивілізації проникала до нашого краю? Чи вірили закарпатці в те, про що писали місцеві газети? Однозначну відповідь дати важко. Бо ж тогочасна преса Країни Рад видавала інформацію, вигідну сталінському режимові. Не хотілось Сталіну виглядати в очах цивілізованого світу кривавим диктатором. Однак певна частина правдивої інформації, все-таки, потрапляла в європейську і, звичайно, різнобічну пресу Західної України. Саме з неї передруковували статті й окремі закарпатські газети того часу, зокрема «Свобода» А.Волошина. Безумовно, читачі не завжди вірили в правдивість так званих націоналістичних газет. Тепер, коли в українській пресі раз від разу йдеться про репресії, можна впевнено сказати, що вони писали правду. Августин Волошин, вихований в душі християнської моралі, чітко протиставив правду кривді, надавав гласність волаючим фактам пощання елементарних прав людини в царстві більшовиків.

Газета «Свобода» 3 січня 1936 р. повідомляла: «В Московщині наслідком атентату проти Кірова винищено цілі родини...». Цікаво, що в першій половині 30-х років «Свобода» постійно проводила паралель між Гітлером і Сталіним: «Диктатура звичайно задержується лише страшним терором. В Німеччині і Совегах тепер знову захиталась влада диктатури. В Німеччині під час різдвяних свят загинуло 4000 осіб». В першій половині 30-х років постраждали й закарпатці, які опинилися на території СРСР. 15 лютого 1934 р. «Свобода» констатувала: «...В СРСР арештовано комуністичного посла до Чехословацького

парламенту Івана Мондока з жінкою». Далі повідомлялося, що їм, мовляв, загрожує смертна кара, а І.Мондок загинув в одному з радянських концтаборів. «Свобода» стала своєрідним літописом репресій після вбивства С.Кірова: «...в Москві убито понад 200 чоловік, а на Україні упало 100 комуністів-українців». Причину цього газета вбачала в тому, що диктатор Сталін вже «нікому не вірить і переслідує самих своїх бувших комісарів». В одній із статей йшлося про те, що Сталін божевільний. До речі, багато вчених й зараз дотримуються цієї версії. Знали на Закарпатті і про смерть дружини Сталіна: «Нагла і тайна смерть молодої жінки Сталіна зачала відбиватись на душі більшовицького тирана. Всюди видно тінь жінки. Тікає від людей і залишається до повної тишини».

7 лютого 1935 р. «Свобода» повідомила читачів про трагедію у сім'ї українського професора А.Крушельницького, відомого на Закарпатті своїми «Читанками»: «Впало під червоними стрілами і двоє синів знаного нами професора А.Крушельницького... Щоб батьківське серце за розстріляними синами так само трісло, розстріляли наперед синів, а батько в тюрмі жде свою чергу, де він здурів». Писала «Свобода» про сутички між Сталіним і Троцьким, про судові процеси над радянськими військовими. Невідомий автор статті «Нищення нації», опублікованій у «Свободі» 14 грудня 1937 р., підкреслював: «...Правдивої інформації з російської преси не можна добути, бо там нічого не пишеться про великі процеси і масові розстріли». Дійсно, газети в СРСР рясніли тоді вигідними сталінській зграї заголовками: «Смерть німецьким шпигунам!», «Ліквідовано кубло контрреволюціонерів!» та подібними іншими. Такий ідеологічний натиск спотворював істинність подій. Та якби там не було, але завдяки волошинській «Свободі» на Закарпатті знали про те, що творилося в сталінському СРСР та Радянській Україні.

З 15 червня 1938 р. газета «Свобода» почала виходити під новою назвою – «Нова свобода». Спочатку як орган Народно-християнської партії, а згодом – Українського Національного Об'єднання. Однак, про це мова піде нижче.

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода» Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920–1921) і щоденної газети «Русин» (1923), які виходили в Ужгороді

етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923–1938), журналів «Підкарпатська Русь» (1923–1938), «Кооператива» (1921–1924), «Учительський голос» (1929–1939), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922–1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов», який виконував роль літературного альманаху та журнал «Благовісник». Необхідно погодитись з думкою сучасних літературознавців О.Мишанича і П.Чучки, що «у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав просвітителем свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя».

Та найбільша заслуга А.Волошина полягає в тому, що він пише і видає книги, шкільні підручники. І робить це, як правило, за власні кошти. Сьогодні відомо, що А.Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників: 1.Методическая грамматика русского языка для народных школ (1899). 2.Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II (1900). 3.Азбука (1904). 4.Азбука і перва читанка для I кл. народных школ на русскомъ язъці (1905, 1913). 5.Малая библия для низших кл. народных школь (1904). 6.Наука о числахъ для 1 і 2 кл. нар. школь (1919). 7.Наука о числахъ для 3 кл. нар. школь (1919). 8.Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школь (1919). 9.Физика (1923). 10.Наука стилізацій (1920). 11.О письменномъ язъци Подкарпатських русинов (1920). 12. Педагогика и дидактика для учительних семинарій (1923). 13.Исторія педагогики для учительних семинарій (1923). 14.О соціальнім вихованю (1924). 15.Мала читанка для II и III кл. народных школ (1930). 16.Коротка історія педагогіки для учительських семінарій (1931). 17.Педагогична психологія (1932). 18.Методика народно-шкільного навчання (1935). 19.Логіка (1935). 20.Коротка історія психології (1937).

Августин Волошин – автор цілого ряду популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1.Що хоче угро-руський нарід (1918). 2.Дві політичні розмови (1923). 3.Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930). 4.Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой (1932). 5.Про брехливість дітей (1935). 6.Оборона кирилики (1936).

7. Про шкільне право будучої Української держави (1942). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільва.

Августин Волошин писав вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, А. Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А. Волошина відноситься «Робінзон», «Сорок казок», «Ілько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіола», драма «Марійка-Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно підзначити, що А. Волошин в 20–30-х роках вважався заслуженим авторитетом в драматургії. Не випадково В. Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А. Волошина. І він мав рацію. Історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. А. Штефан писав, що драма «Марійка-Верховинка» – найкраща дотеперішня карпато-українська драма.

Аналіз його книг дав підставу стверджувати, що Августин Волошин не відривав історію і культуру Закарпаття від всього українського народу. Руська читанка «Весна» для I класу гімназійної і горожанської шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка й Івана Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. В доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і Мукачева. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича «Я русин був» і «Подкарпатські русини». Поезія Василя Гренджі-Донського, включена до читанки, виховувала в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови.

Люби рідне слово, милу руську мову

Сї не встидайся, за ню бийся в грудь.

За то родне слово будь готов до всього

І знай, що ти Русин, того не забудь!

Знай, що ти є сином великого роду

Його не встидайся, од него учись

Отці твої знали вмерти за свободу

Будь їх годним сином, за волю борись.

Всі ті десятки книг, які видав А.Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем, А.Волошин розповідав своїм учням: «Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вашім віці. В Центральній Семінарії в Будапешті, – 3 роки студював я там, – дали мені знати, що я не їх. Вже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачівську єпархію, збирав я матеріали про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови... Рідна мова – це життя народу». Цього постулату Августина Волошин притримувався до останніх днів свого життя.

В передмові до «Практичної граматики руського язика», виданої в 1926 р., говорячи про самобутність української мови і відмінність її від інших мов, Августин Волошин відзначив: «Ми говоримо по-руськи. Наш народ живе не лиш на Подкарпатській Русі, на і за Карпатами: в Галичині і на Україні. Найбільше русинів живе на Україні, зато наш народ зовсея і українським. Наш народ числить до 40 млн. душ.

Язик наш належить до слов'янських. Крім нашого, слов'янські язики суть ще: білоруський, російський (великоруський), словацький, чеський, польський, хорватський, сербський, словінський і болгарський.

Кожний язик змінюєся поволі, з часом. Давні пам'ятники нашого язика не так легко нам розуміти, як нинішні твори. Предки наші тисячі літ тому назад зачали вперше по-слов'янськи писати. Святий Кирил і Методій переклали Святе письмо і другі церковні книги з грецького язика на слов'янський. Но тим язиком тепер уже ні один народ не говорить: він зоветься старослов'янським, або церковнослов'янським.

Давні язики, якими нині вже ніхто не говорить, зовуться мертвими. Такий є, наприклад, і старослов'янський, або церковнослов'янський, латинський, старогрецький і інші.

Русини, росіяни (москалі), серби і болгары уживали аж до XVIII століття церковнослов'янський язик. Тепер уже всі просвічені народи пишуть своїм рідним язиком, правила котрого беруть із усіх своїх говорів.

Ся грамика подає правила нашого руського (малоруського) літературного язика». Ці доступні та зрозумілі думки

А.Волошина є гідною відповіддю тим, хто ще й сьогодні, на порозі ХХІ століття, намагається піднімати «мовну проблему». Говорячи про відмінність української мови від російської, А.Волошин писав, що українська мова м'яка у її мовленні, зручна і легка. А в фундаментальній праці «О письменном язичі Подкарпатських русинов» педагог вже однозначно заявив, що «сторонництво к московщині є у нас 1) анахронізмом, 2) шкодить культурной роботі, 3) шкодить церкві і духовной жизні, 4) шкодить економічним інтересам і 5) спиняє і політичну консолідацію, для того з силою глибокого убідження кличемо кожного широго друга правди, кожного іскренного слов'янина і русина, шtbody рука і руку став проти розбиваючого нас і нічим не обусловленого москвофілізма.

Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого родного язика, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли розвиватися.

Коли маєме вже своєї свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тогди не будьме ворогами йому ми самі, сини руського народа». Актуальність думок Волошина не викликає заперечень.

Процес демократизації і гласності, який триває в Україні, змусив зняти «табу» з цілого ряду проблем нашої історії. І швидко з'ясувалося, що існує чимало «білих плям», які необхідно заповнити. До них слід віднести діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті. Одним із перших, хто у своїх виступах і статтях намагався висвітлити історію виникнення і діяльності цього товариства, був один з його засновників Августин Волошин. 17 жовтня 1937 р. на черговому з'їзді «Просвіти» в Ужгороді А.Волошин говорив, що «за перше наше завдання уважали ми оснувати товариство, яке би... розширяло культуру та національну свідомість нашого народу». На основі конкретних фактів Волошин доводив той значний внесок «Просвіти» в культурно-освітньому житті наших країн. Історична правда вимагає констатувати і той факт, що вже тоді існувала прямо протилежна оцінка діяльності «Просвіти». Секретар крайкому КПЧ О.Борканюк писав: «Просвіта» є фашистська організація, через яку українська буржуазія заносить свою фашистську політику до трудящих мас». Під час підготовки до просвітянського з'їзду ор-

ган закарпатських комуністів газета «Карпатська правда» застерігала трудящих краю, що в Ужгороді «готовиться з'їзд українських фашистів».

Багаторічне панування однопартійної системи в СРСР призвело до того, що така оцінка надовго була взята на озброєння радянською історіографією. Заперечуючи позитивну роль «Просвіти», деякі автори просто-таки перекручували факти. Один із них твердив, що «не маючи за собою будь-яких обґрунтованих засад... угруповання типу «Просвіти»... часто-густо існували недовго, розпадалися і сходили з політичної арени так само швидко, як і з'являлись». Таке твердження зовсім не відповідає дійсності, бо виникнувши в 1920 р., «Просвіта» активно діяла до 1939 р., коли в нашому краї встановився режим гортіївської диктатури. Інший автор доводив, що саме через клерикальну націоналістичну «Просвіту» духовні отці намагалися «підняти» українство, суть якого зводилася до «самостійної соборної України». Складається враження, що без дописування до «Просвіти» слів «клерикальна» чи «націоналістична» взагалі не можна було обійтися. І як не погодитися з М.Болдижаром, який визнав, що «не допускалися ніякі інші барви, навіть півтони». Все мало зображуватися виключно чорною фарбою.

Як виникла «Просвіта»? Августин Волошин пригадував, як «нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 квітня 1920 р. на 8-му годину рана в кафедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбуватися установчі збори. Але тоді не вдалося їх провести, бо около 20 напоєних людей, які під час Служби Божої заняли перші місця в залі жупанату і коли зачав говорити д-р. Ю.Брацайко, скоро накинулися на нього наємники, перебивали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи наказав розпустити збори».

Друга спроба принесла успіх. 9 травня 1920 р. товариство було засноване. Його головою було обрано Юлія Брацайка. Сам факт заснування «Просвіти» ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота. Августин Волошин закликав: «В народі є сильна наклонність до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруїме школи, організуїме читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то потребує од нас много праці, повної самопосвяти. Вже виходить із шкіл молодіж, повна ідеями й лю-

бов'ю до свого народу. Втягаймо її до народної праці, най розно- сить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого краю».

Цікаві думки висловив А.Волошин про те, що повинна явля- ти собою читальня «Просвіти». 30 червня 1922 р. він прочитав реферат на черговому з'їзді товариства «Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?» А.Волошин просив так по- ставити роботу читалень, щоб з них прості люди могли взяти якнайбільше користі. «Не доста, чтобы лиш для читання газет й книжок сходилися там члени. Главное є то, чтобы читальня бы- ла центром громадського життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потрібного народного, культурного чи економічного руху». Борець проти алкоголізму і розпутства, А.Волошин вва- жав, що «читальня повинна заступити торговлицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити в «товариство нечестивих». Досвідчений педагог, яким був А.Волошин, не підмінював школу читальнею, але був переконаний, що вона має доповнювати робо- ту церкви і школи. Важливою була його порада, щоб читальня була «безпартійним містом обговорення громадських, госпо- дарських і всяких інших справ». Численні документи, з якими до- водилося зустрічатися, свідчили про те, що читальні засновували переважно представники вчительства. І це закономірно. Але було чимало випадків, коли самі селяни були засновниками читалень. Саме цього бажав А.Волошин. «Як основати читальню?... Найліпше если читальню сотворять самі селяни, а ми середньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити у тому. Не обіцяйте мно- го, лиш то, что можеме дійсно ісповнити. Указувати на потребу и хосен самовиховання...».

Виступаючи на відкритті Народного Дому «Просвіти» в Ужгороді у 1928 р. Августин Волошин сказав, що «сей народний дом має быти сердцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знане самого себе, свого язика, своєї літератури, знане народного генія, знань красот краю, знане і любов до всего, что є наше, народне».

Августин Волошин високо цинив участь жінок у культурно- освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р., А.Волошин говорив, що «всегда, де жінки впли- вали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборо- ни, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших».

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. В 30-х роках, коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю «Наш прапор», в якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці його думки, в яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили актуальності і тепер. «Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглибших заasad і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нащій рідній землі, де жили наші предки і де жиємо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба напоминає нас на наслідування ідеалів народних». Августин Волошин закликав: «Підносьте високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапору суть ворогами самого народу».

Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином. Велика його заслуга в тому, що «Просвіта» стала масовою організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю. Самі за себе говорять цифри: «Вже у 1923 р. було 4 філії і 80 читалень, які числили 4000 членів. У році 1935 було вже філій 10, 235 читалень з 16550 членами. Бібліотека централі числить 7000 книг. Народних домів вибудовано до року 1935 централею в Ужгороді і 5 народних домів по селах». До цього додамо, що «Просвіта» не одержувала жодної субсидії з боку чеських властей, а утримувалася своїми членами. Двадцятирічне існування «Просвіти» – приклад самопожертви її членів в ім'я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Августин Волошин добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 20-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А.Волошин засновує «Учительську Громаду». А.Штефан яскраво описав виникнення нової організації: «У травні 1929 р. «Учительське Товарищество» мало свій «С'езд» у залах Мадярського Касина (цікава

обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів – «карпаторосів» понад 200 і коло 100 «народовців». По кількох промовах забрав слово й А.Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за малярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. «Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. «общерусским языком?» Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє по-московськи».

Тут настав крик: «Ми не москалі, ми русські!» Інші кричали: «Ми українці!» Коли втихло, з президії хтось заговорив: «Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!» Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: «Народовці! За мною! До «Просвіти»! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку «Просвіти», у великій залі Волошин сказав: «Продовжую свою промову. Видно, що з нашими «карпаторосами» співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без «язикових впркосів» в користь народу будемо працювати. Прощу підрахувати присутніх». Відповідь – 78. – «Прощу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут». Так виникла «Учительська Громада», почесним головою якої був А.Волошин (1930–1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р. – 1631. Останній Конгрес «Учительської Громади» відбувся в липні 1938 р. А.Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: «...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаємо всіх до праці над собою».

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянї). Вже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. В 1923 р. на Закарпатті діяли

532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи.

Августин Волошин – один з організаторів і керівників «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі». У своєму виступі на II з'їзді педтовариства в 1926 р. А.Волошин переконував, що «наше товариство усилюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпорувати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську.

В нашім товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і научання, котра указує на ошибки існуючих шкіл і на потреби дальших...

Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини».

Про завдання Педагогічного Товариства А.Волошин також наголошував на III з'їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маєме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тота обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше П.Т-во основалося для того, щоби поширювало знанє виховання і знанє рідного краю, зв'язовало родину із школою, підпоровало школу, витворювало учебники і книги лектури, указовало на потребу основання нових шкіл. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг вихо-

вання не скриваєся лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя». Августин Волошин вірив, що «наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесєся до ліпшого матеріального життя і так забезпечить собі кращу будучність».

Наприкінці 30-х років, в часи існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль.

Із наведеного вище фактичного матеріалу чітко видно, що Августин Волошин був визначним педагогом, вченим, видавцем. Проблеми навчання і виховання посідали центральне місце в його багатогранній діяльності. Разом з тим, необхідно констатувати, що А.Волошин також відносився до впливових політиків краю того часу, який протягом всього міжвоєнного періоду притримувався прочехословацької орієнтації. Варто погодитись з висловлюванням сучасних вчених О.Мишанича і П.Чучки, що А.Волошин чистою політикою займався мало. Однак, якби там не було, але він був причетний до всіх головних політичних віх в історії Закарпаття з 1918 до березня 1939 рр.

Ще доздовго до розвалу монархії Габсбургів, в 1915 р. Августин Штефан за дорученням А.Волошина поїхав до Відня і мав розмови з відомими українськими політичними діячами С.Петрушевичем, К.Трильовським, Л.Бачинським, С.Смаль-Стоцьким. У своїх спогадах А.Штефан так передав розмову з К.Трильовським: «Ми хочемо обнови́ти Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

– А що з Києвом?

– Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

– Не думаю, що в Марамороні будуть любити Україну без Києва.

– Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говоріть про Соборну країну, тобто відразу про Київ...».

Цей факт ми навели тільки тому, щоб підтвердити тезу про контакти між політичними діячами краю і Великої України ще задовго до 1918–1919 рр. Робимо це ще з однієї причини: окремі вчені твердять про раптову зміну орієнтації А.Волошина з 1919 р. Як видно, він вже в 1915 р., ще до розпаду Австро-Угорської монархії, дотримувався орієнтації на Україну. 21 січня 1919 р. в Хусті відбулося засідання Всенародного конгресу українського населення Закарпаття, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною. Газета «Руська Країна», головним редактором якої тоді був Августин Волошин, детально описала роботу конгресу.

8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської (голова – А.Волошин) і Хустської Народних Рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада. На її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Виступаючи на засіданні Ради, М.Браццайко недвозначно заявив, що 420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить. Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як тимчасове явище. Таким чином, тільки неможливість возз'єднання Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення його до складу щойно утвореної ЧСР.

Августин Волошин у ряді своїх робіт досить детально пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. У «Споминах» А.Волошин пише, що політична ситуація восени 1918 р. була незрозумілою, і все «зависіло от міжнародної обстановки». Він не відкинув і той факт, що члени Ужгородської ради покладали певні надії на демократичний уряд Угорщини, який очолив М.Каролі. «І почалися переговори з малярським правительством, – писав А.Волошин, – котрі і довели до того, що Центр. Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського собранія русинів подержаного під предсідальством о. Євм. Сабова дня 19 децембра 1918 р. видан закон Х дня 24 дец. 1918 р.

Однако сей закон викликав в «Раді» остру критику, бо «Руську Країну» определив лиш на 4 жупи – Ужгородську, Бережансь-

ку, Угочанську і Марамороську, а Земплинських, Шариських і Спішських русинів приобіцяв міністер Ясі словакам. Крім того, консервативна мадярська печать виступила остро проти цього закону і хочай вже малисьме на папері автономію, однако ще і в Ужгороді школи осталися чисто мадярськими і требованіе науки руського язика визвало неприятельський отпор мадярської публіки, із всього того руські патріоти виділи, що если на місто демократичної Мадярщини вернеся назад Мадярщина графів і нямешів, автономія русинів пропаде так, як і ліберальні закони 1848 року о свободі народностей осталися лиш на папері». 1 січня 1919 р. закарпатська делегація відвідала посла Чехословацької республіки в Будапешті М.Годжу «і через нього просила, щоби цілу територію Підк. Руси осадило чехословенське військо. В Ужгород зайшло військо Чехословаків дня 12 янв. 1919 року».

Після того, як 8 травня ЦРНР прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР, «100 членова депутація дня 20 мая 1919 року понесла рішення общего собрания всіх руських рад до Праги і передала президенту Масарику». Серед членів делегації був і Августин Волошин. Як оцінював майбутній президент Карпатської України цю подію? Даючи інтерв'ю американській газеті «День» в 1923 р., А.Волошин зробив вичерпну відповідь на питання: «Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставностях зділати лучший вибір, як соединитися в образі автономного штата з Чехословацькою Республікою?». «Мій коротенький отвіт такий: Не могла!» – однозначно заявив А.Волошин. Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти вирішення «закарпатської проблеми», А.Волошин, зокрема, сказав: «Пристаєли на се (входження Закарпаття до складу ЧСР – М.В.) всі Ради прото, ібо тоді вже стало яспим, що соединеніє наших земель з западними русинами – не-возможно. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас до Чехословакії, де наділисьмеся найти братської підпори для свободного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш поступ доказує, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас единственно добрим». Августин Волошин на цій позиції залишався постійно. У розмові з Вікентієм Шандором, яка відбулася в Празі у 1939 р., він відзначив: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли бути довше зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, го-

ловну роллю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час це був єдиний правильний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом».

Переважна більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословаччини було правильним кроком, адже ця держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у світі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася освіта і культура. Невипадково, що А.Волошин вислав подяку уряду Чехословаччини вже тоді, коли ця держава припинила своє державне існування. «Міністр Капрас, – пригадував В.Шандор, – подякував за милу увагу: згадав, що празький уряд дістав телеграму – подяку від о. д-ра Волошина. Він був зворушений телеграмою та мою увагою і сказав: – Я ніколи не сподівався, що за стільки кривд, які ми вам заподіяли, ви поставитесь до нас так шляхетно. Ваш уряд телеграмою і ви особисто зробили нам у цих скрутних годинах велику радість. Від словаків ми нічого не дістали. Прийміть від мене і чеського народу прояв найкращих побажань для Карпатської України і всього українського народу».

Про свою політичну діяльність А.Волошин дещо сказав слідчому МДБ СРСР майору Вайндорфу. «Початок політичної діяльності, – розповідав А.Волошин, – відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині – «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.».

У 1918–1921 рр. А.Волошин взяв участь у об'єднанні Народних рад, про що вже йшлося, і був членом Директорії – тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем (з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р.), у 1925–1929 рр. був послом до Празького парламенту від

Християнської Народної партії. Як посол до Празького парламенту, – відзначають О.Мишанич і П.Чучка, – А.Волошин відстоював інтереси Закарпаття, провів кілька помітних акцій. У 1926 р. він домогся введення в Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у будапештських банках. А.Волошин у парламенті розкрив наміри і зупинив агітацію деяких словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антизакарпатським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримали і закарпатські русофіли. У 1928 р. А.Волошин як посол домогся поширення на Закарпаття закону про конгруу – державну допомогу священикам».

У 1919–1938 рр. А.Волошин входив до складу Першої Центральної Руської Народної Ради Підкарпатської Русі. У 1936 р. її зусиллями підготовлено й випущено (українською і російською мовами) «Проект закону Центральної Руської народної ради про конституцію Автономної Підкарпатської Русі» (1937), якому так і судилось стати законом. Необхідно погодитись з сучасними дослідниками, що «авторитет А.Волошина у цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об'єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не мала реальної влади і була дуже неоднорідною, вона не відігравала тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась».

З іменем А.Волошина пов'язано прийняття УЦНР цілого ряду маніфестів. Слідчого МДБ СРСР Вайндорфа зацікавив один з таких маніфестів від 1 жовтня 1937 р. А.Волошин підтвердив, що він дійсно його підписував. На запитання, у зв'язку з чим був виданий цей маніфест, Волошин поінформував: «В 1937 р. міністерство освіти Чехословаччини своїм розпорядженням намагалось ввести на Підкарпатській Русі для викладання в деяких школах російську мову і книги на цій мові. Дізнавшись про це, ряд організацій почали вживати заходи, щоб не допустити викладання предметів російською мовою в школах Підкарпатської Русі. Такою мірою і був маніфест від 1 жовтня 1937 р., в якому було викладено вимогу про скликання 17 жовтня 1937 р. з'їзду в м.Ужгороді. Я підписав цей маніфест від імені Ради, головою

якої був, і від імені Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, головою якого також був я». А.Волошин не міг не підписати цей маніфест, бо саме він був ініціатором його створення. А.Волошин чітко заявив, що «всі спроби заведення у нас російської літературної мови скінчилися повною невдачею. Така доля чекає і сучасне москвофільство». Звичайно, такі висловлювання Августина Волошина були не до вподоби слідчим МДБ СРСР.

Неабияку роль відігравав Августин Волошин і в економічному відродженні Закарпаття, для добробуту народу якого він працював усе життя. Він розумів, що самостійність кожного народу залежить від економічно-господарської самостійності. Сприяв створенню численних кооперативів, відокремлював існуючі від колишнього угорського кооперативного союзу, заснував «Крайовий Кооперативний Союз», був його головою. Велика заслуга А.Волошина полягає також і в тому, що він заснував Підкарпатський банк, першу всенародну кредитну установу, яку очолював, а також багато інших економічних установ і між ними асекураційне товариство «Бескид» в Ужгороді.

Отже, Августин Волошин зарекомендував себе як визначний педагог, організатор шкільництва Підкарпатської Русі, просвітянського і кооперативного руху. Він увійшов в історію краю як визначний видавець і журналіст. Августин Волошин був причетний до цілого ряду політичних подій в Закарпатті, особливо міжвоєнного періоду. Однак тріумф Волошина-політика припадає на 1938–1939 рр., коли він був призначений прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної Карпатської України.

Незважаючи на демократизм, притаманний Чехословацькій політичній системі, празький уряд постійно зволював з виконанням своїх обіцянок, взятих на себе на Паризькій мирній конференції 1919р., мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не «дозріли» до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, зокрема і особисто Августина Волошина.

А.Волошин завжди стояв за єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу. Разом з тим, він неодноразово заявляв, що «в автономній Підкарпатській Русі наш нарід має бути паном своєї землі, а не

рабом та погноєм чужих. Будемо требовати сповнення всього того, що нашому народові по мирному договору й по законам належиться». У статті «Хто винен?» А.Волошин знову нагадує празькому урядові: «...Народ наш мав нагоди в р.1918 і 1919 через Нар. Р. висказати свою волю тут і в Америці. Тепер вже стоїмо перед важнішим питанням здійснення нашої політичної свободи досягнутої плебісцитом в р.1918–19. А здійснення може статися лиш одним способом: переданням ведення управи краю до рук синів нашого народу».

11 жовтня 1938 р. було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій – представник русофільського напрямку в краї. Августин Волошин посів крісло державного секретаря. Однак, досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час проводив проугорську політику з метою відірвати Закарпаття від Чехословаччини і приєднати до святостефанської корони. В цей час А.Волошин продовжував виконувати обов'язки голови УЦНР, яка знаходилася в опозиції до прем'єра. «Будучи головою ради, – розповідав Волошин під час допиту 14 червня 1945 р., – я здійснював ідейне керівництво нею і слідкував за виконанням тих завдань, які на неї були покладені статутом. Рада мала президію і так званий головний відділ (управу). За давністю я не можу назвати всіх членів ради, президії і головного відділу. Пам'ятаю тільки, що моїми заступниками були Михайло Брацайко, а пізніше, з 1938 р., також Юлій Ревай. Генеральним секретарем ради був Микола Долинай.

21 жовтня 1938 р., коли я входив до уряду Бродія, Перша Українська Центральна Народна Рада, головою якої я був, видала маніфест, звернений до громадян Підкарпатської Русі, в якому були викладені вимоги до уряду... Цей маніфест вимагав від уряду Бродія виконання 20 пунктів. Я зараз не можу пригадати, хто саме був редактором маніфесту, але він був складений членами ради, а потім проєкт маніфесту в кінцевій редакції був запропонований мені як голові для розгляду. Я, як голова ради, одобрив його зміст, після чого він був відправлений в типографію Федора Ревая і опублікований. Яка кількість екземплярів була віддрукована – я тепер не пам'ятаю, але маніфест був розісланий у всі міста і села Підкарпатської Русі. Хочу додати, що мого підпису і підпису Ю.Ревая в маніфесті нема і це цілком природно, так як в той час я рахувався членом уряду Бродія, а в

маніфесті викладалися вимоги до цього уряду. Пам'ятаю узгодження тексту маніфеста до видання, цей же текст був узгоджений з Ю.Реваєм і одобрений ним».

17 жовтня 1938 р. Василь Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «З радником Перевузником та д-ром В.Одинським уложили ми «Маніфест»; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машину і друкує принаймі двадцять тисяч примірників». Маніфест звинувачував А.Бродія в проугорській і антиукраїнській діяльності і, фактично, вимагав його відставки. 18 жовтня 1938 р. «Нова свобода» опублікувала «Отвертий лист» до Андрія Бродія, в якому повідомляла, що «у неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імені Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадярщини, в яких населення закликається, щоб вибивало «українських бандитів»... Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розбиття нашого народу, негайно застали, та заявою, що Ви з тою акцією... не маєте нічого спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на цю провокацію».

26 жовтня 1938 р. Андрія Бродія заарештувала чехословацька служба безпеки. Новим прем'єр-міністром Прага призначила А.Волошина – лідера українського напрямку в краї. Він в присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій республіці. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А.Волошин заявив, що забезпечить «народам Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної». Т.Беднаржова в своїй монографії опублікувала текст протоколу, відшуканого в Архіві канцелярії Президента ЧСР, складеного 12 грудня 1938 р. В ньому зафіксовано: «Монсеньйор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: « Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин».

Як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А.Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі? Василь Гренджа-Донський пригадував: «Десять біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як гукне на цілу залу: – Директор Волошин іменованій прем'єром! Ми одразу подумали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о.Волошина і gratулює йому. Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше. – Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, – сказав Федір Ревай. – Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина. З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко: – Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!»

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному gratулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись по цілому місті, сповіщаючи про те всіх наших. Люди з великої радости на вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групами як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину».

27 жовтня 1938 р. Августин Волошин опублікував звернення, яке свідчило про чітку українську спрямованість його уряду: «Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми». Це звернення було розцінено українцями як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславові, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив, хіба-що, Е.Бачинський. Сам Волошин так пізніше говорив про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: «тодішній президент і прем'єр-міністр Чехословаччини Сирови призначив мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая». Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників проти-

лежного напрямку як в краї, так і за його межами. Вважаємо, що А.Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконалась в зраді керівників русофільства і більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі. Остання постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали. Однак, про це мова йтиме нижче.

Секретар АЗС в Пряшеві В.Данча у листі до А.Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь прем'єр-міністра була однозначною: «Ми хочемо в злагоді жити й з тими людьми – членами нашого народу, що голосять себе до руського табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, щоб під покришкою рускості хотят приключити нас до Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного». Волошин закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик залишився без уваги.

Українська еміграція в США і Канаді теж не однозначно віднеслася до призначення А.Волошина прем'єр-міністром та тієї політики, яку проводив його кабінет. М.Болдижар і В.Лемак пишуть, що «інформаційні агентства європейських і американських країн (невже всі? – М.В.) з тривогою розповідали про розвиток політичної ситуації у Підкарпатській Русі». Названі історики наводять цитату з нью-йоркської газети «Українські Щоденні Вісті»: «Уряд складається з Волошина (народно-християнська партія, яка набрала на останніх виборах 9 327 голосів з 309909 відданих) і Ревая (соціал-демократична партія, яка набрала 29717 голосів)... Ясно, що ця влада немає ніякої опори в масах, не користується ні авторитетом, ані популярністю». Цією констатацією вони і обмежуються, так, якби інших оцінок діяльності уряду А.Волошина не існувало. Взагалі, необхідно відзначити, що для переважної більшості спільних робіт М.Болдижара і В.Лемака характерним є скрупульозний відбір потрібних для них цитат, збирання по-крупиці окремих фактів, з яких потім створюється певна концепція. Виникає враження, що кінцева мета для них відома заздалегідь, ще до опрацювання архівних джерел. На жаль, вся діяльність уряду А.Волошина зво-

диться до порушення демократії, фальсифікації виборів, постійних репресій проти інакомислячих тощо. Перелік «злочинів» уряду Карпатської України можна продовжувати без кінця.

А чому б М.Болдижару і В.Лемаку не використати і таку оцінку Августину Волошину, яку, до речі, теж зробили зарубіжні журналісти: «Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. др. А.Волошин. Український нарід Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признание, що назвав його «батьком народу». Цієї назви не устійнив ніякий закон – вона створена народом». Редактор голландського часопису «Фолкен стаат» Германс заявив, що відвідини ним Закарпаття переконали його в тому, що на цілій території Карпатської України панує взірцевий спокій і порядок, та що населення з найбільшим ентузіазмом працює для розбудови краю».

Відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні завдав Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від краю до Угорщини відійшли Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них округами. Віденський арбітраж торкнувся п'яти округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюшського та іршавського. До Угорщини відійшло 171.711 населення, з яких 33.324 були українцями. Столицю Карпатської України довелось перенести до Хусту. Призначення А.Волошина прем'єр-міністром переконала Угорщину, що від нього годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття. А.Волошин прибув 2 листопада 1938 р. до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не приймав. Варто погодитись з В.Гренджою-Донським, що закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд».

3 листопада А.Волошин звернувся до населення з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України»: «Відірвання споконвічних наших городів Ужгороду й Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія». Августин Волошин закликав своїх громадян: «Хай про-

падуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьгодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприйемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опертя населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!».

Уряду доводилося діяти в екстремальних умовах. Архівні джерела свідчать, що наприкінці 30-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після Віденського арбітражу. Промисловість Карпатської України була представлена такими галузями, як лісова і солеварна. Були створені певні умови для розвитку хімічної промисловості, які представляли всього п'ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації, телефонний і телеграфічний зв'язок. Уряд А.Волошина намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Немаловажне значення приділялось залученню іноземного капіталу. Сільське господарство зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг вирішити власними силами. Протягом всього періоду існування Карпатської України велася активна робота по заключенню торговельних угод з Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду А.Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. На протязі всього періоду існування молодій автономній державі існувало безробіття, а також підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроба уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привела. Однак, Карпатська Україна жила і боролась... Велика надія покладалася на матеріальну підтримку організації української еміграції, яка постійно надходила з США, Канади, країн Європи і Далекého Сходу.

Не легшим було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Архівні документи свідчать, що уряду

Карпатської України доводилось діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому українському таборі. В 1938–1939 рр. зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій і старші за віком помірковані політики, які при допомозі маневрувань намагалися зберегти автономний статус краю. Яскравим представником останніх був і Августин Волошин.

Протягом всього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації в 1938–1939 рр. Закарпаття наповнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Отже, ситуація була складною у всіх відношеннях.

І не дивлячись на це, Августин Волошин готує «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгороду». В «Проекті» вказувалось, що «Український Університет в Карпатській Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного». Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західноєвропейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції й Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства. 24 лютого 1939 р. А.Волошин написав текст «Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті», проведення якого покладалося на Сойм

Карпатської України. Однак, розгортання політичних подій в Карпатській Україні не в позитивну сторону, не дало можливості провести його в життя.

Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє заступництво. Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким «всім громадянам німецької національності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в «Німецькій партії» по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, яким і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом». Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій в краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Гамількар Гофман. А.Волошин сподівався, що «його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас... Перші наслідки сих відвідин вже бачимо».

Які ж «конкретні наслідки» мав на увазі А.Волошин? Закарпатцям було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що в деякій мірі зменшило безробіття. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу А.Волошин просив Е.Гофмана «передати... славному вождеві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт». Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд, очолюваний А.Волошином, чітко притримувався пронімецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю. Що стосується орієнтації на Німеччину, то Августин Волошин під час слідства це пояснював так: «...становище Німеччини в той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі просити Німеччину захистити її кордони від угорської окупації». Певну роль у зближенні уряду Волошина з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівника Галичини від польського панування.

В січні 1939 р. празька влада запропонувала новий склад уряду Карпатської України. Замість Ю.Ревая до нього було введено С.Ключурака, а третім міністром чеського генерала Л.Прхалу. 20 січня 1939 р. А.Волошин з приводу цього писав Л.Прхалі: «Я

повідомив Вас, що Ваше іменування міністром Карпатської України (Підкарпатської Русі) було переведено проти мого протесту та що Ваше іменування є порушенням конституції Карпатської України (Підкарпатської Русі) тому, що сталося без згоди карпато-української влади і без співідпису декрету з боку прем'єра Карпатської України (Підкарпатської Русі). Незаконність Вашого іменування полягає також в тому, що членом краювої влади були Ви іменовані по мимо того, що не маєте краювої приналежності». 23 січня 1939 р. А.Волошин інформував президента ЧСР, що «іменування генерала армії Прхали третім міністром Карпатської України вельми схвилювало політичне життя. Я це передбачав, тому що знав підґрунтя цієї акції, з якою пов'язані далекосяжні плани неприятелів нашого народу і всієї республіки». «При тому, – продовжував А.Волошин, – іменування центральним урядом генерала Прхали міністром є формально хибне, тому що порушує нашу конституцію». Справа завершилася тим, що Л.Прхала залишився в уряді, але виконував обов'язки міністра транспорту.

Іменування Прхали міністром Карпатської України співпало з підготовкою уряду А.Волошина до виборів. 20 січня 1939 р. А.Волошин дав дозвіл створити політичну партію під назвою Українське Національне Об'єднання (УНО). Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, за рішенням Праги, були заборонені. 24 січня 1939 р. був іменований центральний провід УНО, який очолив Ф.Ревай. 27 січня було сформовано список послів до Союму Карпатської України. Список відкривав прем'єр-міністр Августин Волошин. Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 р. Ще 8 лютого А.Волошин звернувся до всіх громадян Карпатської України: «Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли». Августин Волошин, будучи політиком-реалістом, чітко притримувався ідеї співжиття закарпатських українців з чехами і словаками в одній державі. «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, – говорив він, – і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода,

взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини».

Українці всього світу стежили за виборами до Союму, чекаючи позитивних результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я А.Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України». Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України». Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО.

Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народу Закарпаття у зверненні «Солодкий мій народо!»: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твогого союму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси...

Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації». У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованій 2 березня 1939 р. в газеті «Нова свобода», Августин Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас».

Августин Волошин планував відкриття Союму провести в м.Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав. Він дозволив, врешті-решт, скликати Сойм 15 березня. Того дня перший в історії краю український парла-

мент розпочав свою роботу. Ще напередодні його відкриття, 14 березня, А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство закордонних справ Німеччини.

Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, герб, прапор і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став Августин Волошин, за якого проголосували всі послы. Августин Штефан пригадував: «...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента стало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (А.Ш.): «Я не можу голосувати на себе». Ми обидва сказали: «Пане прем'єре, щоб кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе». – «Як мушу, то буду». І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3».

Союм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом з своїми братами з Великої України. Це підтверджується «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийнятим 10 лютого 1939 р.: «Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва». Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі уряду Карпатської України від 24 жовтня 1938 р. «Карпатська Україна, – говоритьсь в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства».

...Останні захисники Карпатської України 17 березня 1939 р. припинили опір. У краї встановився жорстокий окупаційний режим.

16 березня 1939 р. В.Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин вийшов кудись вночі». Галицький журнал «Жіноча воля» повідомляв, що весь уряд Карпатської України «до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті». Завдяки «Особовій справі А.Волошина» маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік (стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам – М.В.) в м.Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуз (Румунія) – Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м.Загреб, де пробув 7 днів. З м.Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м.Загреб і звідти через м.Відень переїхав в м.Берлін, де пробув півтори місяці. З Берліну поїхав до Праги в травні 1939 р.».

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії в Клузі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав в Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Аеро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А.Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим». Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО – М.В.), очолюваної М.Туликом (УНО очолював Ф.Ревай – М.В.). Однак, вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втрапили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена». Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., в якому ставилося єдине питання: «Що Ви зробили з машиною М.Тулика?». Відомо, що А.Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро прийняла

Югославія. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що «о. д-р. А. Волошин святкував Великдень в Югославії».

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у «Вістнику українського товариства «Просвіта» в Загребі» своє «Великоднє звернення до українців Югославії». «Божому Провидінню, – писав А. Волошин, – подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стремити до нашого національного ідеалу.

Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні.

Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації.

До тої світлої хвилини приготуємося, плекаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдности. Творім національний моноліт, щоб у рішачий мент одним серцем і одною душею досягнули ми по наше право, а досягнувши його, були в силі й боронити його».

Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!». Газета «Нова зоря», що видавалася в Галичині, писала про перебування А. Волошина в Берліні.

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю. Ревасем, С. Ключураком і Л. Штефаном А. Волошин підготував меморандум, в якому писав: «Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України.

Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилася в во-

гнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства «Просвіта», заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі випливають звідси, очевидні.

...Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...».

Невдовзі А.Волошин зрозумів, що Гітлер дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну. І тому коли він давав інтерв'ю кореспонденту Рейтера, то прямо заявив: «Німці ганебно нас обманули...». На цьому політична кар'єра Волошина закінчилася. Він також перестав займатися активною політикою, віддавши себе повністю викладацькій роботі. «По приїзді в м.Прагу, – говорив він на слідстві, – коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки». Під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що «протягом всього періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки» і не займався політикою.

Празький період життя і діяльності А.Волошина найбільш ґрунтовно висвітлила Т.Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В.Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і

суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одногосно ухвалила монсенйорові о. Августина Волошинові титул доктора прав УВУ в Празі». Ще раніше, з нагоди призначення А.Волошина державним секретарем в уряді А.Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці.

Архівні документи Центрального Державного архіву Вищих органів влади та Управління України, відшукані й опубліковані Т.Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А.Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому півроці 1940/41 шкільному році на філософському факультеті значиться «Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету». На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А.Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету». В 1944–1945 навчальному році А.Волошин повинен був прочитати курси лекцій з «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривки з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання».

Викладаючи в УВУ, А.Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до I.VI.1945 р.», видно, що А.Волошин підготував до друку історичну драму «Фабіола», книги «Теорія виховання», «Педагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг цих книг мав складати понад 80 друківаних аркушів. А.Штефан писав, що в Празі А.Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила на їхню публікацію. Така ж доля спіткала інші твори А.Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над пере-

виданням своїх головних праць з педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» то двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву «Пробосем», яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрите. Яка подальша доля рукописів А.Волошина – невідомо.

Перебуваючи на еміграції, А.Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей в школи, гімназії. А.Штефан пригадував: «В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати... По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії». Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А.Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: «Гішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і бівчат біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку, та були поміщені в гуртожитках». Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, в 1940 р. він відвідав інтернат для дітей емігрантів в Мозтанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо віднісся до появи українських академістів в Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживає в Карлових Варах, пригадував: «Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено». І в цьому велика заслуга А.Волошина і А.Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий шлях від рядового професора до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на своєму засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А.Волошина.

Хоча в Празі Августин Волошин себе віддав педагогічній і науковій роботі, однак повністю політику не полишив. Хоча, активною її назвати важко. На допиті 22 травня 1945 р. А.Волошин заявив, що на еміграції не займався політичною діяльністю. Однак, на іншому допиті, 5 червня, він заявив протилежне: «Ні, це не відповідає дійсності, так як я і інші члени уряду займались

політичною діяльністю... ми направили меморандум міністру закордонних справ Ріббентропу».

Питання: Коли, якого змісту і в зв'язку з чим направили фашистській Німеччині меморандум від імені уряду «Самостійної Карпатської України»?

Відповідь: Наприкінці вересня 1939 р., я, Ревай, Долинай, Перевузник, Клочурак і Штефан направили підписаний меморандум на німецькій мові міністру закордонних справ Німеччини Ріббентропу. В силу того, що я, Ревай Юліан, Клочурак, Перевузник, Долинай і Штефан, тобто президент і члени уряду були настроєні антирадянськи (явне формулювання слідчого – М.В.), ми в цьому меморандумі організовано виступили проти Радянського Союзу, вимагаючи від фашистської Німеччини не допустити дальнішої експансії з боку СРСР, так як на той час радянські війська вступили в Західну Україну і підходили до кордонів Карпатської України. Ми в силу своїх антирадянських переконань вважали себе противниками Радянського Союзу і не хотіли, щоб вони вступили на територію Карпатської України, а згідно обстановки, яка склалася, це було цілком можливо.

Запитання: При яких обставинах виникло питання про направлення меморандуму антирадянського змісту?

Відповідь: У вересні 1939 р. в Прагу із Словаччини до мене приїхав прем'єр-міністр Юліан Ревай і повідомив, що він вів переговори із Словацьким урядом на предмет приєднання самостійної Карпатської України до Словаччини, проти чого не було заперечень. Я сказав Юліану Реваю, що для обговорення цього питання необхідно зібрати всіх членів мого уряду. Через кілька днів у мене на квартирі зібралися члени уряду, де Ю.Ревай зачитав проект меморандуму на українській мові. У цьому проекті меморандума говорилося про те, що президент, тобто я і уряд самостійної Карпатської України просимо Німеччину як арбітражну державу дозволити останній приєднатися до Словаччини. В результаті обговорення проекту було вирішено створити редакційну комісію в складі Штефана, Перевузника, Ю.Ревая і Клочурака. Ця комісія підготувала меморандум, до якого включила і текст антирадянського змісту. Меморандум в кінцевій редакції був перекладений з української на німецьку мову, підписаний від імені уряду самостійної Карпатської України мною, Ю.Реваєм, Перевузником, Клочураком, Штефаном і

Долинаєм. Потім меморандум був відповідно оформлений і відправлений поштою в Німеччину...

Запитання: Які події відбувалися в міжнародному житті у вересні 1939 р.?

Відповідь: У вересні 1939 р. Радянський Союз визволив і захистив українців Західної України.

Запитання: Значить, антирадянського змісту меморандум був направлений Німеччині саме в зв'язку з вказаними подіями?

Відповідь: Так, це так.

Запитання: Який уряд був на той час в Словаччині?

Відповідь: Тоді президентом Словаччини був Тісо, а прем'єр-міністром доктор Тука, причому цей уряд був германofільським і Словаччина природно знаходилася під протекторатом фашистської Німеччини.

Запитання: Значить, висуваючи в меморандумі вимогу про приєднання Карпатської України до Словаччини, члени вашого уряду добивалися того, щоб бути під протекторатом фашистської Німеччини, а відповідно і самі були германofілами?

Відповідь: Виходить, що так, але ми мали надію, що об'єднаємося з Словаччиною.

По завершенні цього допиту Августин Волошин залишив автограф у своїй «справі»: «Записано з моїх слів вірно, мною прочитано, в чому і підписуюсь».

Немаловажний інтерес становлять відповіді А.Волошина на запитання слідчого майора Вайндорфа з приводу стосунків його уряду з представниками гетьмана Павла Скоропадського та лідера українських націоналістів Андрія Мельника. До речі, ці питання найслабше висвітлені в історичній літературі. «Справа Волошина», сподіваємось, допоможе краще зрозуміти, яким було ставлення до цих лідерів української еміграції Августина Волошина та членів його уряду.

Допит 3 червня 1945 р.

Запитання: При яких обставинах ви зустрілися, перебуваючи в Берліні, з гетьманом Скоропадським?

Відповідь: Коли я прибув в квітні 1939 р. в Берлін, багато емігрантів про це дізналися. Через декілька днів до мене в готель «Мольтке» прийшов секретар гетьмана Скоропадського на прізвище Мурашко, який передав, що Скоропадський бажає зі

мною зустрітися. Я відповів згодою на це і незабаром його відвідав в одному готелі, назви якого не пам'ятаю. Будучи на прийомі у Скоропадського, я з ним мав розмову на політичні теми протягом одної години.

Скоропадський в присутності Мурашко питав мене, при яких обставинах відбулися події на Карпатській Україні, про що я йому розповів. Після цього Мурашко в присутності Скоропадського почав говорити мені, що події, які відбулися на Карпатській Україні, свідчать про необхідність притримання іншої позиції, а саме приєднати Карпатську Україну до всіх решти українських земель для створення єдиної держави на чолі з Скоропадським. Наскільки мені було відомо, Скоропадський прагнув, і в цьому напрямі вів свою роботу, до того, щоб об'єднати всі українські землі, тобто Карпатську Україну і Радянську Україну шляхом відторгнення її збройним шляхом від СРСР і на чолі такої української держави повинен був стояти гетьман Скоропадський.

Я на таку пропозицію нічого не відповів, але Мурашко знову повторив, що якщо не йти таким шляхом, то Карпатська Україна одна завжди буде переживати такі події, які відбулися з нею в той момент. Потім Мурашко почав вихвалити «Громаду» і я зрозумів, що він намагається запропонувати мені вступити в їх організацію «Громада».

Вислухавши все це, я відповів, що в подальшому буду вести роботу в напрямі того, щоб удалити угорців з території Карпатської України і залишити останню в рамках автономії. Далі я заявив, що ні з ким не думаю об'єднуватися і ні в які організації не вступаю.

Не пам'ятаю точно, про що ми ще говорили, але добре пам'ятаю, що через деякий час я пішов і більше з Скоропадським і Мурашко не зустрічався».

Загальновідомо, що ОУН покладала великі надії на події, які розгорталися в жовтні 1938 р. – березні 1939 р. в Карпатській Україні. Для того, щоб краще розібратись в обстановці, до Праги здійснив поїзду А.Мельник. Львівський часопис «Діло» повідомляв, що він «мав очолити збройні сили Карпатської України». Які питання обговорював А.Мельник з представниками чехословацького уряду – невідомо. За словами генерала М.Капустяньського, мова йшла про забезпечення Карпатської Січі

зброєю. Після відвідин Праги А.Мельник побував на Закарпатті. В листопаді 1938 р. А.Мельник, німецький консул Г.Гофман, С.Росоха та І.Роман приїхали до Перечина, де відбувалася таємна нарада. Їх приїзд був зафіксований чехословацькою службою безпеки, однак, про що йшла мова у приміщенні перечинської школи – теж невідомо. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі.

Петро Стерчо у своїй праці опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною Августин Волошин із своїми однодумцями зустрівся з А.Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. Ось текст договору: «Акт писаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності Голови ПУН Полк. Андрія Мельника, Членів ПУН Омеляна Сеника Грибівського і Ярослава Барановського Лімницького, Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина, Членів Уряду Карпатської України Прем'єра Юліана Ревая, міністра Августина Штефана, яким прийнято наступні рішення:

I

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіма з того впливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за законодатно умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі – Карпатською Україною.

IV

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V

Усі конкретні висновки і потреби, що випливають з тих повищих засад, устійнюються в окремому залучникові.

Як проходили переговори і чи підписував Августин Волошин цей документ?

Допит 19 червня 1945 р.

Запитання: Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

Відповідь: На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з «вождем» українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А.Мельником, але не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А.Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

Запитання: При яких обставинах ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

Відповідь: Знаходячись в Празі до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ю.Ревай і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді і повідомили, що «вождь» українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене – президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А.Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А.Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію.

Запитання: Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

Відповідь: Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації – Ю.Ревай, А.Штефана – забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німецьких властей в Празі одержав на всіх нас

перепустки, так звані «durchlassehein» на право проїзду кордону і перебування в Італії.

Запитання: Перед від'їздом із Праги ви, Ю.Ревай, А.Штефан і Комаринський обговорили спільно план ваших розмов під час переговорів з А.Мельником?

Відповідь: Ні, я цього не пам'ятаю.

Запитання: Коли прибули для переговорів з А.Мельником в Італію?

Відповідь: В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

Запитання: Де саме відбулись переговори з А.Мельником?

Відповідь: Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже нас чекав А.Мельник, його секретар і професор римського університету.

Запитання: Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

Відповідь: При переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор римського університету Онадський (або Онацький) – ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я – президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді.

Запитання: Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

Відповідь: Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення «Самостійної України».

Далі Мельник заявив, що ця ціль по створенню «Самостійної України» буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію.

Запитання: Яку участь взяли в переговорах Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський?

Відповідь: Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

Запитання: Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

Відповідь: Якись плани на переговорах обговорювались, але не в детальній формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

Запитання: Які були прийняті рішення в ході переговорів?

Відповідь: Кінцевих рішень прийнято не було.

Запитання: Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

Відповідь: Документ не вироблявся і я особисто нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

Запитання: На чому тоді закінчилися переговори?

Відповідь: Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю.Ревай і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ю.Ревай, Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

Запитання: Про що домовились названі особи в Римі?

Відповідь: Не знаю.

Запитання: Вас Ю.Ревай, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

Відповідь: Після повернення Ю.Ревай і Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю чи інформували вони мене про результати переговорів з А.Мельником та його соратниками в Римі.

Отже, із вищенаведених матеріалів допитів видно, що протягом празького періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції Павлом Скоропадським і Андрієм Мельником. Вони свідчать про бажання ко-

лишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак, його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб «удалити угорців з Карпатської України».

...Закінчувався 1944 рік. Друга світова війна вступала в свою завершальну стадію. Четвертий український фронт ще перебував на Закарпатті, але своїм вістрям вже був спрямований на Європу. Попереду ще багато боїв, тисячі людей назавжди залишаться лежати в чужій землі, але, що війні скоро кінець – знали, мабуть, всі. Разом з фронтом, немов його супроводжуючи, однак, будучи його складовою частиною, просувався вперед і так званий 4-й департамент Смершу. Серед ряду завдань, які були поставлені перед смершівцями, було «виловлення і знешкодження українських буржуазних націоналістів».

Перше знайомство А.Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. «Недрімлюче око» працівників Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку Подліпками, 12, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку №12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Проїшла мить – і капітан Шибайлов (так звали чи псевдо було смершівця) вже відкривав двері будинку. Перекоаний у тому, що виникло якесь непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватись не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов запропонував сісти Волошину, під'їхала до вулиці Делострелецької, колишній президент ймовірно зрозумів, що він вже додому не повернеться. В будинку під номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вивіски, яка б про це говорила, на ньому не було.

В «Особовій справі Августина Волошина» знаходимо невелике повідомлення: «Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул.Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью «Президия правительства Подкарпатской Руси». До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного управління «Смерш» майором Вайндорфом (№749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортівської тюрми.

У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (Н.Синевирського) «Смерш. Год в стане врага». Автор в 1945 р. працював перекладачем у контррозвідці Смершу. Пропонуємо Вашій увазі деякі уривки з цієї унікальної книги: «Приїхало авто капітана Шибайлова

– Здоров, Микола! – Шибайлов усміхався. Його товсте і рожве лице висловлювало вдовolenня, що успішно виконав завдання.

– Пізнаєш?

Я подивився в сторону кругленького монсеньйора, що виступав з авто.

– Волошин!

– Так. Це він. Ваш бувший президент. Старик Волошин якось непритомно подивився в мою сторону. Мабуть, він навіть не бачив мене. Його очі блудили десь далеко, в невідомих краях.

–Куда смотришь поп? На небо? Поздно! Нужно было раньше богу молиться, а не политикой заниматься.

Волошин слухав Шибайлова байдуже.

–Ну, валяй, валяй вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!

Волошин поспішив. Він якби все ще не вірив, що його арештовано... Я подивився в сторону, куди Волошин віддалявся. Вояк ударив прикладом його в спину...».

Через деякий час А.Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одиночок Лефортівської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще при царизмі, ця тюрма була закрита в 1917 р. Однак, після двадцятирічного «відпочинку» Й.Сталін у 1937 р. помістив у ній вищий командний склад армії на чолі з маршалом М.Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий ра-

дянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах «Велика гра» писав: «Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д'Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... З середини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розмішувались камери. В середині – великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами».

Колишній військовий прокурор М.М.Ушов, який пройшов всі «кола пекла», так описав камеру, в якій він знаходився: «Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам'яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Щодоби горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріпленій невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріпленій металічний унітаз, а поряд – водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших тюрмах, невелике віконечко, у вигляді кватирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6–7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...».

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча слухи про неї існували. Один з в'язнів пригадував: «В три години ночі я був доставлений в Лефортовську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...». Інший в'язень пише, що «Лефортовська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув'язнені, які побували в Лефортовській тюрмі, від одного тільки згадування про неї починали трястися».

Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Як пригадував Треппер, людина не мала ні хвилини спочинку. На протязі години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаєтесь тощо. Заснути було майже не-

можливо, бо щовечора біля десятої години починалось занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалось враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров'я людини.

Під час арешту Волошину сповнилось 70 років. Можливо, в читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилась в кращих умовах, мала які-небудь привілеї. На жаль, мусимо Вас розчарувати, вік для ув'язненого не був спасінням. Вченому-мікробіологу Надсону, якого повели на допит, було 73 роки. І коли через дві доби (!) він повернувся, то товариші по камері його не впізнали: «Виглядав він дуже погано. Лице земляного кольору, очі запалені. Від втоми він ледве тримався на ногах... навіть не міг їсти».

У Волошина не посоромились відібрати при арешті навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування «Особову справу Августина Волошина», то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з М.М.Ушовим, який писав, що «співробітники НКВС були, як правило, владолюбними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім'я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість».

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: «В чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю». Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих «бідах», до яких не мала ніякого відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августину Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Наводимо його повністю:

Постановление
(О предъявлении обвинения)
г. Москва, 1945, июня 20 дня

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза

Постановил:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58-4 и 58-11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен» Начальник Отделения Следственного отдела подполковник Кулешов.

«Утверждено» Зам. начальника Следственного отдела Главного управления «Смерш» подполковник Флягин.

20 июня 1945.

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення В.І.Марчука із Житомирщини: «Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиначку помістили Августина Волошина – Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене «Отче наш». Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: «Ну, как, «Отче наш» выучил уже?». Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і

Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталось.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: «Прем'єр-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина».

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я що добру і розумну людину». Свідчення В.І.Марчука повністю підтверджуються даними заключення медичного персоналу Бутирської тюрми:

Врачебное заключение

10 июля 1945 г.

Заклученный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце – границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекали ноги, совершенно исчез аппетит. Заклученный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутирской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лефортовской тюрьмы НКГБ СССР майор медицинской службы Яншин.

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. На основі «Справи Волошин» ми маємо можливість встановити точну дату смерті.

Акт

Заклученный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)

Копия верна

Секретарь Бутырской тюрьмы

НКВД СССР (подпись)

Капитан Свитский.

Акт

Судебно-Медицинского исследования трупа Волошина А.И.

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

(Детализированный лист)

Анатомический диагноз:

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно

Семеновский.

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. У «Заповіті», написаному 19 серпня 1944 р. в Празі, Волошин вважав, що «лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй». До цього ми повинні прагнути.

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Педагогічні погляди Августина Волошина – це тема для окремого дослідження. Її торкалися різні шанувальники наукової спадщини Волошина, наголошуючи на потребі вивчення цієї проблематики. Щоправда, переважна більшість висловлених оцінок стосується, як правило, окремих праць вченого. Так, приміром, В.Бірчак був високої думки про книжку «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій», яка побачила світ двічі (1923, 1935). «Книжка отся чи не найгарнійша из всіх, які видав Августин Волошин, – писав В.Бірчак. – Своім методом та об'ємом матеріалу, гарним стилем та легким народним язиком стоїть ся книжка на тій висоті, що не повстидалиби неї інші больше розвинені народи». Названий автор чи не першим порушував питання про критерії оцінки заслуг А.Волошина. В.Бірчак переконливо стверджував, що найважливішою «громадянською працею Августина Волошина се його педагогічна діяльність». На його думку, А.Волошин як вчитель «міг не тільки вчити, але і виховувати молодь».

Зауважимо: зміст згаданої праці (186 сторінок) охоплює 115 питань, які А.Волошин ґрунтовно висвітлює у чотирьох розділах: «Загальна педагогіка», «Фізичне виховання», «Духовне виховання» та «Дидактика». Особливу увагу дослідник приділив процесу виховання, у центрі якого – вихователь; етапам цього процесу, його типам і формам. Вчений посилається на працю «Еміль або про виховання» Ж.Ж.Руссо (1712–1778), який вирізняв три фактори виховання:

«1) природа, 2) людина та 3) вихователь».

А.Волошин, не заперечуючи французькому просвітителю, називає п'ять визначальних чинників, а саме:

«1) сім'я (родинний будинок), 2) школа, 3) держава, 4) церква, 5) вихователь».

Ці фактори, на думку педагога, тісно взаємопов'язані між собою і, власне, доповнюють один одного. Так, скажімо, школа і сім'я органічно поєднані між собою, бо ж мовиться про гармонійне виховання дитини. Доводиться пошкодувати, що видатний український педагог сучасності В.Сухомлинський не знав педагогічних поглядів А.Волошина. Воістину у ріднім краю

геніїв немає, якщо їх оминати. Звісна річ, сказане не відноситься на адресу всесвітньо відомого педагога з Кіровоградщини, який серце віддав справі виховання дітей. Але чи не цікавий факт. А.Волошин був добре поінформований нерідко навіть про деякі, сказати б, опосередковані моменти, деталі; проте всі вони важливі, якщо розглядати їх крізь опуклу лінзу характеристики світоглядних позицій підростаючого покоління, власне, щодо їхнього формування. Візьмемо для прикладу збори батьків, що передусім у стінах школи набули традиції «у Німеччині, Франції та Швеції».

Під час зустрічі з батьками учитель має можливість обговорити поведінку дитини. Щоправда, від вчителя подібні збори вимагають належної підготовки, терпіння, тонкого педагогічного такту і компетентності. Ведучи мову про «ідеали виховання», А.Волошин надав певну значимість тому, що у різних народів неоднакове розуміння й тлумачення цього питання. Насамперед в уяві представника того чи іншого народу постають імена «прославлених людей», бо саме про них складаються «легенди», історичні пісні, трохи ідеалізують їх. «Таким загальнолюдським ідеалом видається Ісус Христос». Звичайно, мають місце й інші прояви ідеального на різних етапах «морального розвитку дитини». Тут особливо вагоме місце батьків і вчителів. Помітний вплив на виховання моральних принципів справляють церковнослужителі.

Цікава деталь: розглянути ідеал крізь призму «зверхлюдини» як результат процесу розвитку особи, виписаний німецьким філософом та поетом Фрідріхом Ніцше (1844–1900). А.Волошин наголошує, що така «зверхлюдина» «не є конкретною особою і не є ідеалом загально моральним». Педагог обстоює, таким чином, висловлену ним тезу про те, що ставлення до дитини не складає «безправного предмету виховання». Іншими словами, виховання особистості залежить від цілого комплексу засад, а найперше – від високо компетентної особи вихователя. Мета виховання, на думку А.Волошина, «вимагає від вихователя знання і звання. До всього того потрібна щира любов до дітей і захоплення до виховательської праці». Мовиться тут не лишень про вчителя, а радше – про роль вихователя загалом (мати, батько, церковнослужителі тощо). На його погляд, виховний процес, скажімо, у родині «так треба приладити, чтобы дитина

інтелектуально и морально могла розвиватися». У цьому плані український дослідник із Закарпаття солідаризувався з настановами таких відомих педагогів як Монтень, Руссо, Толстой, а також німецький вчений Ціллер, працями якого широко користувався А.Волошин. Приміром, він у багатьох місцях послуговується книжкою Ціллера «Основи вчення про виховне заняття», що з'явилася у Лейпцігу ще 1865 року.

Доречні вказівки А.Волошина щодо еволюції «морального характеру» дитини в умовах сім'ї. Батьки, у першу чергу, служать взірцем для дитини; розвиток і становлення її морального характеру «бере свій початок на рівні наслідування, тобто «призвичаєваня». У зв'язку з цим заслуговує на увагу висновок автора «Педагогіки і дидактики» про визначальні принципи, які спричиняють успішне виховання справжнього громадянина – патріота своєї держави. Вони і сьогодні зберігають своє актуальне звучання.

Ведемо бесіду про безперервне виховання на ранніх етапах життя людини, оскільки цей процес «зачинається вже з першої хвилини життя дитини й триває до того віку, доки вихованець не дозріє. Старша особа вже не підлягає впливам своїх вихователів». Окрім цього, не слід забувати, що свобода виховання обмежена природними обдаруваннями дитини, а також умовами і обставинами життя. Інакше кажучи, «дитина не є такою матерією, як воск і з котрого можна виліпити, яку ми хочемо форму, но не являється і такою личністю, котра на світ Божий принесла вже готову свою індивідуальність». Цікавий погляд А.Волошин-педагога на етапи виховання дитини. За його твердженням, слід розрізняти «чотири доби» (етапи), які творять цілісність виховного процесу від немовляти до зрілості: доба: від немовляти до кінця першого року; доба: від недолітка до сьомого року; доба: вік дитячий – від 8 до 15-го року; доба: вік юнацький – від 15 до 24-го року.

Для кожного з названих етапів характерні свої відповідні рамки, що обмежують дію факторів виховання взагалі. До них відносяться:

- а) природні дані дитини з моменту її народження;
- б) вплив навколишнього середовища (природа, товариство);
- в) стан виховання, його якість, а звідти – «і недостатки науки

і виховання.

Примітно, що А.Волошин теоретично обґрунтував і докладно описав, власне, особливості форм виховання на кожному з цих етапів. З цього випливає важливість особливостей з боку вихователя, бо ж «педагог повинен знати психологію (розрядка Августина Волошина – М.В.) дитини». Вчений поділяє думку англійського мислителя Герберта Спенсера (1810–1903), який вважав, що кожний «педагог має бути філософом». Отже, формування особистості з огляду на становлення світоглядних позицій, переконань, духовних запитів, суспільних і особистих зацікавлень здійснюється у поєднанні з такими складовими компонентами, як: а) духовне, б) фізичне, в) естетичне, г) трудове виховання.

Важливість стану здоров'я дитини і його врахування під час виховного моменту – на першому місці. Але А.Волошин слушно застерігає: вихователь (мати, батько, вчитель) не повинен «бити дитину по голові, торгати їй за вуха, волосся», «щоб не зашкодити нервовій системі» виховання. Натомість «для морального виховання» дитини слід ширше використовувати такі форми розваги, як «забава, казка і розмови». Казка, на думку дослідника, «служить для душевної забави недовлітка»; «вона повинна бути така, чтобы в душі воззивала живу і приємну діяльність фантазії і почувань».

Наголосимо: А.Волошин вбачав першорядну роль у трудовому вихованні підростаючого покоління. Тут він дещо поглибив французького психолога та педагога, одного з творців експериментальної педагогіки Едуарда Клапареде (1873–1940), на класифікацію типів праці. Умовну, а часом і чітку межу між собою мають чотири типи: а) легка, б) зацікавлена, в) важка, г) нудна.

При цьому варто й бажано спостерігати за дитиною: якщо вона правдиво втомлена, то їй необхідно дати можливість відпочити. Коли навіть дитина імітує втому, то і в такому випадку «не треба її далі примушувати до праці».

Сьогодні модним стало у практиці вчителів говорити про тести. Їхню сутність на рівні завдань і передбачуваних рішень А.Волошин розкрив ще в 1923 році на сторінках цитованої праці «Педагогіка і дидактика». Отже, як бачимо, нове – це добре призабуте.

Важливі думки педагога про духовне виховання дитини. Адже саме воно є «першою умовою інтелектуальності». Дитина по-

винна одержати «можливо більше способів ознайомлення зі зовнішнім світом».

Духовне «виховання має підтримати свіжість і бадьорість сил дитячого розуму, не допускати до індиферентизму, вялості й лінивості». Великого значення надав закарпатський вчений такій школі, яка функціонувала б на засадах народності; вона повинна привити учням любов і зацікавленість до вивчення рідної мови, народних звичаїв, традицій, культури загалом. Педагог накреслив шляхи та прийоми.

Помітні результати духовного виховання дітей мають місце у тих школах, де належним чином викладається історія та географія – предмети, матеріали яких можна і доцільно пов'язати з літописом рідного народу, рідного краю, багатством і красою рідного села чи міста у вужчому розумінні, а відтак – Вітчизни загалом. І знову на передній план А.Волошин висуває питання про роль вчителя народної школи. Він повинен із палким завзяттям говорити учням про все те, що є народне, що є наше, аби викликати в дітей відчуття любові й поваги як до рідного народу, так і до чужих.

Щодо форми виховання, то автор «Педагогіки і дидактики» поділяв досягнення цієї мети. Зокрема, це завдання найбільш ефективно реалізується у процесі викладання рідної мови. Цьому питанню А.Волошин приділяв особливу увагу, оскільки у мові вчений слушно вбачав ґрунт для національної атрибуції того чи іншого народу, у т.ч. й українського. Є два найважливіші прояви: а) індивідуальний, б) колективний.

При цьому підкреслимо: А.Волошин віддавав перевагу індивідуальному вихованню, оскільки його наслідки «суворо залежать від вихователя». Це стосується і таких навчально-виховних інституцій, як сиротинець, тобто у наближеному представленні – школа-інтернат у сучасних умовах. Як увиразнює А.Волошин, «найкраще процвітають виховні інститути в Англії». Вимоги до виховання у сиротинцях («виховних інститутах») окреслюються трьома рівнями, а саме: а) гігієною («гігієнічно відповідним»), б) педагогікою («педагогічно ведений») з врахуванням належного забезпечення стану навчання та дисципліни, в) релігійно-моральною «теплотою живого духовного життя».

Сиротинці як виховні центри («інститути») повинні мати у своєму розпорядженні «свою школу, свою робітню, город і по-

ле»; в першу чергу, дуже добрий персонал, щоби дух там був родинний, веселий, теплий і бадьорий. Гадаємо, не буде перебільшенням, коли скажемо: ці свої настанови-рекомендації А.Волошин успішно реалізував на практиці, відкривши на свої кошти аналогічний сиротинець в Ужгороді. Про виховний процес у ньому, що відбувався під особистим патронажем Ірини та Августина Волошиних, поділились спогадами із авторами цих рядків кілька жителів Закарпаття, у тому числі доцент Ужгородського університету Степан Штефуровський. До речі, А.Волошин стверджував на сторінках «Педагогіки і дидактики», що в сиротинцях необхідно залучати до виховання дітей переважно жінок. Адже вони – в екстраординарних умовах – краще, ніж чоловіки, розуміються на характерних підступах до вихованців та «мають до них тепле почуття і материнське серце».

Аналіз педагогічних праць А.Волошина показує, що в його особі українська педагогічна наука мала і методиста; він вже на початку 20-х рр. нашого століття розробив цілісну систему поглядів на проблемні питання з прикладної методики, загальної дидактики тощо. А.Волошин розрізняв домінуючі відмінності між трьома частинами, що складають «Загальну дидактику» і націлюють на конкретні вимоги-дороговкази: а) що вчити; б) як вчити; в) забезпечення шкільної дисципліни.

Ці програмні положення, що містять водночас і запитання, не залишилися без відповіді.

«Учити, – підкреслює А.Волошин, – значить подати нове пізнання, щоби воно сталося власністю душі ученика. Школа надає таку науку, котра служить цілям виховання». У цьому зв'язку постають особливі завдання саме перед школою. Таких завдань – сім: розвивати тілесну силу плекання і добрих забав і спорту; охороняти й розвивати здоров'я смислових органів; подати знання; розвивати порозуміння законів і краси природи; вказати розвиток народного мистецтва з метою його порозуміння та сприйняття; підготовка учнів до дитських життєвих обставин, передусім любов до праці;

довести учнів до співжиття.

А.Волошин надавав особистості вчителя, його педагогічній майстерності в навчальному процесі, як вже підкреслювалося вище, надзвичайну роль. Він поділяв погляди німецького вченого Ернста Лінде, який стверджував: «Метода вчителів лиш тоді має

силу, а навчання тоді буде артистичне, коли вчитель є артистом, коли в навчання вкладає свою живу особистість». Без сумніву, в успіхах учнів заґрунтована невтомна, часом непримітна праця вчителя. Його знання, любов до дітей і вміння пробудити в них інтерес до пізнання нового, відкриття незвіданого. Головна тут думка А.Волошина полягає в тому прагненні, яке свого часу сформулював німецький філософ І.Кант (1724–1804): «Відкривати людське в людині – ось вирішальне завдання вчителя». Безумовно, що праці уславлених німецьких мислителів Гегеля, Фіхте та Канта були добре відомі автору праці «Педагогіка і дидактика». Завершуючи її розгляд, наголосимо: на сторінках цієї винятково важливої праці в усій педагогічній спадщині А.Волошина суттєве місце відведено методиці викладання різних наук, у т.ч. рідної мови, теології, історії, географії, краєзнавства, науки про числа (математики), фізики, науки сільського господарства, малювання, співу, гімнастики тощо. Ми переконані: перевидання «Педагогіки і дидактики» давно на часі.

Перу Августина Волошина належить ще одна праця, яку дослідники оминули своєю увагою. Ми робимо спробу ввести її, таким чином, у науковий вжиток. Мовиться про змістовну брошуру «О соціальному вихованню», що побачила світ 1924 року невдовзі опісля видання «Педагогіки й дидактики». Її автор дає короткий огляд еволюції соціалізму, слушно відзначивши, що людське суспільство зазнає поступових змін, які зумовлюють різні ступені культурного середовища. За словами дослідника «християнська культура розбила і розбиває інститути рабства, нерівності і несправедливості». Роль соціального виховання поєднується з метою – «ширити культуру, понести світло знання і хотіння доброго в усі куточки людського життя».

Соціальну педагогіку А.Волошин простежує у двох напрямках: а) позитивістському та б) ідеалістичному.

На його думку, соціальна педагогіка заснована на моралі, освіченості, а звідти – «виховання волі». Цікаве визначення соціалістичної ідеї знаходимо у праці А.Волошина, який розглядає її як «ідею суспільної солідарності». Все це засвідчує той факт, що йому були близькі, зрозумілі позиції Сен-Сімона, Комта, Традендорфа, Гілла. Зовсім інша справа, як ці соціалістичні ідеї зазнали цілковитої деформації під орудою Й.Сталіна (1879–1953), його попередників і наступників, коли

було упосліджене все людське, знецінене навіть поняття «соціус», що у перекладі з латинської мови означає «товариш», а натомість у пошані були інші величини, зокрема, жорстокість, ненависть, немилосердність до людини.

Як у попередній книжці «Педагогіка і дидактика», так і в брошурі «О соціальному вихованню» багато місця відведено вихованню дітей в умовах школи. У школі процес виховання повинен опиратися на власні інтереси батьків, які теж прагматично зацікавлені, аби їхні діти здобули грамоту. Однак школа повинна мати самоуправління, що означає також «свого роду автономію для учнів». У цьому контексті заслуговує аналізу розділ «наука о дітині».

Як підкреслює А.Волошин, соціальна педагогіка спричиняє подвійний вплив на виховання, тобто в теоретичному й практичному ключі. Скажімо, виховний процес має одні особливості в сільському, інші – у міському середовищі, де наявні ширші можливості для пізнання світу, ніж у селі. А.Волошин як педагог-гуманіст, який черпав своє розуміння доброти й любові до людини у рядках Святого Письма, а також у творах Коменського, Песталоцці, Гете, Руссо, Шекспіра, Шевченка, Толстого, був глибоко переконаний: всі чинники виховання повинні бути пройняті «ідеєю людської солідарності», значить і любов'ю до ближнього. Хто знає, либонь, звідси випливає чітка негативна позиція А.Волошина щодо використання у виховному процесі «тілесної кари». На його думку, «тілесна кара в школі шкодить і учневі, і учителеві. Шкодить учителеві, бо зменшує любов та пошану до нього. Ніяка кара не повинна нищити моральної гідності людини».

Багато праць А.Волошина несуть на собі печать християнської моралі. Але всюди вона трактується не тільки з огляду на певну релігійну спрямованість розповіді, але й з погляду на гуманістичне розуміння її предмету. Такий висновок напрошується і при оцінці такої Волошинової книжечки, як «Методика» (Ужгород, 1935). Тут міститься, зокрема, розділ «Методика науки віри», в якому ставиться мета вивчення істини віри, а також, щоб «довести учнів до визнання християнської віри не лише устами, але й серцем».

А хіба випадкова бесіда автора «Методики» про педагогіку, що висвітлює статеві відносини, статеve виховання

підростаючого покоління? Звісна річ, не з усіма його рекомендаціями можна погоджуватися сьогодні, але у свій час вони сприймалися справедливо, як «універсальні поради». Педагогіка статевого виховання молоді як проблема була вперше в Закарпатті покладена саме А.Волошином на конкретну основу, хоч певні застереження щодо підступів до з'ясування окремих питань у світлі нинішніх оцінок мають місце. Вони зумовлені насамперед тим, що А.Волошин окремий цикл питань висвітлював у рамках так званого гармонійного виховання статевих відносин, ґрунтуючись на постулатах богословської науки.

Проте його загальні твердження суттєво не розходяться з тогочасною педагогічною думкою визначних вчених з європейських країн (Англія, Німеччина, Франція, Італія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Росія, Польща, Україна). Особливо впадають в око типологічні зіставлення з доробком Я.Коменського та Ф.Ферстера. Стержневим є висновок Волошина про те, «щоби духовне» я «одиниці запанувало над тілесним». Отже, А.Волошин вже в 20–30-ті рр. порушував складні питання соціальної педагогіки і, не оминаючи «гострих кутів», розв'язував поставлені перед собою завдання на рівні вимог своєї доби. Низка його характеристик у рекомендаційному плані не втратила актуального звучання і сучасного читача.

Новим кроком у науковому набутку А.Волошина стала поява книжки «Педагогічна психологія» (Ужгород, 1933). На правах рукопису ця праця у 1935 році розповсюджувалася як окреме видання за ціною 25 чеських корун.

А.Волошин приділяв першорядне значення психологічним студіям, оскільки «психологія є тою наукою, яка описує та виявляє духовні явища»; в її завдання входить «опис і пояснення процесів та явищ, що відбуваються в людській душі. Отже, вона вивчає саму людину». Сутність такої позиції пов'язується з давньогрецькою філософією. Адже ще Сократ закликав: «пізнай самого себе».

Автор «Педагогічної психології» робив вододіл між загальною та диференціальною психологією, бо ж «психологія не може інтересувати тільки те, що є в душах загальне, але й те, що є ріжне». А звідси – залежність: справжній вчитель, власне, вихователь тільки тоді, коли він – психолог. Від цієї залежності постає успіх як результат діяльності педагога. На сторінках цього

монографічного дослідження розкрито десятки питань. Серед них чотири «типи пам'яті»:

1) візуальний, 2) акустичний, 3) моторичний, 4) мішаний. Щодо вивчення процесу розвитку, тобто «розвивання пам'яті» в дітей, він відзначав, що одним із перших експериментально досліджував ці питання московський педагог А.Нечаєв. Щоправда, А.Волошин не копіює свого сучасника із Росії, а радше – дає своє трактування проблеми. Закарпатський вчений вважав, що «найголовнішим засобом розвивання пам'яті» є метод звичайного «повторення матеріалу». Особливо «цінною творчою силою нашої душі» є фантазія, у т.ч. фантазія дитини. Свого часу французький психолог-педагог Альфред Бінет розрізняв чотири типи уявлення:

1) описуючий, 2) чуттєвий, 3) толкуючий (філософічний), 4) ерудичний.

А.Волошин поділяє думку німецького вченого А.Меймана, який характеризував «добро фантазію» як а) живу, б) багату, в) оригінальну.

Почуття людини А.Волошин розкриває у двох іпостасях: почуття смислові та духовні. Ведучи бесіду про «розвивання естетичних почувань», він наголошує: виховання естетичного смаку до 10-го року життя дитини має лише підготовляючий характер... По 10-му р. можна вже науково (підкреслення наше – М.В.) приготувляти учня до критичної інтуїції». До речі, у виданні 1935 року, яке чітко різниться від попереднього очевидним дотриманням норм української літературної мови, тут є різночитання, доповнення, окремі нові спостереження. І водночас в обох виданнях містяться аргументовані формулювання, скажімо «шкільна наука при кожній нагоді повинна повзбуджувати любов до правди і вивворювати в душах учнів добрі ідеали». Чимало тематичних питань, досліджуваних на сторінках «Педагогічної психології», розкрито у науково-популярній площині. Однак, це не завадило авторові «Педагогічної психології» «використати десятки наукових джерел різними мовами (українська, російська, чеська, німецька, угорська), що належали перу українських, німецьких, чеських, словацьких, англійських, угорських і російських вчених. З-поміж найбільш відомих імен назвемо такі, як С.Русова, Я.Ярема, Й.Гендріх, В.Штерн, К.Бюлер, О.Кульне, В.Вунд, Е.Лінде, П.Янет, А.Бінет, Е.Клапереде, В.Данталл, А.Нечаєв,

Л.Виготський, О.Вільмани, А.Меманн, Г.Гофдінг, Ф.Шмідт та ін. Корпус використаних наукових одиниць, не в останню чергу, стверджує той факт, що А.Волошин був добре обізнаний з найновішими досягненнями у царині педагогічної думки другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Тому й не дивно, що «Педагогічна психологія» користувалася значним попитом, власне, вона стала настільною книжкою для закарпатських освітян. Це відноситься і до інших праць Волошина, зокрема: «Дидактика» (Ужгород, 1932) та «Логіка» (Ужгород, 1935). Як відомо, А.Волошин написав «Дидактику» у двох частинах, які розповсюджувалися «на правах рукопису» накладом педагогічного товариства Підкарпатської Русі. На жаль, нам не вдалося розшукати перший випуск; ми мали в розпорядженні тільки другу частину цієї цікаво задуманої праці. Вона містила два розділи: а) загальна дидактика; б) школа й вчитель.

Як перший, так і другий розділ, у свою чергу, членується на конкретизовані підрозділи, в яких лаконічно мовиться про роль навчального плану в державній школі, розкладу годин, екскурсії, шкільних свят, театру, виховання естетичного смаку, почуттів патріотизму («виховання народного духу в школі»), а також релігійного життя. У другому розділі «Школа й учитель стисло розглядаються форми виховання дітей, власне, умови виховання молоді у світлі наукових засад. Автор не оминув своєю увагою і питання педагогічного уміння, такту вчителя або вчительки проводити заняття з хлопцями чи дівчатами у нижчих і вищих класах, розвитку слухняності у дітей, що має три фази (безпосередня сугестія, посередня сугестія та автосугестія). Мовиться також про вміння вчителя або вчительки використовувати накази, заборони, поради, попередження у стінах школи, здійснювати нагляд, оскільки без нагляду дитина «може причинити й собі і другим велику матеріальну або моральну шкоду». У цьому зв'язку заслуговує ширшої оцінки параграф 21, в якому А.Волошин вельми аргументовано обстоює слушність такої тези, висловленої ще в 1896 році німецьким педагогом Ернстом Лінде на сторінках книжки «Особиста педагогіка». Дозволимо собі ще раз процитувати слова Е.Лінде – А.Волошина: «Методика вчителя лише тоді має силу, а навчання тоді буде артистичне, коли учитель є артист, коли в навчання вкладає свою живу особистість. Особистість є там, де знання з'єднуються з почуттям. Зимний, байдужий

чоловік не може бути добрим учителем, хочби й як держався правил дидактики».

Окремі питання з дидактики знайшли своє подальше розкриття у наступній книжці, що з'явилася під назвою «Логіка» 1935 року і є результатом співпраці: її написав А.Волошин, а переробив Андрій Алиськевич, відомий діяч на теренах освіти в Перемишлі та, у першу чергу, в Закарпатті, як директор уславленої української класичної гімназії в Берегові.

Вже з перших сторінок цієї праці панорамно закросена бесіда про сутність питання: «Що то значит «учится», а що значить «учити»? Отже, «учится» значить: лучити нові зображення (відомості) з давніми в одну нерозривну цілість, в нові асоціативні ряди дорогою аперцепції». З іншого боку, «учити» значить: подавати другим нове знання, дорогою аперцепції, ваги і зацікавлення (розбудження душевного, всестороннього інтересу). Школа подає таку науку, яка служить цілям раціонального виховання. Таким чином, логіка, за визначенням Волошина, – це наука про «правила справного думання». Автор дає класифікацію цього впливового об'єкту, поділяючи логіку на загальну (або елементарну) та систематичну (методологія). Ось кілька визначень у пов'язі з предметом логіки як науки, без якої процес виховання та навчання – невіддільний. «Логіка або наука правильного думання (мислення)... не учить нас правильно думати, так само як граматики не учить нас говорити, але як підручник душевної гімнастики подає нам закони правильного думання, котрих знання єсть кожному образованному – чоловікови, а тим більше учителеви потрібне, щоб вмів доказувати або провірювати правдивість своїх і чужих сусідів, поглядів і тверджень, щоби учився обережності, критичности в думаню». А.Волошин дійшов правильного висновку: «Правила справного думання подає окрема наука, котра називається логікою, а для доброго учителя є проготованнем, введенням до дидактики, себто до науки о засадах і способах навчання». Автор прискіпливо розкриває сенс кожного питання, що спричиняє «творення понять» (конкретних, збірних, матеріальних, абстрактних, надуманих, уявних у свідомості учнів завдяки а) відновленню (репродукції), б) рефлексії, в) абстракції, г) синтезу, д) комбінації основних конститивних прикмет. Адже дитина (учень), на відміну від дорослої людини, тільки тоді «творитиме логічні поняття»), якщо матиме

«уяву», відомості про даний предмет». Вчений вказував і на труднощі, які виникають у дитини (учня) з появою кількох понять, предметів, нерідко різних, протилежних для розуміння. «Коли в нашій свідомості, – відзначає А.Волошин, – являється окремі два поняття або дві групи понять і ми установимо межі ними відносини, тоді повстане суд (осуд) – іншими словами це (судження – М.В.) є та форма нашого думання або така психічна проява, в котрій висловлюємо взаємні відношення одного поняття до другого».

Особливо чіткі дефініції неоднакових систематичних проявів містяться у розділі «Методологія», де розкриті об'єктивні й суб'єктивні докази, а також індукція, дедукція, аналогія, гіпотеза, класифікація наук, історія логіки тощо. З останніх сторінок цієї праці зацікавлений читач міг дізнатися про основоположні принципи логіки, розроблені Сократом (469–399), Платоном (427–347), а також Аристотелем (384–322). Він увиразнює здобутки людської цивілізації в добу Відродження, надбання в галузі природничих наук (математика, астрономія, фізика), що пов'язуються з іменами Коперніка, Галілея, Келлера, Ломоносова, Лейбніца, Декарта, Бекона, Спенсера, Больцано, Гумбольдта, Вундта, Комте; з такими мислителями, як Вольтер, Гегель, Фіхте, Кант, Ібервег, Лоце, Гуссерль, Лінднер, Масарик, Дртіна, Крайчі.

З російських вчених А.Волошин користувався працями М.Лоського та Виготського; охоче він називає ім'я славнозвісного Володимира Соловйова (1853–1900), творця вершинної філософської думки Росії, ім'я якого кровними узами пов'язане з Україною. Адже його рідним дідусям по материнській лінії був всесвітньо відомий український філософ Григорій Сковорода (1722–1794). З контексту наукових праць, виданих А.Волошином упродовж 20–30-х років, не випадає цікавий підручник – «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій». Ця книжка першим виданням з'явилася в Ужгороді 1923 року, а другим – в 1931 році. Таким чином, в особі А.Волошина маємо і літописця педагогічної науки. На цей факт звернув увагу Штефан, відзначивши, що Волошин присвятив себе педагогічній діяльності і залюбки студіював праці Я.Коменського, Й.Песталоцці, Й.Гербарта, Ф.Фребеля, Ф.Кіндерманна, В.Паржизека, Х.Залцманна, Ж.Руссо, В.Ченінга,

Г.Манна, І.Мілтона, Ф.Фенелонс, Д.Локка, Еразма Роттердамського, М.Монтеня, Ж.Мілла, Г.Спенсера та ін., популяризував їхній доробок. Важливо, що він вів широку пропаганду художньої і філософської спадщини Гете, Шіллера, Канта, Фіхте, Гегеля, Толстого, Ушинського та ін. Поза всяким сумнівом, мав рацію А.Штефан, зауваживши, що А.Волошин «став найкращим фахівцем-педагогом... в системі народного шкільництва».

Додамо – не тільки на Закарпатті, але й на інших землях Західної України. Вчений прагнув подати читачеві стислий нарис світової педагогічної думки, пов'язавши її безпосередньо із надбанням педагогіки в Україні. Слід наголосити: в «Короткій історії педагогіки» А.Волошин висвітлив поетапний розвиток педагогічної думки «в час передхристиянський», «в період «до Реформації», в часи «від Реформації до Песталоціого», «новішу добу», тобто від початків формування педагогічних світоглядів у певну цілісність до 20–30-х років ХХ ст. Окремий підрозділ складає огляд історії шкільництва в Закарпатті. Тут згадується Грушевський монастир як центр просвітництва, де були опубліковані, за твердженням багатьох вчених (М.Возняк, О.Горбач, А.Ігнат, О.Орос, Н.Полонська-Василенко (у т.ч. А.Волошина), «Молитвослов» і «Буквар» церковно-слов'янською мовою. З поміж діячів на ниві освіти названі Де Камеліс, І.Брадач, А.Бачинський, в заслугу яких покладено видання «Катехизису» (1692), «Азбуки» (1770) тощо. Не доводиться дивуватися, що дослідник при кожній okazji удостоює високої оцінки спадщину Михайла Лучкая («Грамматика славо-рутена», «Історія Карпато-рутенорум»), а також «Русько-угорську грамматику» Івана Фогорашія (Відень, 1833). За його словами, Олександр Духнович (1803–1865) був «найсумліннішим педагогічним письменником ХІХ ст.». Його перу належать «Буквар», «Скорочена граматика», збірник «Хліб душі», а також педагогічна праця «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских» (Львів, 1857).

Цікавий факт: за підрахунками А.Волошина, тільки в 1922–1923 роках на Закарпатті було надруковано 20 нових підручників. Як доводить автор «Короткої історії педагогіки», особливості доби дохристиянської педагогіки добре узгоджуються із ілюстраціями історії виховання в Греції, Римі, Китаї, Індії та Ізраїлі. Вже у дохристиянський період існувало поняття

«народна школа», в якій «учителя поважали ліпше, як батька». Серед тих, хто прилучився до найбільш активного розвитку педагогічної думки, А.Волошин називає Гомера, Піфагора, Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона, Квінтіліана. Початки християнського виховання припадають на роки життя Ісуса Христа (7 до н.е.–30), який «просвітив своїм приміром і своєю наукою людський рід і назначив нову ціль і нові середники для виховання», будучи при цьому «правдивим вихователем». А.Волошин дає оцінку системі шкільництва та виховання в середні віки, коли дітей виховували «в дусі християнства» у стінах середньовічних університетів (Париж, Прага, Відень, Болонья) тощо. Він докладно характеризує діяльність Лютера, Цвінглі, Тродендорфа, Штурма, а також представників так званої «течії реалізму в педагогіці» – Монтеня, Бекона, Декарта. Саме останнім вдалося застосувати на практиці «Методи обсервації, експериментів досліджування». Осібно високої похвали з боку А.Волошина удостоїлась педагогічна спадщина Я.Коменського, який «подав новий напрям шкільному ділу», поєднуючи «наукову освіту» з «моральним й релігійним вихованням». На його думку, жоден педагог... не мав таких значних заслуг в ділі виховання і шкільної науки, як славетний син чеського народу».

З багатої та різномірної спадщини Д.Локка та Ж.-Ж.Руссо ужгородський вчений виділяє дві праці: «Гадки про виховання дітей» та «Еміль, або про виховання». А.Волошину імпонувала теза французького гуманіста Ж.-Ж.Руссо з його твору «Еміль, або про виховання», що вперше побачив світ 1762 року: «Чоловік родиться на світ слабим, і виховання має йому все додати. Вихователь повинен вислідити натуру дитини і оддалити все, чтобы могло шкодливо впливати, т.е. має обороняти серце дитини од хлого (негативное виховання). Чинниками виховання суть: природа і люде. Природа учить нас, як розвивати наші внутрішні сили і органи». Іншими словами Ж.-Ж.Руссо зацікавив найширший читацький загал до справи виховання. Він підкреслював, що «вихованне має бути природнее!» Між іншим, тут впадає в око така примітка: Волошин робить посилання на висловлювання Вольтера про значення педагогічної системи Ж.-Ж.Руссо, арсенал якого був спрямований на розвиток освіти серед тих, хто читатиме книжку «Еміль, або про виховання».

Продовжуючи бесіду про досягнення французьких педагогів, А.Волошин зупиняється на теорії позитивізму Августа Комта (1798–1859), Альфреда Фуйє (1838–1912), Йосипа Жакато (1770–1840), Фелікса Дюпаклу (1802–1878), Альфреда Біне (1857–1911) та ін. Зауважимо, що закарпатський дослідник вперше у вітчизняній критиці звернув увагу на теоретичну цінність розробки аналітичного методу в процесі вивчення іноземних мов шляхом писання та читання чужоземного тексту. А.Волошин, розглядаючи сутність педагогічних поглядів Песталоцці з проєкцією на оцінку його творів («Як Гертруда учить свої діти», «Книжка для матери»), наголосив, що автор названих праць «поставив теорію модерної народної школи». Саме тут, власне, і полягає «головна заслуга» Песталоцці. Ця теорія знайшла своє продовження у працях І.Гразера (1766–1841), Х.Гарніша (1787–1864), А.Німайєра (1754–1828), А.Дістервега (1790–1865). Ми вже підкреслювали: у центрі уваги А.Волошина постійно були естетичні цінності, які органічно поєднуються з надбанням художників слова, наприклад Ф.Шілера, Т.Шевченка, П.Куліша, Л.Толстого, О.Духновича та ін. Твори видатних письменників, як і філософів, служили йому переконливою основою для характеристики визначальних завдань загальної педагогіки. До речі, засновником передшкільної педагогіки він по праву вважав Фрідріха Фребеля, праця якого «Виховання Людини» (1826) містила чимало новаторського щодо здійснення навчання дітей шляхом впровадження у систему навчально-виховного процесу гри. Ідеї Фребеля знайшли вдячний ґрунт в Україні та в Росії. Вони широко використовувались у педагогічних закладах Ніжина, Одеси, Львова, Тули та в Ясній Полянї, де навчав дітей славетний Лев Толстой. Оцінюючи педагогічні погляди автора роману «Війна і мир», А.Волошин писав: «Головним принципом виховання по Толстому має бути свобода, а головним чинником виховання повинен бути родинний дім, а не школа». Він цілком слушно згадав при цьому і заслуги Д.Писарева (1840–1868), який вказував на велике значення так званого «свобідного напрямку педагогіки». Ми поділяємо погляд М.Мороз, яка дійшла правильного висновку: «У становленні національної народної школи на Закарпатті, в якому помітну роль зіграли А.Волошин та О.Маркуш, було використано і досвід російської педагогічної думки». У цьому зв'язку підкреслимо і такий факт: із хрестоматії

Л.Толстого «Російські книжки для читання» подані у «Читанці для угро-руської молодіжи» А.Волошина (1908) байки «Зяць і жаби», «Олень», «Кінь і осел», «Старий дід і внук», «Поділ спадщини». Щоправда, автор «Читанки» розрізняв той вододіл, який постав у педагогічній науці Росії в 1917 році, коли до влади прийшли більшовики й оголосили про нову систему виховання, що фактично заперечувала багато вагомого й не минушого з історії педагогіки попередніх епох. «Більшовики витворили новий тип педагогіки, – пише А.Волошин, – опертою виключно на матеріалістичнім світогляді. Ціль виховання: виховати для комуністичної держави свідомих борців, тому найважнійший предмет є знання комуністичної програми». Можна з великою ймовірністю припустити, що ці рядки (відсутні у першому виданні «Короткої історії педагогіки») були написані її автором опісля знайомства зі змістом «Педагогічної Енциклопедії», виданої 1925 року за редакцією А.Луначарського. Звісна річ, А.Волошин добре знав досягнення української педагогічної науки, розвиток якої він поділяв на три головні етапи: 1) стара доба, 2) середня доба, 3) нова доба.

«Повчання дітям», що було створено Володимиром Мономахом у 1117 році, тобто тоді, коли автор цього твору став великим князем Київським (1113–1125), А.Волошин справедливо вважав «першим оригінальним педагогічним твором «старої доби». Для дослідження А.Волошина характерне органічне взаємопроникнення історичної, теологічної та науково-документальної аргументації. Тому й не дивно, що вчений спрямовує свою увагу на нерідко різні градації, коли веде мову про педагогічні спрямування Костянтина Острозького, фундатора славнозвісної Острозької школи, відкритої між 1576–1580 рр., діяльність Львівського братства (1670–1788), Києво-Могилянської академії чи заслуги Івана Мазепи перед Україною в галузі освіти за час його плідного гетьманства (1687–1708) тощо.

На XIX–XX ст. припадає, власне «нова доба» української педагогічної думки. Після поразки Івана Мазепи та його смерті (1709), а також після зруйнування «Християнської республіки» – Запорізької Січі (1775) «народна освіта занепадає» в Україні. Однак, її струмені потужно заяснили у різних регіонах України завдяки культурно-освітній діяльності Т.Шевченка, П.Куліша,

М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагилевича, Ю.Федьковича, О.Духновича та І.Франка. Це засвідчували і «Букварі» Т.Шевченка й О.Духновича, «Русалка Дністровая» (1837) М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагилевича. Високо оцінював А.Волошин просвітницький рух в Галичині, що після поділу Польщі в 1772 р. увійшла до складу Австрії.

Завершуючи цей розділ, не можна оминати увагою ще одну працю А.Волошина, а саме «Пам'яті Александра Духновича» (Ужгород, 1923), що сприймається нами як знак пошани «пророку народних ідей», заґрунтованих на гуманістичних засадах і позначених суб'єктивним вираженням індивідуального образотворення. Для нього О.Духнович – це виразник народної ментальності, «провідна зірка» для грядущих поколінь, а його дух «межи нами буде од рода в род!».

У короткому життєписі А.Волошину вдалося виділити найголовніше в багатогранній діяльності О.Духновича, за влучним висловом Олени Рудловчак, невтомного оратора закарпатоукраїнського діла. «Духнович засіяв як зірка своєю письмовою працею», тоді, коли почався час швидкого й небезпечного упадку нашого життя, коли стали пропадати всі скарби руської самосвідомості». Саме в такий період Духнович постав на повен зріст будителем українського населення від глибокого сну. Таким чином, А.Волошин розкривав сутність патріотизму Духновича, наголошуючи, що автор художнього твору «Добродетель превyšшає богатство», «з глибини душі любив свій народ» і бажав йому «віку кращого». У зв'язку з цим його віра в єдність усіх русинів по обидва боки Карпат, «бо свої то за горами – не чужі, Русь єдина», а звідти – «судьба будучи наша тісно зв'язана, что ми без культурної єдності з найближчими нам галицькими Русинами – пропадеме». Без сумніву, в особі А.Волошина греко-католицька конфесія, якій випали на долю у 40–90-х рр. ХХ ст. надзвичайно важкі випробування, має видатного свого представника. Ідеями християнської моралі просякнуті всі, без винятку, опубліковані праці А.Волошина. Це стосується й цитованої вище книжечки «Пам'яті Олександра Духновича», в якій міститься переконлива характеристика Духновича як вірного і щирого сина своєї церкви». Це засвідчують такі видання О.Духновича, як, наприклад, «Хліб душі», «Литергический катахизис», «Народна педагогія...».

За словами Степана Жупанина, сучасного дослідника творчої лабораторії О.Духновича, «наукова, літературна, педагогічна спадщина Духновича – явище не локальне чи периферійне, а загальноукраїнське, загальнослов'янське, загальнолюдське». «Заново перечитуючи твори О.Духновича, – зізнається С.Жупанин, автор багатьох поетичних творів для дітей та наукових праць з педагогіки, – переконуюся, що ідеї, висловлені в них, сучасні, актуальні і добре послужать для практичної реалізації завдань культури, освіти, навчання і виховання. Народознавчий зміст його творів імпонує українській педагогічній громадськості нашої доби».

Безумовно, А.Волошин і його видатний попередник О.Духнович покладали великі сподівання саме на освіту, як один із визначальних засобів, що є дороговказом у напрямку щасливого майбуття. І вони прокладали цей шлях у міру своїх можливостей, поширюючи за різних історичних обставин в народі знання; цим вони зміцнювали національну свідомість українського народу. Ось висновок, сформульований А.Волошином: «Народ наш шляхом просвіти постане з глибокого сну й піднесеться до кращого матеріального життя і забезпечить собі «кращу будучину».

У цьому контексті цікавим видається питання про Августина Волошина як людину великих моральних чеснот і душевних щедрот у світлі спогадів тих, хто добре знав свого навчителя і наставника. Адже, окрім значної громадської діяльності, що вимагала організаторської енергії, А.Волошин працював і рядовим педагогом, вихователем. Він часто виступав із лекціями у стінах учительської семінарії, на міських мітингах, в будинку «Просвіти» тощо. Правилom його життя було: «не вимагай від іншого того, чого не дотримуєшся сам».

Людиною високої культури, широкої ерудиції – таким запам'ятався образ А.Волошина в пам'яті його учнів, вихованців, сучасників – тих, хто зводив підвалини для незалежної Карпатської України. На нашу думку, зібрані досі спогади – це той причинок, який дає можливість краще збагнути подвиг Волошина як вченого і патріота України. Ще живе чимало людей, які в 20–30-х рр. навчалися в учительській семінарії, в Ужгородській гімназії, де бував видатний педагог. Ось, приміром, заслужений учитель України Е.І.Шутяк близько знав Волошина, бо йому судилося вчитися в учительській семінарії у

місті над Ужем. Він радо згадує про свого вчителя, який викладав у його академічній групі, що мала 40 студентів, серед них 10 – діти службовців, а решта – вихідці із селянських родин. До слова, плата за навчання була тут помірною, оскільки багато студентів звільнялися від оплати, якщо представляли «посвідку бідності». Харчування у семінарії було майже безкоштовне. У цих соціальних вимірах теж немало зусиль директора семінарії, який постійно цікавився станом життя й навчання своїх вихованців. Неодноразово випадала Е.Шутяку щаслива нагода вслухатися у змістовні слова А.Волошина, осмислювати цікаві факти, почуті з уст свого вчителя. За його словами, «А.Волошин був людиною культурною, незвичайно ввічливою, вимогливою, з широкою обсервацією думки і діла». Подібні висловлювання доводилося чути і від таких відомих учених і громадських діячів Закарпаття, як С.М.Кишко, О.М.Кишко, А.М.Ігнат та ін. Хто мав приємність зустрічатися з цими яскравими представниками закарпатської інтелігенції у найширшому розумінні... цього слова, той пригадає просвітлені добром, злагодою душі, привітною посмішкою обличчя нині покійних Степана Кишка, Олександра Кишка, Андрія Ігната. Як їх не вистачає сьогодні у лавах тих, хто працює нині у стінах Ужгородського університету! Хто знає (бо про це ніколи не говорилося вголос), але у рисах названих носіїв нуртували моральні імпульси від Августина Волошина-педагога, які сполучали, сказати б, естафету до нової верстви інтелігенції краю. Тому і закономірним видається твердження Шутяка про те, що директор Ужгородської вчительської семінарії «користувався незмінним високим авторитетом серед вихованців та вихователів». У цьому зв'язку заслуговують на увагу також спомини ветерана – освітянина А.І.Суботи, який навчався у Білківській гімназії і добре пам'ятає про приїзд А.Волошина в с.Білкі, де працював такий, без всякого перебільшення, талановитий педагог і невтомний ентузіаст хорового мистецтва, як Петро Світлик. Ось рядки із спогаду А.Суботи. «Про Волошина говорили багато. І мені дуже хотілося його побачити. Нарешті, він приїхав. Спочатку побував у церкві, а по Службі вийшов на майдан перед церквою, повністю заповнений людьми. І ось він на своєрідній трибуні, складеній нашвидкуруч із бочок. Вибух овації, радість, захоплення присутніх селян. Августина Волошина ніяк не вдавалося почати виступ».

Може, і вивітрився б із пам'яті той епізод, але мав місце тут виховний «сеанс» для самого автора споминів. «Коли Волошин повільно прямував до церкви, я намагався бути ближче до церковної брами. Дорослі навкруг мовчали, а я – на відстані якихось трьох метрів од Волошина – на повен голос вигукнув: «Хай живе наш батько Волошин!». Августин Волошин зупинився і, озирнувшись у мій бік, з лагідною посмішкою підійшов до мене і тихим голосом прошепотів: «Хлопчику, побіля церкви не гідно кричати, бо тут – храм Божий». Я враз почервонів, а Волошин увійшов до церкви».

Про те, що в особі А.Волошина ми мали майстра усного слова, оратора, який завжди володів (як лектор-педагог) цікаво дібраним фактичним матеріалом, писав Павло Яцко, згодом відомий педагог у Закарпатті. «Його (А.Волошина – М.В.) широке чоло, – пише П.Яцко, – мені здавалося великим складом людських знань, складом сконцентрованої енергії. Кожде його реченє було ясне, логічне». Спогади П.Яцка важливі для нас, бо вони писані пером об'єктивної людини.

У 20-х роках П.Яцко перебував під негативним тягарем москвофілів, які заперечували право українського народу на свою мову, протиставляючи останній російську мову. Завдяки аргументованій позиції А.Волошина П.Яцко зазнав помітного оновлення в еволюції поглядів на ці суперечливі, сумні тенденції і перегодом він під впливом Волошина чимало зробив для поширення української мови в Закарпатті. Це ілюструють переконливо його спогади про вчителя.

Як відомо, Т.Шевченко справив на А.Волошина особливо благотворний вплив. Кобзареву творчість любив і добре знав закарпатський педагог. За свідченням А.Штефана, він нерідко декламував своїм вихованцям «поезію Шевченка про родинне щастя», підкреслюючи окремі місця у тому чи іншому вірші автора славетного «Заповіту».

*У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.*

Цитуючи Шевченкові рядки про Україну, педагог робив акценти на відповідних думках, увиразнюючи паралелі, окремі художні деталі та реалії, приміром: «Це так, як у нас під Хустом,

чи за Севлюшом (нині Виноградове, районний центр у Закарпатті), при Терембі, чи в Перечині... крім того, ми маємо ще Карпати».

Спомини А.Штефана примітні тим, що вони містять діалоги між вчителем (А.Волошином) і учнем (А.Штефаном), завдяки чому маємо документально передані думки автора «Педагогіки і дидактики» про найрізноманітніші події, факти, імена. До речі, подібну форму фіксації дійсності винятково високо цинив Й.-В.Гете, про що ми дізнаємося з відомої книжки Й.П.Еккермана «Розмови з Гете в останні роки його життя». Ось, скажімо, на сторінках 244–245 книжки А.Штефана «За правду і волю» читач віднайде ілюстративний діалог, що розкриває сутність історико-пізнавального значення творів О.Пушкіна, М.Гоголя, Л.Толстого у російській літературі, з одного боку, і Т.Шевченка в українській – з другого. Цитуючи неминущі рядки з Шевченкового «Кобзаря», А.Волошин пропагував не тільки поетичну спадщину автора «Гайдамаків», але й мову українського народу, його багатющу історію, гідну пера Шекспіра. До слова, Іван Рогач, який 1939 року виконував обов'язки особистого секретаря А.Волошина, написав тоді ж цікаву статтю під назвою: «Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 р.». Ось кілька рядків з його спомину: «Батько Волошин вставав завжди рано по священничому звичаю. О шостій годині ранку був вже завжди перед престолом маленької каплиці свого сиротинця, де відправляв своїм сиріткам Службу Божу. По Божій Службі заходив ще, звичайно, між сирітки, потішав їх, поговорив з ними і по короткому сніданку щодня точно і в тій самій 8-ій годині ішов Капітульною вулицею до мурів учительської семінарії, в якій був директором повних 26 літ та виховав десятки генерацій свідомого вчительства... Прем'єр пильно працює, не раз до пізньої ночі. Завжди свіжий і бадьорий, хоч і має вже 65 літ плідного життя. Це додає духа і молодим».

А ось ще одна красномовна деталь, що характеризує Волошина-педагога. Вона міститься на сторінках вже згадуваної монографії Штефана, який зауважив, що професор Волошин «нікого не підозрівав у злім вчинку... і судив лише, на основі чесних доказів», не був злопам'ятним і швидко забував нанесені йому образи. Покажемо у цьому плані є спогад соратника Волошина, визначного діяча України В.Гренджі-Донського. Поет зали-

шив на шпальтах «Щоденника» – цього винятково важливого документа тогочасної доби – цікавий запис про взаємовідносини між Волошином і такою доволі посередньою особою, якою був чеський урядовець, директор Вака. Останній характеризується автором «Щоденника», як «запеклий чеський шовініст», що явив ненависть до найбільшого свого добродія Волошина, якому може завдячувати свій масток, свою кар'єру». Це ім'я кануло б в Лету, коли б не існувало проникливе слово В.Гренджі-Донського, який писав про цього невгамовного задрісника: «Критикував він Волошина ганебними словами, я не міг слухати, як він ображав, як він ганить культурну, а особливо політичну діяльність Волошина, нераз підло, брутально, словами військового зупака».

«...Коли Волошин записав свій ужгородський поверховий будинок сиротинцеві «Свята родина», директор Вака, у своїй запеклості чеського егоїста, критикував поступовання Волошина немилосердними словами, що просто описати гидко». Воістину: за вдяне добро очікуй зло від мізерного за природою своєю носія людської подобі! Звідси – такий подив з боку Василя Гренджі-Донського, цього талановитого співця «Шляху тернового», коли він був свідком ганебних і лукавих вчинків «військового зупака» Вака і йому подібних «зупаків», з одного боку, і проявів людинолюбства «прощення» «такого знаменитого психолога», як Волошин, – з другого. Мимоволі спадають на думку аналогічні паралелі взаємовідносин між сучасними людьми, які поміж великими і малими суперечками, амбітними вчинками не бачать за деревами лісу... Тут можна б ще навести цілу низку фактів про те, що А.Волошин як педагог керувався у щоденному житті гуманістичними засадами, принципами високої моралі. Її сутність – у розумінні явищ, діалектики природи й суспільства, людського життя.

Хіба не показовою була спроба якоїсь Єлизавети Гроскопф публічно образити Волошина як політичного діяча? Проте прем'єр звернувся до державної прокуратурі з проханням не відкривати кримінальної справи щодо цієї особи, явивши цим ще один взірєць милосердя, власне, навіть тоді, коли мовилося про підступні дії з боку «Лицарів абсурду».

Зрозуміло, такі факти були поодинокими, якщо розглядати їх на тлі всенародного вияву пошани до Августина Волошина з боку населення Українських Карпат. Ось свідчення цієї заслуженої

любіві з боку земляків-келечинців у 30-х роках: «Проводити отця Волошина зібралось багато селян. Хутко підходив до кожного, щоби подати руку, піднявся на звичний в умовах Верховини транспортний засіб, помахав рукою і кочія, мов пір'їнка на ватрі, понеслась над шляховими вибоїнами. Комуś з присутніх від небажання прощатись, комуś з гордості за славного сина Верховини, а комуś просто від мужської слабості в такій ситуації на очах виступили сльози. І, якби громада наперед знала, що це остання зустріч із своїм улюбленцем, який тільки чотири роки тому відзначав своє 60-ліття, їхніх ридань не вгамував би після здійсненої куряви з-під коліс кочії вже за першим поворотом».

Ми ведемо мову про Августина Волошина як визначного педагога. Таким він і постає зі слів А.Штефана: «В класі Волошин говорив спокійно, виразно, незаперечно, щоденним розговорним голосом. Не вживав так званого співучого декляматорства. Просив, щоб студенти ставили питання. Був певним і мудрим керівником... Часто підкреслював Августин Волошин: «Панове! Не говоріть «Я»... Визнавайте і других! Коли пояснюєте причини невдач і помилок, скажіть: «На жаль! Я..! Моя вина!»».

Августину Волошину судилася тривала багаторічна служба на педагогічній ниві. Всі свої знання, уміння, досвід він щедро передавав підростаючим поколінням. Розмаїтою спадщиною заслужив А.Волошин як громадсько-культурний діяч і вчений-педагог добру пам'ять найширших верств народу, до якого завжди звертався з промовистими словами:

«Солодкий мій народ!».

Нові часи розвіяли чорні хмари, що тяжіли брилою над світлим ім'ям Августина Волошина, одного з найвидатніших синів Закарпаття – невід'ємної галузки України.

Августин Волошин-педагог упродовж усієї багаторічної діяльності працював над удосконаленням навчального процесу. Це – комплексна проблема, концепція якої полягає у реалізації цілої низки завдань, найважливіші напрями два: а) процес навчання, як основний шлях опанування основ наук та інтелектуального розвитку учнів; б) навчання й освіта – важливі компоненти формування та виховання особистості учня.

Автор «Педагогіки і дидактики» поняття «навчання» формулював, власне, як фактор такої діяльності, що схематично відображає її шлях «від учителя до учня», інший фактор

«учіння» – передбачає насамперед активну діяльність з боку учня. Отже, навчати означає, за словами А.Волошина, подати нове пізнання, щоб воно стало власністю внутрішнього світу учня; звідси – «школа подає таку науку, котра служить цілям – виховання». Знання – це продукт діяльності пам'яті, сприйняття, мислення, уяви, уваги та інших психічних процесів, які складають домінуючу розумову активність. З цього випливає той факт, що знання можуть бути засвоєні саме в результаті розумової праці. Таким чином, навчання спричиняє формальну і матеріальну мету. Ось ілюстративне свідчення А.Волошина. Коли, наприклад, дитина навчиться пізнавати годинку (себто годинник), то цим збільшується у неї матеріал знання; «се єсть матеріальна ціль наuczання». Але разом з тим розвивається у дитини і розум, пам'ять і почування, а ця робота зветься вже освітою формальною. Звичайно, як стверджує педагог, «всяка наука повинна досягати обі цілі». Навчання – це активний процес, у першу чергу, з боку вчителя, якому слід домагатися не лише формальної передачі знань своїм вихованцям, але й формувати в них вміння самостійно здобувати знання. Важливо підкреслити тут таку деталь. А.Волошин розумів процес навчання, як прояв творчої праці вчителя з учнями. Іншими словами, навчання передбачає взаємодію між вчителем і учнем. «Учитель має викликати увагу ученика, має вибрати і подати матеріал, а ученик повинен уважати, прийняти нове познане і заскіпити собі у пам'ять», – наголошує А.Волошин. Педагог продовжує цю тезу переконливим висновком, сутність якого не втратила своєї методичної дидактичної вартості й сьогодні, а саме: праця вчителя має бути цілісною, тобто мистецтвом.

А.Волошин обстоював принципи психологічних підступів з боку вчителя в процесі навчання, увиразнював важливість «інтуїції» вчителя, активного використання різноманітних механізмів, які сприяють фронтальному засвоєнню «матеріалу науки» у рамках навчального плану.

Вчений розглядав фізичний розвиток дитини в органічній єдності з її психічною еволюцією; чим вищий рівень зрілості організму, тим успішніше навчається дитина. Поза навчанням чи без нього психічний розвиток дитини застигає. Отже, навчання в його найрізноманітніших виявах – це вирішальний чинник для становлення основних видів психічної діяльності, у т.ч. пам'яті,

мислення, мовлення, уяви, рецепції тощо. Концептуальний наголос твердження А.Волошина позначений тим, що навчання у сполучі з трудовим, естетичним, релігійним вихованням сприяє розвиткові школярів. Воно відіграє провідну роль у цьому процесі. Щоправда, успіх залежить в значній мірі від діяльності вчителя. Мовиться про його мистецтво працювати, майстерність комунікації, загальну обдарованість і відданість справі шкільництва. Дослідник виділяє мотивацію «учіння», прагматичні проблеми в поширенні знань, почуття відповідальності й обов'язку. У цьому аспекті погляди Волошина співголосні тим засадам, що містяться у сучасному підручнику «Педагогіка», виданому за редакцією професора М.Д.Ярмаченка. Тут докладно висвітлені суспільні мотиви навчання (на кшталт – «хочу бути корисною для суспільства людиною»), прагматичні потреби виникнення пізнавальних зацікавлень (скажімо, «цікаво вчитись, бо щодня я довідуюсь про щось нове»), моральних настроїв («я повинен добре вчитись, щоб не зашкодити батькам, класові»), устремління до самовиховання чи самооцінки («хочу розширити свій світогляд»), прагнення спілкуватися з однокласниками чи з тими школярами, які близькі, зрозумілі, прихильні («з ними завжди весело»).

А.Волошин акцентує у цій концептуально важливій позиції, що необхідно розвивати передусім позитивні мотиви, а негативні – усувати. При цьому не слід забувати про те, що ці мотиви – динамічне явище; воно змінюється, підпадає під впливи, набуває видозміни в залежності від обставин. Ці зміни відбуваються у «глибинних каналах внутрішньої структури особистості, на яку справляють вплив зовнішні причини, пов'язані з життєдіяльністю школяра». На передньому плані – спільність фонду співіраці вчителя і учня. Либонь тому А.Волошин надавав такого великого значення належній розробці навчальних програм, в яких закладений матеріал кожного предмету по класах, визначає ціль науки – (усіх навчальних предметів) і подає число тижневих годин». До навчальних планів, наприклад, народної, (елементарної) школи введено вивчення таких предметів, як релігія, рідна мова, арифметика, геометрія, географія, історія, фізика, господарська наука, співи, ручна праця, гімнастика. До речі, у 20–30-х роках функціонували в Закарпатті державні, професійні та приватні школи. Як відомо, утриманці школи мали право укладати свої

плани, проте загальний навчальний план недержавної школи мав бути неодмінно затверджений державною компетентною інституцією. До навчального плану додавалися і методичні рекомендації, що зобов'язували вчителя зважати на природний розвиток дитини, зокрема: а) вік дитини; б) конкретику вікової характеристики; в) аналіз рецептивних можливостей дитини (свідомість).

Складаючи план роботи, вчителю рекомендується враховувати специфіку кожного уроку, що має, у свою чергу, завершену цілісність від його початку до закінчення. Його завдання полягає в тому, щоб охопити увесь матеріал у логічній послідовності від легкого до складного. План (відносно його частин та відповідного групування його розділів) може бути аналітичним або синтетичним, індуктивним або дедуктивним. А.Волошин пояснює різницю між аналітико-синтетичним і індуктивно-дедуктивними етапами. «Індукція опирається на окремі випадки», з них випливає загальне судження (правда), дедуктивний підхід навпаки – із загального судження випливають частинні.

За переконанням вченого, індукція в широкому розумінні – це форма мислення, за допомогою якого думка школярів скеровується на певне загальне правило чи стан, що характеризує одиничні предмети певного класу. Цей процес забезпечує перехід від одиничних факторів (часткових висловлювань) до загальних.

Педагог стверджує на ділі ту аксіому, що «теоретичне мислення взагалі було б неможливим, якби людина не проходила індуктивним шляхом до встановлення загальних положень, не висувала б гіпотез». Отже, індукція набуває ваги на рівні від факту до узагальнення, від менш загального до більш загального судження, що спричиняє хід пізнання зовнішнього світу. Серед форм логічного мислення певну роль відіграє дедукція, тобто виведення з чогось, коли мовиться про перехід від загального судження до часткового, поодинокого, а визначальним щодо висновку постає силогізм.

У дидактичних міркуваннях А.Волошина виділяємо три структурні компоненти навчального процесу.

І. Конкретизована позиція вчителя і її реценція з боку учнів на рівні пізнавального завдання. За твердженням А.Волошина, «аналізою приготуємо ученика ко науці». Вчитель повинен

довідатися, що знає учень про об'єкт і, ґрунтуючись на це пізнання, прив'язувати його до «нового матеріалу».

Підготовка учнів до його засвоєння повинна бути короткочасною, аби викликати у дітей інтерес до предметної характеристики, події факту, явища. Інакше кажучи, підготовка передбачає визначення мети, що, у свою чергу, заснована на

- а) ясній постановці питання чи завдання,
- б) конкретиці матеріалу,
- в) інтерпретації (цікава, змістовна, складна, логічна).

Бо ж «дитина на то уважна, що душу її захоплює, т.є., що на почуття сильніше впливає». Автор «Педагогіки і дидактики» рельєфно увиразнює потребу «любовознавства» (тобто прагнення до знань, до навчального предмету), а також певні умови, зокрема:

- а) добрий фізичний розвиток учня,
- б) сила і приємність вражень,
- в) усунення (віддалення) непотрібних уявлень (ілюзії).

Звичайно, першочерговою умовою є загальна схильність школярів до навчання. А.Волошин підкреслює важливість визначення, наприклад, мети навчання у пов'язі з особою учня, завдання (у рамках відповідно доступного), окреслення прагнень щодо подальших успіхів учня.

II. А.Волошин вбачав другий структурний елемент у пізнанні навчального предмету на рівні сприйняття, тобто рецепції матеріалу у широкому розумінні слова. У восьмому параграфі його праці розглядається механізм сприйняття (розділ «Синтеза»), переконливо розкривається значення логічної наступності щодо викладу нового матеріалу. Ця «синтеза» складається з двох взаємопов'язаних між собою етапів:

- а) повідомлення (інформативна фаза);
- б) обговорення (інтерпретація матеріалу).

Повідомлення, як стверджує вчений, може бути висвітлене різними засобами. А.Волошин називає, зокільно, оповідання, казку, експериментацію (експромт). На його думку, повідомлення – це чітке, лаконічне формулювання, ключові слова якого слід записати на дошку. Мовиться, власне, про завдання. А виклад матеріалу реалізується різними формами, у т.ч. бесідою. «Учитель лиш то каже сам, що дитина винайти або видумати не годна».

Звідси – певна сума запитань, якими вчитель спрямовує увагу учнів на матеріал, допомагає заглибитися у його зміст. Тому й не дивно, що А.Волошин аргументовано коментує важливість розуміння матеріалу, факту, події, осмислення явищ, узагальнення та систематизації знань. У цьому плані особливо корисними видаються засоби наочності.

Посилаючись на думки Коменського, Песталоцці та Локка, Волошин зробив спробу подати систему унаочнень, зауваживши, що «нагляд», тобто унаочнення, відноситься до характеристики предметів і явищ. Тому так важливо прилучати дітей до природи, привчити їх спостерігати природні явища, навколишнє середовище, використовуючи при цьому тільки у поодиноких випадках штучні предмети, картини, схеми, а саме тоді, коли безпосередній зв'язок із природою неможливий. Ось кілька рекомендацій з-під пера педагога, що вміщені на сторінках «Педагогіки і дидактики»: демонструвати те, що вже обґрунтоване науково (педагогікою); картина чи модель повинні відповідати дійсності, мати естетичний вигляд; демонструвати небагаточисленні предмети; учителям слід звернути увагу дітей на цілісність предмета, а відтак на його окремі деталі; прагнути відтворювати картини-об'єкти, предмет спостереження шляхом моделювання, малювання тощо; наглядова наука повинна сполучатися з працею, спонукаючи дітей до фізичної діяльності відповідно до можливості, навчаючи їх пінувати фізичну працю.

Ці компоненти набувають ефекту, якщо їх поєднувати з метою і прагненням формувати в дітей естетичний смак, виховувати почуття любові до рідної землі, батьківської хати, бережливого ставлення до природи. У світлі цих педагогічних вимірів А.Волошин прогнозує успіх від праці вчителя, методики використання ним різних прийомів, у т.ч. унаочнень. Проте він застерігає, що предмети, моделі природних явищ і т.д. слід демонструвати системно з врахуванням побудови розмовної ситуації, діалогу за схемою «запитання – відповідь». Тут важливе місце посідає експеримент. Його проведення цілком залежить від учителя, бо ж навіть елементарно нескладний експеримент вимагає серйозного ставлення, оскільки увага дітей повинна бути постійно привернута до того явища, що аналізується, вивчається.

При цьому не можна забувати, що вчитель тільки спрямовує діяльність учнів, тобто його участь в експерименті порівняно не-

значна. До того ж певні закономірності, дефініції, правила укладаються самими учнями – результат самостійної праці, обговорення тексту, запитань і відповідей. На думку А.Волошина, вельми корисними видаються вправи з гімнастики, малюнки, наспіви мелодій улюблених народних пісень, а також ручні вироби. Вони використовуються так, щоб «нагляд (унаочнення) мав суб'єктивну силу». Пізнавальна діяльність учнів зримо активізується, якщо вдаватись до словникової гри, пояснення виразів, тлумачення певних ускладнених для розуміння понять, явищ і т.д. Педагог цей розділ узагальнює одним терміном – загальником: «толковане» (§10). Все це викликає в учнів неабиякі асоціації нового розряду і їх з'ясування – на базі давніх і призабутих – сприяє засвоєнню досі невідомих словосполучень, реалій, загадок, прислів'їв тощо.

III. А.Волошин першочергову увагу надавав системності навчального процесу, що розглядається у спеціальному розділі «система» (§12). Її роль у тому, що, власне, саме система веде до вдосконалення знань, формування умінь і навичок. Він стверджував, що після абстракції цей факт найважливіший, оскільки він є причиною до «поданого познання». У свою чергу, це пізнання досягається за допомогою таких функціональних ходів: відокремлення абстрактного від конкретного; формування знання на рівні правила («описане»); групування за аналогією (предметна подібність); результат пізнаного та його запис «на таблицю або в зошит».

Одне слово, тут мовиться про певну школу розкриття факту пізнання як підсумок розумової праці дитини, щоб вона була в спроможності відповісти на запитання: «Чому вона навчилася» тої години? «На нашу думку, заслуговує окремої розмови погляд А.Волошина на структурні елементи чи ступені навчання. Сутність його полягає в тому, що фактично застосовувати здобуті знання на практиці, пристосовувати їх, кажучи словами вченого, «нове познане ко виховуючим і науковим цілям тої частини навчання», яке має здійснюватись з допомогою вправ, контрольних завдань, моральних нагадувань тощо. Чи не централізуюче тут місце посідає момент закріплення знань у пізнавальному русі (математична формула, хімічний склад речовини, музичний ряд, мовне словосполучення, ідіома, народна поговорка, поетична строфа улюбленого письменника і т.п.). Так, в одному з

параграфів (§14) шостий ступінь названо «заучення», де відзначається: «...не доста» толковати і вивести нове познане», але слід ще і вкріпити у пам'ять». Тому дослідник принципово піддає критиці таких вчителів, які не достатньо дбають про закріплення поданого матеріалу, а радше надають перевагу тільки поясненню. Цікавим є твердження Волошина про те, що процес запам'ятовування в кінцевому рахунку має подвійну мету: поглибити засвоєння вивченого матеріалу і досягти його органічно природного відтворення. При цьому стержнева роль належить повторенню; воно може бути словесне й розумове (смысловое). Останнє загострює асоціацію нових уявлень за старими квінтесенціями, витворюючи цілком пізнавальні моменти.

У цій площині вимальовується вимога до вчителя – ретельно дотримуватися дидактичних принципів, закономірності, правил навчання, які містять визначальні координати, оволодіння матеріалом. Вкрай необхідними слід вважати такі позиції, як системність, свідоме опанування програмою навчання, унаочнення тощо. У цьому аспекті А.Волошин відштовхувався від основоположних ідей Коменського та Песталоцці, які вважали, що вмиле використання, зокрема, унаочнення вимагає саме природа дитини. Адже навчання з допомогою унаочнення усуває безладдя, скажімо, у схемі спостереження з боку дитини і водночас веде до розмежування різних (або об'єднання спільних) уявлень. Все це сприяє кращому розумінню нових понять як одним учнем, так і групою школярів. А.Волошин підкреслював слушність висновку Коменського: «Наочність – золоте правило дидактики».

Закарпатський педагог рекомендував подавати виклад навчальних предметів доступно, систематично, враховуючи індивідуально-психологічні особливості школярів. Це викликає нові емоції, спричиняє виникнення інтересу до навчання, а разом з цим і утверджує відчуття впевненості у свої сили, в досягненні мети й успіху. Обґрунтовуючи концептуальні засади навчального процесу, А.Волошин вказував: під «формою навчання» розуміємо «той спосіб говоріння, як зацікавлені ученики і учитель под час науки, як учитель подає ученикам духовну поживу і як діти її приймають». Отже, тут мають місце різноманітні форми подачі програмового матеріалу. Наголосимо: Волошин високо оцінював класноурочну систему, що постійно вимагає повного складу учнів у класах, а також чітко визначеного часу початку й завер-

шення занять, розкладу уроків, планування кожного заняття, провідну роль вчителя на уроці. Правильними слід вважати передусім такі дві форми: а) викладава або монологічна (тобто, коли вчитель розповідає, а учні слухають; б) питальна форма або діалогічна (тобто, коли вчитель опитує, а учні відповідають).

До першої форми відносимо оповідання (вчитель розповідає дітям, наприклад, казки; щоправда, всі оповідки повинні бути нескладними, короткими і зрозумілими). По-друге, розповідь учителя повинна справляти вплив на почуття дітей. По-третє, розповідь вчителя має викликати в дітей живе захоплення (скажімо, розповідь біографії Шевченка, характеристика образу Миколи Джері, декламування відповідно дібраного уривку з оповідання, поезії, казки тощо).

3-поміж різноманітних форм навчального процесу варто увізразнити «опис», що застосовується, як правило, у природознавстві.

Читання, письмо, ручна праця, співи, гімнастика – ці предмети добре засвоюються, якщо застосувати так звану показову форму (моделі, малюнки, взірці народних вишивок, образи). А.Волошин певне значення надавав і таким формам навчання, як зразкове читання, вміле малювання, а також вправи для пам'яті. Дослідник окремо веде бесіду про значення пам'яті, її роль в процесі навчання. З метою тренування й кращого засвоєння дефініцій варто практикувати вивчення напам'ять віршів, уривків прозових творів рідної й чужоземної літератури, прислів'їв, приказок, загадок і т.д. Звичайно, успіх від цього заходу залежить у значній мірі від того, чи зрозумілий учням матеріал, чи має він практичну значимість. Викладацька форма реалізується у середніх і вищих навчальних закладах, однак, її можна використовувати і в народній школі, якщо вчитель бездоганно володіє предметом, знає і враховує психологічний розвиток дітей, має багатий образний словесний арсенал.

А.Волошин переконливо розкрив зміст поняття «опитова форма навчання» (§16). Мовиться про діалогічну форму, сенс якої полягає в тому, що вчитель пояснює матеріал учням, а школярі відповідають на задані запитання. Або ж навпаки: вчитель відповідає на запитання учнів. Тут можуть використовуватись різні прояви цієї форми, зокрема:

а) «катехитична» позиція, що бере свій початок від перших віків християнства і використовувалася, як правило, при навчанні релігії;

б) «сократична» позиція (названа іменем грецького філософа Сократа) складається з двох компонентів – іронії та індукції;

в) «гевростична» позиція (не передбачає попереднє знання можливих запитань, оскільки вчитель керується в основному прагненням спонукати учнів до роздумів, осмислення факту).

За допомогою цих позицій вчитель веде учнів, за словами А.Волошина, «до нового познання». Як різновидність діалогічної форми навчання може мати так звану «парламентарну форму», що застосовується в час проведення дискусії. Диспути спричиняють активне логічне мислення, критичні міркування відстоювати свої переконання, хибні чи правдиві висновки, власне, відповідно до заданої ситуації. З-поміж усіх цих видів праці з учнями А.Волошин вирізняв «геаристичну» форму, якій вчений віддавав перевагу, бо мовиться про народну (елементарну) школу. Тут опитова форма навчання сприяє певній активізації індивідуально-пізнавальної діяльності учнів, зважаючи також на умову належного робочого ритму з боку кожного школяра. Адже при такій ситуації учень здобуває практику мислити, чітко, ясно, однозначно формулювати й висловлювати думки, привчаючись до самостійного володіння обставинами. З іншого боку вчителіві кортить вивчити індивідуальні здібності, індивідуально-психологічні особливості того чи іншого виховання, що видається передусім важливим у творчій роботі з учнями. До речі, на вагомість цієї позиції вказують сучасні закарпатські педагоги З.С.Баконій, З.З.Жовчак, В.А.Бунда, які особливу увагу надають діяльності з творчо обдарованими дітьми.

Від наставника-вчителя вимагається досконале володіння предметом, майстерність викладу матеріалу, любовне ставлення до школярів. Таку постановку питань А.Волошин з'ясовує у §17 своєї цінної праці «Педагогіка і дидактика», поділяючи їх на а) аналітичні, б) синтетичні, в) екзаменаційні.

Отже, прокласифіковані, таким чином, запитання «повинні бути логічно і граматично відповідні», а відтак – лаконічними, виразними, а також доцїла відповідати «навчальному предмету», співвідносними до поетапного розвитку розумових можливостей учня. Разом з тим дослідник формулює вимоги до учнівських

відповідей у підрозділі «Отвіти» (§18). Зауважимо: Волошинова дидактика містить спеціальний підрозділ «Екскурсія», де автор чітко обрамляє важливість цього заходу для а) «фізичного» виховання, б) «для морального виховання». Позитивно тут особливо розглядається екскурсія навчального типу. «В інтересі навчання, – писав А.Волошин, – прогулька прив'язується до науки географії, природи, господарства і промислових наук для того, щоби пізнання учні набували в самій природі». Таким чином, екскурсії – це ще одна функціонально вагома можливість набувати знання на основі живого споглядання, що посилює інтерес школяра до навчання, збуджує його допитливість відкривати для себе незвідний досі світ. А звідси – значення належного вивчення таких шкільних предметів, як рідна мова, історія, географія, краєзнавство, малювання і т.д.

А.Волошин достовірно окреслив цикл методичних порад, етапи і способи проведення природознавчих та краєзнавчих екскурсій, вказавши на практичне значення такого етапу, як підготовка екскурсії. Він виділяє план екскурсії, визначення її мети, опрацювання відповідних тем. Завершальний характер мають так звані комплексні екскурсії, що проводяться за календарним планом школи. Цінні рекомендації подає вчений-педагог і щодо проведення семінарських занять, практикумів (§21). Він зазначає: навчання складається не лише з того, що міститься лекційний виклад; тут вагоме «научання в своїй цілості». Іншими словами, А.Волошин робив акцент на системність навчання, взаємозв'язок між практичним заняттям у стінах школи і самостійною роботою поза школою. Все це сприяє розвитку у дітей (у результаті вирішення різноманітних завдань і контрольних вправ, тестів) розумової (словесно-логічної) пам'яті.

У цьому контексті вельми продуманою нам видається Волошинова концепція навчання, яка висвітлена на сторінках підручника «Педагогіка», виданого 1923 року. Автор, базуючись на власному досвіді директора вчительської семінарії, глибоко усвідомлював: метод – це мета, що визначає в дидактиці шлях до пізнання істини; метод показує ступінь розвитку «практики шкільної». Дидактичні методи відіграють суттєву роль у пізнавальній спрямованості. За їхньою допомогою учні (під керівництвом вчителя) прямують дорогою від «незнання» до «знання», від неповного (одиначного) до завершального (загаль-

ного). З цього погляду дидактичні постулати – це форма руху, висвітлення змісту навчальної програми. Методи, залежно від сполуки – дія школяра, плюс дія вчителя – визначають способи спільної діяльності педагога та його учнів.

Сучасна дидактична наука під поняттям «методи навчання» розуміє упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності як вчителя, так і школяра, що в кінцевому рахунку спрямоване на розв'язання комплексу навчально-виховних завдань загалом.

А.Волошин був одним із перших в Україні, хто аналізував методи у світлі теоретичних положень Коменського, Песталоцці та Гербарта, підкреслював першочергову вагу освіти: сутність розумової праці та її значення у справі виховання й формування особистості. Як відомо, Й.Ф.Гербарт не визнавав такого навчання, яке не виховує. А.Волошин, поділяючи думки Гербарта про методи різнобічного навчання, поглибив їх і окреслив прагматичну роль інтересів особи (емпіричні, естетичні, соціальні, релігійні вияви інтересів школяра). Звідси – визначення видів навчання, яке буває описуючим, аналітичним та естетичним. За його твердженням, тільки синтез може піднести струнку систему такого складного процесу, яким є виховання, з одного боку і навчання – з другого. А.Волошин обґрунтував необхідність створення системи знань, що може бути втілена на практиці за допомогою різних тактичних і стратегічних ходів і різні методи у пов'язі з психологічними категоріями (увага, пам'ять, мислення, почуття) призводять до зримого поширення пізнавальних запитів з боку учнів.

Основні етапи формальних ступенів членуються у такому порядку: 1) підготовка (а) аналіз, розгляд того, що вже знає учень про предмет, визначення мети; 2) повідомлення (б) синтез, ілюстративна частина – казка, оповідання, унаочнення, експеримент, враження, асоціація, порівняння; (в) система (форма нового знання, поняття, правило, закономірність, опис, перегляд); 3) застосування; г) метод, моральні, практичні оцінки.

Навчання з його пояснювально-ілюстративними функціями Волошин реалізував шляхом словесних (оповідка, опис, лекційний виклад, роз'яснення, коментування), наочних (демонстрування, ілюстрація спостереження) та практичних (вправи, лабораторна робота, практичне заняття) засад.

Підкреслимо: А.Волошин як педагог був за своїм духовним вихованням і покликанням теологом. Тому, звісна річ, він не оминав своєю увагою проблематики духовного зростання учнів, методики духовного навчання. В українській педагогічній науці він вперше подав історичний огляд християнської катехизації, розкривши при цьому методику засвоєння релігії («науки віри»). Перу вченого належать детальні методичні рекомендації щодо висвітлення цілої низки питань катехизації в 1–2 класах, об'єднаних 5–6 класах, а також катехизації (греко-католицька конфесія) в середній школі та позашкільних закладах. На цій темі варто б зупинитися окремо, оскільки в добу демократизації суспільного життя в Україні після проголошення державної незалежності 24 серпня 1991 року, дедалі актуальнішою стає справа організації недільних шкіл, а також введення до шкільної програми предмету історії релігії. Тому й злободенною є Волошинова методика навчання релігії як науки загалом і навчального предмета – зокрема.

Звісна річ, опісля багаторічного тотального запровадження воявоничого атеїзму в систему освіти тепер нелегко повертатися до першоджерел віри, до зруйнованих храмів та знищених пам'яток, які нерідко відповідали не тільки на пекучі питання нашої тисячолітньої історії, але і були пройняті багатою філософською думкою, щедрою піснею – молитвою народу. Згадаймо хоча б «Ісповіданіє віри» та «Слово о законі і благодати» (1049) Київського митрополита Іларіона. В одній із молитв його «Слово о законі і благодати» висловлена віра в мир, що утверджується на землі й поміж людьми всемогутнім Богом.

Тому й не дивно, що божественна любов до людини, яку висповідував Ісус Христос, вела шляхом молитви «для ширення слави Божої», а його безмірне страждання і нелюдське терпіння спричинили вплив, як підкреслює Волошин, «сильно на народ». Впадає в око така деталь: вчений увиразнює прагматизм у діяльності Ісуса Христа, який упродовж трьох років навчав апостолів і учнів своїм методом практичного впливу на слухачів. Цей вплив поєднував різні рівні високого красномовства, усної проповіді, у т.ч. притчі як взірця риторичного мистецтва («про блудного сина», «милосердного самарянина»), зіставлення (сіач, судно), лаконічні оповідки про життєві будні тощо. При цьому шляхом запитань і відповідей Христос «доводив слухачів своїх

до познання правди». Відтоді розвивався катехуменат, тобто підготовча наука віри в Святе Хрещення. Перші катехитичні школи функціонували в Олександрії, Антіохії, а до того початки катехуменату припадають на друге століття. Ці школи, за словами А.Волошина, служили благородній меті богословської науки, «цілям апологетичного й полемічного образования».

Докорінно новий етап християнської катехизації пов'язується з рішенням Трієнського Собору, у світлі яких вивчення віри проголошувалось обов'язковим правилом у діяльності церкви. Від середини XVI ст. основоположний був римський катехизм, укладений у відповідності до ухвали Трієнського Собору. Найбільшого поширення у багатьох країнах світу зазнав катехизм Петра Канізіуса, який помер 1597 року. У XIX ст. популярним був катехизм, що належав перу Дегарбе і був опублікований у Німеччині (Регензбург, 1847). В Закарпатті був у вжитку катехизм, виданий 1803 року Кутковим і перевиданий 1908 року у новій редакції каноніком Олександром Микитюю. Автор «Педагогіки і дидактики» того ж 1908 року видрукував «Малу біблію», а в 1916 році побачила світ «Середня біблія» за редакцією А.Волошина.

В окремому розділі «Педагогіки і дидактики», в якому Волошин подав методику «науки віри», педагог високо оцінює постулати Климента Александрійського, головна ідея якого полягає у формулі: «*Ut audent, credendo sperent, serando ament*» (іншими словами, щоб наукою прилучитись до віри, вірою до надії, а надією до любові). «Славнішими» називає А.Волошин катехитичні твори Рабана Мавра (776–856), зокрема його «Три книжки про церковну науку». З початком XIX ст. стала широко відомою в європейських країнах «Мюнхенська програма катехизму-хеизму».

Вона декларувала головні засади формальних ступенів науки віри, у т.ч. три головні і дві – додаткові. Тут мовиться про формулювання мети, повідомлення матеріалу, його тлумачення, сукупність та пристосування. Щоправда, німецький вчений Е.Лінде вирізняв тільки два ступені, а саме: викладання і тлумачення. Той же педагог із Німеччини поділяв кожний урок на такі 12 етапів: підготовка до уроку й визначення мети; унаочнення, вказівки; абстракція понять; сукупність; аналіз тексту; докази; асоціація (відносно співставлення до аналогічних істин);

практичні пристосування; збудження зацікавлень; вплив на волю; справи; повторення («заучене»).

Варто нагадати: педагог Вілманн запропонував класифікацію, згідно якої урок має тільки три одиниці: 1) повідомлення; 2) тлумачення; 3) пристосування.

А.Волошин, проаналізувавши тогочасні методики, дійшов висновку: триступенева структура уроку характерна для кожного навчального предмету, у т.ч. для церковної проповіді, що складається зі а) вступу, б) інтерпретації («розбиране»), в) висновку («заклучене»).

Мету, яку ставить перед собою катехит, визначає його життєве кредо – добрим прикладом, наукою віри, обрядністю, звичаями, проповідями, активним богослужінням утверджувати «християнську віру не тільки устами, но і серцем».

Предмети теології (наука віри): Святе Письмо (Біблія), катехизм, літургія (наука про богослужіння) та «історія церкви». У цьому контексті особливу роль відіграє молитва, що є активним засобом релігійно-морального виховання як дітей, так і дорослих. А.Волошин робив вододіл між «катехизацією» в першому, другому класах народної школи. Особливості впливають із різниці навчальної програми. Так, якщо у першому класі об'єктом навчання є загальна катехизація (попередні бесіди про Біблію; тут видаються важливими також коментарі до міфології, а також пам'яток поетичного письменництва (літописання, аґваграфія); у другому класі – предмети – Катехиз і Біблія вивчаються сукупно; у третьому класі «головним предметом катехизації є символ віри і десять божих заповідей». У четвертому класі – окрім викладання Святого Письма – вивчаються п'ять церковних заповідей та сім тан» – то все це складає одну цілісність.

А.Волошин зауважував: «Біблію і катехиз не треба нам держати за різні предмети», оскільки катехиз містить аналогічні істини, що і Святе Письмо. Аналіз уроку з Біблії з боку катехета мав би спричинити добрий зразок для учнів III–IV класів народної школи з метою його використання повсякчас. Завдання катехизації у п'ятому і шостому класах конкретизоване метою – повторенням матеріалу, засвоєного у нижчих класах. Об'єктом навчання виступають: а) Катехиз, б) Біблія, в) Літургія, г) історія церкви, д) сповідь; зрозуміло, все це передбачає систематичну участь у богослужінні в храмі.

Весь навчальний план у рамках катехизації у середніх школах відзначається не тільки збільшенням кількості предметів: 1) Катехиз; 2) Біблія (Старий Завіт); 3) Біблія (Новий Завіт); 4) Літургіка; 5) догматика; 6) мораль; 7) історія церкви; 8) апологетика, але й поступовим ускладненням програмового матеріалу.

Катехизація може реалізуватися і поза школою (читальня, бібліотека, товариства молоді, пластові гуртки, театральні, хорові громади, союзи жінок тощо). Таким чином, дівчата і юнаки можуть прилучитися до джерел науки віри.

Августин Волошин як педагог, розробляючи методіку навчання загальноосвітніх предметів загалом і науки про віру, поширював загальнолюдські ідеали, що сприяють і сьогодні утвердженню високої моралі у суспільстві, державних організаціях, у житті кожного громадянина, устремління якого пов'язуються із свідомим служінням рідному народові.

Для Августина Волошина як педагога, психолога, соціолога, богослова процес навчання й виховання – це нерозривна сполука. Упродовж своєї багаторічної діяльності вчений окреслював нерозривний зв'язок між навчанням і вихованням у широкому розумінні цього поняття. Його праці, зокрема, «Педагогіка і дидактика» (1923), «О соціальнім вихованю» (1924), «Педагогічна психологія» (1932), «Дидактика» (1932) «Методика народно-шкільного навчання» (1935), «Логіка» (1935), «Про шкільне право будучої Української держави» (1942) та ін. – переконливе свідчення цієї єдності, коли мовиться про концепцію навчання і виховання.

А.Волошин розглядав виховання як загальну і постійну категорію, використання якої не підлягає граничним віковим обмеженням. Адже виховання забезпечує наступність генерацій, нерозривний зв'язок між ними, що сприяє прийдешньому поколінню оволодівати історичним, життєвим досвідом попереднього покоління, а звідси – безперервність поступу, розвитку духовної культури народу.

«Пізнавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася братня любов народна і межинародна і аби присвоїли собі на правду людське почуття... в напрямі тривалого поліпшення себе і людства», – писав педагог на сторінках вже неодноразово згадуваної праці «Педагогіка і дидактика». Її автор ставив перед собою завдання ще на початку 20-х років розкрити сутність «сво-

боди і границі виховання», об'єктом якого є людина; дитина -- не безправний предмет для експерименту, це не власність вихователя, який може з дітей тільки «виробити своє подібє». Вчений застерігав, що дитина не є такою особистістю, яка «на світ Божий принесла вже готову свою індивідуальність». За словами А.Волошина, дитина приносить із своїм народженням тільки перші початки нахилів, які передбачають розвиток. Тому вихователь повинен систематично привносити свої компоненти у річище еволюції виховного процесу. Перед дитиною постають щонайменше сім визначальних завдань, вирішення яких зумовлене потребою: а) розвивати і плекати тілесну силу з використанням фізкультури, спорту та добрих (позитивних) забав; б) оберігати здоров'я; в) отримати знання; г) розвивати смак, розуміння краси природи, почуття відповідальності, усвідомлення дії законодавчих актів; д) відчувати народне мистецтво та вироблення вміння його інтерпретувати; е) готуватись до життя у дійсних (реальних) обставинах, звертаючи увагу на виховання любові до «праці»; є) готуватись до приятельського «співжиття».

Отже, межі «свободи виховання» не мають нічого спільного з «насильством», що є за словами А.Волошина, головним чинником «прилучення даровитої натури». Педагог ратував за умови формування особистості з огляду на її індивідуально-психологічні риси. Базуючись на цьому підґрунті, він визначив «межі виховання», що окреслюють природні властивості дитини; вплив природи й навколишнього середовища; міцність і слабкість виховання з врахуванням недоліків, допущених у виховному процесі.

А.Волошин критично оцінював ідеї піатистів і філантропістів, які обстоювали теорію виховання, як базисну підготовку особи «до вічного життя». Йому більше імпонували погляди визначного німецького педагога Йоганна-Фрідріха Гербарта (1776–1841), який укладав струнку систему наукового виховання дитини. А.Волошин, щоправда тяжів до безпосереднього використання засад народ педагогіки. Мета системи виховання підпорядкована планові, доцільності досягнення кінцевого результату. «Виховане повинно довести до того, чтобы воля стояла все в службі морально доброго», – писав А.Волошин. Таким чином, план навчання, а водночас, виховання містить три

централізуючі напрямки: а) керування (порядок, дисципліна); б) навчання; в) покора.

Поза всяким сумнівом, погляди А.Волошина на процес виховання відображають у значній мірі його світоглядні позиції як людини духовного сану. А звідси – розуміння ідеалів виховання у світлі християнської моралі. Християнство як вчення охоплює не тільки мету виховання людини, воно дає теорію удосконалення людини. Взірцем такої особистості є Ісус Христос, в образі якого поєдналися всі ідеї навколо досконалого «добродітельного життя» вічно живого образу.

Отже, А.Волошин вбачав, що модель християнського виховання націлює педагога-наставника на формування (а не протиставлення «світові») «в душі виховання» таких рис доброчесності й милосердя, які проповідував своїм учням Ісус Христос, власне, як людина-Бог. У цьому аспекті український вчений поділяв думку німецького дослідника Ціллера, перу якого належить цінна праця «Основи вчення про виховне навчання». Туїскон Ціллер (1817–1882) стверджував ще в середині 60-х років XIX ст., що в особі Христа перед нами стоїть «істинний образ морального достоїнства». Цей образ наближається до «вічного» релігійно-морального ідеалу».

А.Волошин назвав «ідеал соціальної педагогіки» прогресивним, бо він сприяє становленню особистості. Кожна людина живе у суспільстві і постає певною ланкою («як індивідуум історичного розвитку») у ланцюжку, що єднає минувшину з сучасним днем, є водночас містком до майбутнього, пов'язуючи відповідні засади на рівні моралі релігії, патріотизму, прагнень до справедливості, свободи і щастя. Окрім цих узагальнюючих позицій, А.Волошин не оминав конкретні компоненти виховного процесу, які відіграють важливу роль у здійсненні рис х а р а к т е р у в дитини. Такими складовими цього комплексного процесу педагог вважав а) фізичне, б) моральне, в) трудове, г) естетичне, д) інтелектуальне виховання. Аналізуючи школу фізичного виховання, він запровадив термін «тілесне виховання», розкритий на сторінках праці «Педагогіка і дидактика».

А.Волошин тут дає оцінку гаслові «в здоровому тілі – здорова душа», який висловив ще Квінтіліан (35–95). Вчений виклав основні педагогічні вимоги для організації фізичного виховання учнів, дав конкретні рекомендації щодо характеристики

фізичного розвитку організму дитини, її нервової та психічної діяльності. До речі, тут всебічно обґрунтована думка про те, який критерій позитивно впливає не лише на здоров'я, але на розумовий розвиток дитини. Мовиться про потребу зміцнювати нервову систему дитини, забезпечувати її організм калорійним харчуванням, відпочинком на свіжому повітрі тощо. Виходячи із цих міркувань, педагог радив зводити школи біля лісової смуги, на околиці села чи міста. Йому ж належать методичні рекомендації до дотримання правильної організації режиму, гігієни праці та відпочинку. Наголосимо: вони були спрямовані проти застосування у процесі виховання фізичних мір покарання. Ось, наприклад, одне із застережень Волошина: «бити дитину по голові, смикати за вуха і волосся не можна». Педагог-гуманіст пропагував творчий характер діяльності вихователя. На його думку, не вільно «перетяжувати пам'ять дитини надмірною розумовою працею», натомість треба реалізовувати індивідуальні підходи відповідно до конкретних обставин, властивостей характеру дитини чи учня.

Осібне значення надавав Волошин моральному вихованню в початкових класах, коли активно формується особистість школяра. Духовне виховання він пов'язував з інтелектуальним, розглядаючи останнє як складову частину виховного процесу взагалі. Активність учня в умовах народної («початкової») школи він оцінював у рамках загального розумового розвитку школяра, становлення його духовного обличчя. Вчителеві слід усвідомлювати той факт, що процес формування особи учня – це напрямок систематичного засвоєння тих продуктивних ідей, знань, умінь, навичок, які включає в себе навчально-виховний процес. Він визначає поведінку учня, дає йому емоційно-вольову основу, що набуває виміру переконання. З його формулювання впливає методична порада А.Волошина: вже з початкових класів необхідно виховувати в учня свідоме опанування законів розвитку суспільства, природи, людського життя, норм взаємин між людьми. Школярі повинні вміти порівнювати, проводити аналітико-синтетичні зіставлення, вдаватися до абстрагування, застосовувати різні прояви логічного мислення, керуючись при цьому самостійними судженнями, міркуваннями, рішеннями. Все це формує пізнавальні нахили учня, його культуру інтелектуальної праці, уміння творчо мислити. Адже струмись

розумового виховання впливає на всі аспекти психічної діяльності школяра, торкаючись його індивідуально-вікових особливостей характеру.

У процесі виховання А.Волошин значну увагу приділяв висвітленню питання духовного збагачення кожного учня як неповторної особистості (індивід). У зв'язку з цим він розглядав сутність релігійного виховання. Доволі чітку систему релігійного виховання у стінах школи та в колі родини А.Волошин виклав на сторінках своєї праці «Дидактика» (Ужгород, 1932). Релігійне переконання може бути неоднаковим (різним) як у дітей, так і у дорослих. Проте релігія, якщо мовиться про виховання норми високої моралі, гуманістичних устремлінь тощо, є важливим чинником у житті переважної більшості людей. Вона постає і джерелом історії того чи іншого народу, а до того ж таким явищем, яке може у певних умовах вирівнювати психіку, скажімо, на ранніх стадіях виховання учнів. За твердженням педагога, «релігія визначає світогляд і надає санкції моральності».

На наш погляд, А.Волошину належить пріоритет введення в науку про виховання терміну «моральна правда». Її слід навчити кожну дитину. Отже, «коли школа таким вихованням подасть ученику основу морального виховання, цим подасть йому найкращий скарб». Надаючи першочергового значення вихованню в дітей високих засад моралі, А.Волошин був переконаний, що «без релігії не можливе виховання морального почуття» в дитині, яку слід навчити розрізняти правду від кривди, розуміти добро й зло. Таким чином, віра – це надія і любов, що служать «керманичами почуттів людини». Зауважимо: А.Волошин, належачи всім своїм еством до греко-католицької конфесії, ніколи не виступав проти інших віросповідань (православних, римо-католиків, євангелістів, іудеїв), підтримував різні конфесійні школи, що функціонували в 20–40-х рр. в Закарпатті. Аналіз педагогічних праць А.Волошина дозволяє зробити висновок з огляду на концепцію виховання: рушійною силою цього складного процесу виступає мораль. Початок морального виховання пов'язується з родиною, а його розвиток і становлення – із школою. Вчителеві необхідно вміти збуджувати почуття любові і взаємодопомоги між учнями, почуття дружби, справедливості, патріотизму, обов'язку. Не другорядними вважав А.Волошин і почуття альтруїстичні, зокрема, терпіння, пожертву, благочестивість, співпереживання, що

несумісне із егоїстичними засадами (заздрість, чванство, лукавність тощо).

У цьому контексті особливе місце посідає особистий приклад батьків (виховання в колі родини), вчителя-вихователя. Важливу регулюючу роль відіграють заохочення та покарання. Заохочення діє на учня «силою асоціації» позитивно. Нагорода може бути матеріальною і моральною.

Сенс винагороди полягає в тому, щоб учень усвідомлював моральну перевагу над матеріальним чинником. Приміром, батькові, вчителеві варто утримуватись від заохочень за виконання обов'язкового завдання. Адже тільки заслужена похвала чи винагорода приносить користь і є педагогічно виховним моментом. Щоправда, покару А.Волошин теж розглядав у виховному аспекті, якщо мали місце з боку учня порушення дисципліни, правил поведінки чи інші негативні вчинки. За його словами, покара сприяє вмінню школяра переборювати шкідливі звички і привчатись до відповідного дотримання порядку, дисципліни як у стінах школи, так в колі родини (виховання послуху перед старшими). Вчитель (вихователь) різними засобами виховного впливу повинен спрямовувати поведінку учня, привчати порушника порядку до норми та організації режиму.

А.Волошин обстоював пріоритетність не стільки міри покарання, як її профілактики (зауваження, попередження, обговорення, осудження подібного вчинку в учнівському гурті). Порушник дисципліни повинен усвідомлювати стан своєї поведінки, розуміючи неприпустимість подібного вчинку в майбутньому. При цьому покару аж ніяк не можна розглядати як засіб придушення ініціативи, активності учня, його жвавого характеру. Як тілесне, так і моральне покарання повинно попереджати новий прояв порушення порядку. У цьому плані слід використовувати моральну бесіду, яка може містити вираження незадоволення, усне попередження, оголошення про додаткову примусову працю, у т.ч. залишення учня в школі після закінчення занять. Проте і тут «ніяка покара не повинна нищити моральної гідності» школяра. Хоч «карати треба рішуче, серйозно, без гніву».

У структурі виховного процесу первинний осередок – сім'я – у світлі концепції А.Волошина, на першому місці. Бо «родинне виховання є основою цілого виховання». Воно має впливову силу, бо дитину найкраще знають її рідні. Давня істина, що діти –

найбільша радість батьків, їхня надія і зміна, майбутнє роду. Сімейне виховання А.Волошин назвав індивідуальною формою цього процесу, мета якого полягає в тому, щоб розвивати в дитини фізичні, трудові, моральні й розумові якості, виробити позитивне ставлення до оточення близьких людей, навколишнього середовища, закласти основи любові до щоденної праці незалежно від її якості чи складності. Звичайно, індивідуальна робота є найкращою та природною в дитячому віці. Її успіх пояснюється тою обставиною, що «старші і молодші в'яжуться почуваннями любові, єдиної релігії, єдиної мови, єдиної долі». Однак не можна забувати, що «природна любов родичів нерозумно багато шкодить дитині, коли не є обмежена свідомістю цілей виховання». І далі: «Там, – підкреслює А.Волошин, – де батько і мати зі сліпої любові до дитини не виступають проти злих нахилів дитини, де родичі не мають часу займатися з дитиною, або де злий приклад дають їм, там із рідного дому дитина не понесе з собою нитку чесноти, котра на все життя в'яже дітей добрих родин з родичами».

Характеризуючи переваги індивідуальної форми виховання, педагог звертає увагу на потребу врахування здорової обстановки в родині – головної передумови прогресивного (правильного) виховання дитини. Він увиразнює можливий результат «сліпої любові» батьків до дитини, акцентує фактори, що спричиняють «ідеальне виховання» дитини в колі сім'ї.

У родині мали б панувати: обопільна повага між батьками, єдність поглядів на відповідні явища (це особливо важливо у родинях, де батьки – представники різних націй або віросповідань), спільні трудові й культурні зацікавлення, життєві ідеали, різноманітні запити, культура побуту тощо. А.Волошин окреслював вагомість педагогічного такту з боку вчителя у виховній роботі, що вимагає чуйного ставлення до кожного школяра, поваги гідності і т.д. Попри індивідуальну форму роботи з учнями автор «Дидактики» надав певне значення колективній формі виховання з боку як сім'ї, так і школи, а також навколишнього середовища. Вчителів (вихователів) необхідно зважати на те, що школяр знаходиться під подвійним впливом; обидва чинники – сім'я та школа (якщо вони якісно доповнюють один одного) – стають плодотворними для виховання. З цього погляду школа повинна нагадувати учневі родинне вогнище.

Водночас батькам слід придивлятися до діяльності вчителя, продовжувати вдома його працю.

Цій меті добре може прислужитися постійний контакт між вчителем і учнем, сім'єю і школою. Такий зв'язок корисний, якщо практикувати проведення спільних свят, батьківських зборів (конференцій), занять у пластових гуртках, театральних вистав, бесід-лекцій про виховання. У рамках родинного виховання насамперед вагомі такі аспекти, як праця, навчання, формування добрих смаків щодо розумних потреб, естетичних нахилів, статевих захоплень, і т.д.; якщо ж мовиться про випадки, коли діти виховуються поза сім'єю, тобто у сиротинцях, школах-інтернатах, а також у спеціалізованих закладах для глухонімих, сліпих, епілептичних, дебілів і слабоумних та морально занедбаних дітей, останні «повинні виховуватись усі, котрі цього потребують», «котрим природа або якась нещасна пригода замкнула дорогу до освіти». Такий заклад «має бути для вихованця і родиною, і школою та лікарнею. Має доповнювати вади тілесного розвитку на стільки, щоб давав дитині навик до якогось практичного заняття».

Питання статевого виховання, яке порушував педагог, не відзначається оригінальними підходами та універсальними порадами. Вчений не шукав тут рецепту, а радше поділяв ідеї, висловлені багатьма попередниками – від Я.Коменського до Ф.Фребеля. Ось одне з міркувань А.Волошина про те, що супроти статевої небезпеки «не може вирозуміння, а лише розвивання почуття стиду, гартовання тіла, образования характеру, добра лектура, відповідна аскеза». Отже, А.Волошин не оминав «гострих» питань, а прагнув до їхнього з'ясування.

Перед школою вчений висував завдання повсякчас формувати в учнів художній смак, розуміння естетичних цінностей загальнонародського розряду. У напрямку естетичного виховання значну роль відіграють література і мистецтво. А.Волошин наголошував на потребі щоденно читати твори письменників рідної літератури, яка розвиває вміння грамотно формувати думку, висловлювати її перед слухачами.

Дитина повинна винести зі стін школи вміння розрізнати красиве від гидкого, правдиве від фальшивого, поступ радуватися від розуміння краси досконалої природи. «Вже і листя дерев, – пише А.Волошин, – або фарби квітів, або склад тіла метелика –

все це ілюструє нам багато краси. Най поучиться дитина в природі узнавати результат премудростей Божих, знати одушевлятися красою природи, радуватися красному лісу, удивляти велику гору, глибоке і широке море...».

Вчений дійшов однозначного висновку: навчити учнів розуміти прекрасне в житті, природі, вміти віднайти дивосвіт краси в літературному чи мистецькому творі – ось завдання для досвідченого педагога-вихователя. А.Волошин вбачав в ілюстративному матеріалі (художні полотна Рафаеля, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Дюрера, Шевченка, Бокшая, Мункачі, Матейко, ікони, вишивки, взірці художньо-промислових виробів) аргументацію для висловлених поглядів. «Естетичний смак облагороджує живот людський, поднімає думки із болота людського ко небу ідейного життя». Все це, за влучними словами Августина Волошина, отдаляє все, «что неправдивое, грубое, злое». А ще – зв'язок між поезією («вираження ідей наших словами»), музикою («спів»), малярством, ручними виробами. Все це – фоновий план у процесі естетичного виховання. Тут А.Волошин розрізняв «рецептивно-пасивну» площину та активну, що вимагає від учителя знання природних нахилів дитини, її обдарувань, які необхідно з вмінням розвивати та збагачувати. Скажімо, словесний дар або вивчення іноземної мови успішно розвивається передусім на основі материнської мови, а спостережливість – за допомогою рисунків і ручної праці. До речі, саме праці надав А.Волошин вирішальне значення, коли висвітлював тему виховання.

Трудове виховання нерозривно пов'язане із становленням особистості. Не тільки сучасна педагогічна думка кладе особливий наголос на ставленні дітей до праці. До цього закликала завжди народна педагогіка, сутність якої висловлена в численних прислів'ях та приказках: «Пташка для літання, – людина до праці»; «Добре працой, добре й буде»; «Хто робить, голий не ходить»; «Зароблена копія краще краденого карбованця» тощо. Як відомо, до трьох років життя у дітей переважають забави з елементами праці. Трудове виховання дітей і молоді було відоме в усіх історичних формаціях. Воно впливає із загально існуючого порядку в природі. Ще англійський мислитель Томас Мор (1478–1535) чи не вперше звернув увагу на трудове виховання як фактор, що вказує на види розумової та фізичної праці, а

Таммазо Кампанелла (1568–1639) на сторінках своєї книжки «Місто сонця» (1602) зробив спробу змалювати таке суспільство, в якому всі громадяни працюють і люблять працю.

А.Волошин добре знав погляди Ж.-Ж.Руссо, Р.Оуена, Ш.Фур'є, Д.Локка та, у першу чергу, Я.Коменського, Й.Песталоцці, К.Ушинського, які у тій чи іншій мірі розкривали специфіку трудового виховання і його значення в житті людини й суспільства.

Трудове виховання проходить червоною ниткою скрізь: в навчанні, в забавах дітей; все служить розвитку духовних і фізичних сил учнів.

Висвітлюючи тему «Заняття», що містить §17 Волошинової праці «Дидактика», педагог підкреслює: людина створена «для роботи і родиться з природною нахилністю до руху й заняття».⁷⁰ Саме поняття «Заняття» вчений розумів як важливу складову частину системного виховання дитини. Іншими словами, щоб «в дитині розвивалася творча сила, виховники не слід мішатися до забави дітей, так щоб вони могли свobodно конbinувати та переводити свою вільну думку». Хіба не цікава деталь? «Коли дитина занята справою, то не привикає до лінивства і до всяких хиб, котрі з лінивства повстають», – застерігає А.Волошин. Він обґрунтовує ланку трудового виховання: від гри дітей (забави) до безпосередньої праці.

Навіть забава повинна мати елемент праці, а не перетворюватися у гайнування часу. Дослідник розглядає гру, власне, як основну форму вияву активності дитини на ранніх етапах її життя. Бо ж вона грається, тому що її приваблює процес гри, зміст тих дій, які дитя при цьому опосередковано чи безпосередньо виконує. Невдовзі гра із цієї фази (забави) переходить мимоволі в іншу стадію – змістовну творчу діяльність. А тут вже дитина ставить перед собою певну мету, прагне до її здійснення. Перехід від гри до праці має бути непомітним для дитини. І в колі родини, і в школі слід за допомогою гри привчати дітей до праці, виконання конкретних обов'язків. А ось ще одне цікаве застереження Волошина-педагога: гра – це своєрідна діяльність і в дитини вона виникає із власних бажань.

Примусово дитя не може плідно гратися, тобто «працювати», бо воно не «усвідомлює» сенсу, тобто користі від тієї чи іншої забави. Тому емоційне збудження, веселий, бадьорий настрій, за-

хоплення – все це невід’ємні супутники гри як своєї роботи, малят, дошкільнят, учнів. Без задоволення її не буває, бо гра – це вільна, проте обумовлена діяльність. А звідси випливає її квінтесенція: «при забаві поступово привчаємо дитину до роботи. Ця праця має відповідати віку дитини, силам та способностям». Це твердження А.Волошина в якійсь мірі перегукується з думками багатьох педагогів, у т.ч. німецького – Георга Кершентайнера (1864–1932), американського – Джона Девея (1859–1952), польських – Генрика Ровіда (1877–1944), Владислава Спасовського (1877–1941) та ін.

У цьому зв’язку нагадаємо, що трудове виховання пропагували Г.Сковорода, Т.Шевченко, О.Духнович, Леся Українка, С.Руданський, М.Драгоманов, Ю.Федькович, М.Коцюбинський і передусім – А.Макаренко, В.Сухомлинський. «Тільки участь праці дає змогу виробити моральні відносини з іншими людьми», – писав А.Макаренко.

Завдання педагога полягає в тому, щоб скерувати процес цієї участі, привчаючи дитину чи школяра до праці з врахуванням вікових особливостей. Адже те, що задовольняє дошкільнятко, приносить маляткові радість, то нерідко залишить цілком байдужим підлітка, школяра чи юнака. Таким чином, А.Волошин обстоював різновид праці як якості з навчальним стимулом. Звідси його переконання: «праця в школі має бути не забавою, а серйозною працею».

Щоправда, у молодших класах цю працю варто виконувати на рівні циклічної гри, урізноманітнюючи її а) смисловими (наприклад, гра з кольоровими кубиками, калейдоскопом, музичними інструментами і т.п.), б) м’язовими (гімнастичні вправи, рух на ходулях), в) мовними (наприклад, згадування) вправами.

Праця перетворюється в цікаве заняття дітей за умов, коли вчитель (вихователь) виявляє особистий дослідницький пошук, вміє налагодити настрій дітей, пробудити в них захоплення предметом розмови, уривком з оповідання, пісні, казки рідною чи іноземною мовою. Концепція навчання і виховання, що належить перу Августина Волошина як педагога, не втратила своєї вартості. Вона і сьогодні має суттєву пізнавальну ціну, велике теоретичне й практичне значення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Опубліковані документи і мемуари

1. Гренджа-Донський В. Щоденник // Твори. – Т. VIII. – Вашингтон, 1987.
2. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: «Либідь», 1993.
3. Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упорядкував і примітками доповнив Григор Меріам-Лужницький. – Львів «Світ», 1994.
4. Документи свідчать. – Ужгород: Карпати, 1985.
5. З історії революційного руху у Львові: 1917-1939 / Відп. ред. І. Крип'якевич. Документи і матеріали. – Львів: книж.-журн. вид-во, 1957.
6. Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. – Львів: «Світ», 2001.
7. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923 рр. Документи і матеріали: У 5-ти томах / Керівник роботи і відп. ред., автор передмови О. Карпенко. – Т. 1. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001.
8. Культурне життя в Україні. Західні землі / Відп. ред. Ю. Сливка. – Т. II. 1953-1966. – Львів, 1996.
9. Культурне життя в Україні. Західні Землі: Документи і матеріали. – Т. I. 1939–1953. – К.: Наукова думка, 1995.
10. Куцинський А. Закарпаття в боротьбі: спогад. – Буенос-Айрес: В-во Юліяна Середяка, 1981.
11. Куцинський А. Зі славних днів Карпатської України // Самостійна Україна. – 1961. – Т. 14. – №4. – С. 8–11.
12. Листи Митрополита Андрея Шептицького до Іларіона Свенціцького: З архіву Національного музею у Львові / Упорядник Соломія Дяків. – Львів: Українські технології.
13. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Я. Лялька. – Книга 1. – Львів: «Просвіта», 1993.
14. Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1: Документи і матеріали, 1899-1917 / Упорядкували Ю. Аввакумов і О. Гайова. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2004.
15. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. – Т. 1. Церква і церковна Єдність. Документи і матеріали. 1899-1944 / Гол. ред. А. Кравчук. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу; Видавничий Дім «Свічадо», 1995.
16. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944 / Гол. ред. А. Кравчук. – Т. II. Церква і суспільне

- питання. – Кн. 1. Пастирське вчення та діяльність. – Львів: Вид-во отців василян “Місіонер”, 1998.
17. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944 / Гол. ред. А.Кравчук. – Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 2. Листування. – Львів: Вид-во отців василян “Місіонер”, 1999.
 18. Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України в 1939 р. // Нова свобода. – 1939. – 7 січня.
 19. Росоха С. Соїм Карпатської України. – Вінніпег, 1949; Львів: Меморіал, 1990.
 20. Твори слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. Т.1. – Львів: Свічадо, 1994.
 21. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1996.
 22. Шандор В. Спомини. – Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: МПП “Гражда”; Карпатський Союз, 1996.
 23. Шандор В. Спомини. – Т. 2. Карпатська Україна. 1939-1945. – Ужгород: МПП “Гражда”, 2000.
 24. Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993.
 25. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Споми-ни. – Торонто, 1977.

Монографії, брошури, статті, довідники, автореферати

26. Базилевич А. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. – Торонто, 1965.
27. Бандусяк М. За кулісами подій: (Президії Української Центральної Народної Ради (слідчій комісії) в Хусті від 22.ІІ.1939) // Дмитро Климуш – головний командант «Карпатської Січі»: Документи, спогади, статті, вірші / Упор. О.Д.Довганич, М.І.Кухта. – Ужгород, 1997. – С.41–45.
28. Бандусяк М. Карпатська Україна: за кулісами подій 1938–1939 рр. // Карпатський край. – 1995. – №5–8. – С.36–37.
29. Басараб В.І., Вегеш М.М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького. – Ужгород, 2003.
30. Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. – Львів: Основа; Львівська Богословська Академія, 1995.
31. Беднарджова Т. Августин Волошин // Альманах “Гомону України” на рік 1995. – Торонто–Онтаріо, 1993. – С.77–82.
32. Белень М. Карпатська Україна у портретах: [Графіка й біографічні нариси]. – Ужгород, 1998. – 196 с.
33. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993.

34. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Частина 2. – Ужгород, 1996.
35. Болдижар М. Хто і навіщо обілює історію унії. – Ужгород: Карпати, 1985.
36. Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність у Карпатській Україні (жовтень 1938 – березень 1939 рр.) // Молодь–Україні: Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Ужгород: Закарпатський центр соціальної служби для молоді, 1994. – Т.4. – С.284–296.
37. Болдижар М.М. Краю мій рідний: Науково-популярні нариси з історії Закарпаття. – Ужгород: Госпрозрахунковий ред.-вид. відділ комітету інформації, 1998.
38. Борканюк О. Про становище Закарпатської України напередодні окупації хортистською Угорщиною // Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз: Вибрані статті, промови, інтерв'ю. – Ужгород: Карпати, 1976. – С.269–290.
39. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2005.
40. Ванат І. Матеріали до історії Української Народної Ради Пряшівщини (1945-1952). – Пряшів, 2001.
41. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Книга перша (1918–1938). – Пряшів, 1979.
42. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Книга друга (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.). – Пряшів, 1985.
43. Ванат І. Чи русини самобутній народ? // Пам'ятки України. – 1992. – №1. – С.19–21.
44. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. – 1991. – №3. – С.85–90.
45. Вегеш М. Життєвий і творчий шлях Василя Гренджі-Донського // Тези доповідей та повідомлень першої наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського (1987–1974). – Ужгород, 1995. – С.7–12.
46. Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: У 2-х томах. – Ужгород, 1997. – Т.1.
47. Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин (1874–1945) // Малий словник історії України. – К., 1997. – С.97–98.
48. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: Історико-популярний нарис. – Ужгород, 1993.
49. Вегеш М., Турянця В. Августин Волошин (1874–1945). Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1994.
50. Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України. ХХ століття. – К.: Освіта, 1992. – С.307–318.

51. Вегеш М.М., Горват Л.В. Карпатська Україна 1938–1939 років в портретах. – Ужгород, 2000.
52. Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатська України Августина Волошина). – Ужгород, 1995.
53. Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). – К., 1994.
54. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині. Автореферат дисертації... доктора іст. наук. – К., 1997.
55. Волошин А. Демонстрації проти іменування ген. Прхали міністром // Августин Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С.94–96.
56. Волошин А. Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі // Августин Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С.113–116.
57. Волошин А. Про актуальні проблеми Карпатської України // Августин Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С.92–94.
58. Волошин А. Солодкий мій народі! // Августин Волошин. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – С.96–97.
59. Волошин Августин // Радянська Енциклопедія історії України. – Т.1. – К., 1969. – С.355.
60. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців /М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М.М.Вегеш]. – Ужгород: Карпати, 2002.
61. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). – Ужгород: Закарпаття, 1992.
62. Гренджа-Донський В. Я теж Українець. Публіцистика. – Ужгород: ВАТ Вид-во “Закарпаття”, 2003.
63. Дмитрух І. Блаженний Климентій Шептицький про молитву у відроджених монастирях Студійського уставу. – Львів: Свічадо, 2002.
64. Довганич О.Д. Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки другої світової війни (1938–1945 рр.). Автореферат дисертації... доктора іст. наук у вигляді наукової доповіді. – Ужгород, 1997.
65. Довідник з історії України. А – Я /За заг. ред. І.Підкови і Р. Шуста. Видання 2-ге, доопрацьоване і доповнене. – К.: “Генеза”, 2001.
66. Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865–1944 рр.). – Івано-Франківськ, 1995.
67. Карпатська Україна // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. – Т.3. – Львів, 1994. – С.474.
68. Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939.
69. Кляп М.І. Освіта в Закарпатті в 20–30-х рр. // Нариси історії Закарпаття. – Т.2. – Ужгород, 1995. – С.352–360.
70. Книга пам'яті України. Закарпатська область: У 2-х томах. – Т. 2./Гол. редколегії В.Керечанин. – Ужгород: Вид-во “Карпати”, 1998.

71. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.
72. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. – Люблин: Свічадо, 1990.
73. Лабунька М. Останній ректор УВУ в Празі // Карпатський край. – 1994. – №7–12. – С.69–70.
74. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. – Львів, 2004.
75. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994.
76. Мишанич О. Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження. – Ужгород: Срібна земля, 1993.
77. Москалик Я. Концепція церкви митрополита Андрея Шептицького: Органічно-пневматологічна суть Церкви. – Львів: Видавництво ЛБА, 1997.
78. Мушинка М. Взаємини Степана Ключурака з Августином Волопином // Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1995. – С.127–135.
79. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). – К., 1997.
80. Пашкевич В. Політичний авантюрист // Закарпатська правда. – 1990. – 6 березня.
81. Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька митрополія // Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. – С.398–405.
82. Перейда Ю. Апостол церковного єднання. Життя Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. – Львів: Свічадо, 1994.
83. Пікулик Н., Сенік Л. Климентій Шептицький – слуга Божий. – Львів: Свічадо, 1997.
84. Поп І. Історія Закарпаття: критичні роздуми // Карпатський край. – 1996. – №5–7. – С.4–22.
85. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському Сході: Канонічно-єкуменічний аспект. – Буенос-Айрес – Львів, 1999.
86. Свищук Я. В душі великого Митрополита. – Львів: Свічадо, 2002.
87. Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. IX. Публіцистика. – Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1989. – 502 с.
88. Уряди України у ХХ ст.: науково-документальне видання / Відп. ред. В.М.Литвин. – К.: Наукова думка, 2001.
89. Утриско М. Коссак Зенон // Бойківщина: Монографічний збірник матеріалів про
90. Федака П. Нарис історії товариства “Просвіта” Карпатської Русі–України (1920–1939). – Ужгород, 1991.
91. Федака С. Голгофа Августина Волошина // Кризь пекло таборів: документи, спогади, нариси. – Ужгород, 1996. – С.49–52.
92. Федака С.Д. Труді і дні Карпатської України: Хроніка подій. – Ужгород, 1998.

93. Хланта І.В. Літературне Закарпаття у ХХ столітті. Бібліографічний покажчик. – Ужгород: Закарпаття, 1995.
94. Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр. // Науковий збірник Краєзнавчого музею. – Випуск 2. – С.103–119.
95. Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття // Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1993. – С.538–546.
96. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. // Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.». – Ужгород, 1992. – С.122–123.
97. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. – Львів, 1995.
98. Шандор В. Закарпаття. Історично правний нарис від ІХ ст. до 1920. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992.
99. Шандор В. Карпатська Україна – зфедерована держава. – Нью-Йорк, 1968.
100. Шандор В. Карпатська Україна між двома світовими війнами // Календар «Світла» на божий 1979 рік. – Торонто, 1979. – С.53–60.
101. Шептицька С. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. – Львів: Свічадо, 1994.
102. Шептицький Я. Отець Климентій Шептицький: Життєпис на підставі архівних матеріалів родини Шептицьких. – Львів: Свічадо, 1996.
103. Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Прянів – Львів, 1993.